





**ERFGOED**  
**DAG**



**1 mei 2011**

VLAANDEREN & BRUSSEL

# ARMOE TROEF

ONTVANG JE GRAAG EEN PROGRAMMABROCHURE VAN ERFGOEDDAG 2011, STUUR DAN EEN E-MAIL MET JE VOLLEDIGE COÖRDINATEN NAAR [INFO@ERFGOEDDAG.BE](mailto:info@erfgoeddag.be) OF BEL -32 2 213 10 82. MEER INFORMATIE OVER ERFGOEDDAG VIND JE OP [WWW.ERFGOEDDAG.BE](http://WWW.ERFGOEDDAG.BE)

**WWW.ERFGOEDDAG.BE**

VOLG ONS OP **facebook twitter NETLOG**

## INHOUD MAART 2011

### COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed 4 (2011) 1

ISSN 2030-3777

#### REDACTIE

dr. Rob Belemans, Leen Breyne, Roel Daenen, Bart De Nil, dr. Marc Jacobs, Leon Smets, dr. Alexander Vander Stichele, Hildegard Van Genechten, dr. Jacqueline van Leeuwen, dr. Gregory Vercauteren en dr. Jeroen Walterus

#### REDACTIERAAD

FARO

#### BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers & Irene Innocente

#### AFBEELDING COVER 1

Tekeningen van kostuums voor een Marokkaans oosters sprookje. Ze werden op verzoek van Sultan Mohammed V in de jaren 1940 gemaakt voor een oriëntaals spektakel dat geïnspireerd werd op de toneelstukken van Molière: *Le Médecin malgré lui* en *Les Fourberies de Scapin*.  
© Centrum voor Joods-Marokkaanse Cultuur. Uit de tentoonstelling *Marokko & Europa. Zes eeuwen doorheen de blik van de andere*.

#### AFBEELDING COVER 4

*Floodwall*, installatie van Jana Napoli, © Whirlwind Creative

#### EINDREDACTIE

Birgit Geudens & Frederik Hautain

#### HOOFDREDACTIE

Birgit Geudens  
E: redactie@faronet.be

#### VERANTWOORDELIJKE

##### UITGEVER

Marc Jacobs  
p.a. Priemstraat 51,  
BE-1000 Brussel

#### TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE ONDERSTEUNING

FARO-secretariaat

#### LAY-OUT & DRUK

Drukkerij Leën, Hasselt

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw



- 4 **ERFGOED EN MIGRATIE**  
→ EEN INCLUSIEF VERHAAL?
- 7 **ERFGOED EN MIGRATIE ONDER DE LOEP**  
→ EEN DIEPGRAVENDE CORRESPONDENTIE
- 13 **MIGRATIE-ERFGOED (IN)BEGREPEN**
- 16 **ENKELE ERVARINGSDESKUNDIGEN**  
**ARCHIEFWERKING REAGEREN**
- 19 **HET DESIGN MUSEUM GENT "MIGREERT"**  
**IN DE GEMEENSCHAP**
- 21 **ERFGOED EN MIGRATIE: TOEVOEGEN**  
**VAN NIEUWE VERHALEN AAN HET**  
**COLLECTIEF GEHEUGEN**
- 23 **NAAR HET GEVAL GEMBLoux**  
→ *HEET EN KOUD* ERFGOED VAN MIGRATIE EN  
DE OMGANG MET *INTERCULTURALITEIT*
- 28 **DE VELE GEZICHTEN VAN HET**  
**MIGRATIEMUSEUM MET EEN REACTIE VAN**  
**HET RED STAR LINE MUSEUM**
- 37 **SLIM IN DE STAD VAN DE DOM**  
→ OBJECTEN IN HUN WERELDEN IN HET NIEUWSTE  
MUSEACOMPLEX VAN DE STAD KEULEN
- 43 **ERFGOED ALS BINDMIDDEL IN DE**  
**INTERCULTURELE SAMENLEVING**  
→ SAMENLEVINGSOPBOUW WERKT VIA  
ERFGOED AAN SOCIALE COHESIE
- 
- 46 **COLLECTIEMOBILITEIT**  
→ VLAANDEREN BEWEEGT
- 55 **GEFLANKEERDE MIDDELEN**  
→ INVENTARISSEN MAKEN VAN IMMATERIEEL  
CULTUREEL ERFGOED, WAARBORGEN  
EN DE UNESCO-CONVENTIE VAN 2003
- 
- 71 **WEB.RECENSIE**
- 73 **DE LAATSTE BLIK**





# Erfgoed en migratie

## → Een inclusief verhaal?

*Inclusief werken is een methodiek waarbij men significant verschillende kansengroepen gemeenschappelijk en interactief betreft vanuit een geïntegreerde benadering, maar waarbij tegelijk elke deelgroep binnen dat gemeenschappelijke kader via een specifieke aanpak op maat van de eigen mogelijkheden en wensen toch optimaal ondersteund en aangemoedigd wordt tot verdere ontwikkeling. De inclusieve benadering is in Vlaanderen, net als in landen zoals Nederland<sup>2</sup> en Groot-Brittannië<sup>3</sup>, een beleidsstrategie die de voorbije jaren in diverse domeinen zoals het onderwijs, de socioculturele en ook de cultureel-erfgoedsector duidelijk in de lift zit.*

De overheid voert daarbij vooral een inclusief beleid naar buiten: ze stimuleert het inclusief werken in de samenleving en ondersteunt het ook financieel. Het diversiteitsplan van de federale overheid, waarmee een organisatie zijn personeelsbeleid verder kan ontwikkelen om kansengroepen zoals vrouwen, allochtonen, senioren, mensen met een beperking ... te betrekken, is daar een voorbeeld van. Ook het Vlaamse Managers van Diversiteit-programma vormde een dankbare voedingsbodemp voor allerhande experimentele projecten met kansengroepen. Deze ondersteuningsmaatregel werd voor de laatste editie echter thematisch toegespitst op projecten omtrent huwelijksmigratie. Meer recent communiceerde Vlaams minister van Inburgering Geert Bourgeois in zijn Beleidsbrief Inburgering en Integratie 2010-2011 over zijn plannen om erfgoedparticipatie een onderdeel te laten worden van een volwaardig inburgerings- en integratiebeleid. Meer specifiek voor de culturele sector maakte CIMIC (Centrum voor Intercultureel Management en Internationale Communicatie) eind 2010 de resultaten van het Actieplan Interculturaliseren uit 2006 bekend. Het thema diversiteit blijft ook in de huidige legislatuur sterk aan de orde. Minister van Cultuur Joke Schauvliege daagde in haar Beleidsnota Cultuur het culturele veld uit om de thema's diversiteit, in een ruime interpretatie, en interculturaliteit te omarmen als een belangrijke bron van vernieuwing. Daarbij dringt ze er bij de sectoren op aan om zelf concrete doelstellingen te formuleren en om op structurele wijze aan zelfevaluatie te doen. "Een diversiteitsbeleid", aldus de minister, "moet vanuit een bottom-upbeweging tot stand komen. De eigen organisatie in vraag durven stellen, is de sleutel tot een structurele mentaliteitswijziging en het uitstippelen van een nieuwe koers. Het koesteren van de eigen culturele identiteit is een belangrijk gegeven, maar dat mag niet leiden tot een verkrampte exclusieve houding."

Progressieve krachten in de cultureel-erfgoedsector zijn niet

bij de pakken blijven zitten tot dit hernieuwde overheidssignaal er was en hebben de mogelijkheden tot inclusief werken met projecten, tentoonstellingen en andere acties verder verkend. Daarover zullen een aantal praktijkvoorbeelden in dit nummer getuigen. Ook buiten de cultureel-erfgoedsector wordt de kracht van cultureel erfgoed als intermenselijk bindmiddel in toenemende mate onderkend en uitgetest; bijvoorbeeld om binnen buurten tot meer sociale cohesie te komen. Er worden dan ook intensievere pogingen ondernomen om het erfgoedbewustzijn bij kansengroepen aan te scherpen, zoals in oktober 2010 nog bleek bij de erfgoedworkshops en -tentoonstelling op de tweejaarlijkse Open Forumdag van het Minderhedenforum.

In het kader van zijn Prisma-onderzoek voerde FARO recent ook een kwalitatief deelonderzoek uit over erfgoed en migratie, met als doel het opsporen en scherpstellen van een aantal niches en uitdagingen voor de nabije toekomst. Daarover zal later dit jaar nog uitvoerig gerapporteerd worden door het steunpunt. Maar de volgende aandachtspunten uit dit deel van de FARO-erfgoed-survey wil ik hier toch alvast in een notendop meegeven:

- *visieontwikkeling*: het verder ontwikkelen van een visie op en van een denk- en doekader over erfgoed en migratie biedt mogelijkheden om de eigen context te bekijken vanuit een perspectief van migratie;
- *van experimenten tot structurele verankering*: de noodzaak wordt gevoeld om het thema beleidsmatig in de diverse aspecten van een organisatie op te nemen;
- *creëren van overheidsaandacht en -ruimte om met het thema om te gaan*: de wens om gedifferentieerd te kunnen werken (naargelang de ligging, grootte, focus ...) en het stimuleren van intersectoraal werken;
- *investeren in netwerken en samenwerking*: het hanteren van erfgoed als een gemene deler bij diverse sectoren zoals opbouwwerk, zelforganisaties, integratie, jeugd ... en het inzetten op eigenaarschap van onderuit. Dit betekent ook het loslaten van de eigen manier van werken en zich ten dienste stellen van sectoren waar erfgoed kan bijdragen tot sociale ontwikkeling;
- *lokale ontwikkeling*: het vertrekken van de eigenheid van elke lokale context en deze benaderen als een getuige van migratie waarbij in- en uitsluitingsmechanismen werkzaam zijn;
- *ervaringsuitwisseling*: het stimuleren om ervaringen te delen, zowel binnen de cultureel-erfgoedsector als met andere sectoren en tegelijk ook sporen nalaten van de ervaringen met (goede en slechte) praktijken;





*Migratie historisch ...*

*De inname van Granada door het Spaanse leger in 1492 maakt een einde aan het moslimkoninkrijk op christelijk grondgebied. De Spaanse heersers Isabella van Castilië en Ferdinand van Aragon verbannen eerst alle joden die zich niet bekeren tot het christendom. Ze zullen met meer dan 150 000 zijn om Marokko of het Ottomaanse Rijk te verwoegen. Helemaal op het einde van de 15<sup>e</sup> eeuw ondergaan de Morisken (Spaanse moslims) hetzelfde lot.*

*© Centrum voor Joods-Marokkaanse Cultuur  
Uit de tentoonstelling 'Marokko & Europa.  
Zes eeuwen doorheen de blik van de andere'*

*... en hedendaags ...  
vluchtelingen onderweg in Oost-Timor  
© UN Photo/M. Kobayashi*





- *methodieken*: het opsporen en toepassen van methodieken, thema's en vaardigheden die participatie in de hand werken: sociaal-artistieke insteken, mondelinge geschiedenis, cultuur van alledag, sociaal-agogische vaardigheden ...
- *onderwijs en migratie*: het stimuleren binnen de onderwijscontext van aandacht voor een gedeeld verleden;
- *internationale ervaringsuitwisseling*: het stimuleren van internationale contacten en het onderzoeken van transnationale ontwikkelingen die een invloed hebben op de regionale context.

Vooruitlopend op de diepgaandere analyse en presentatie van deze en andere Prisma-resultaten en op de visieontwikkeling over hun interpretatie en draagwijdte, willen we in dit tijdschriftnummer alvast de gelegenheid te baat nemen om samen met enkele experts en erfgoedactoren het debat over de plaats van diversiteit, en meer specifiek van migratie, binnen de erfgoedsector aan te zwengelen en de huidige stand van zaken onder de loep te nemen.

Dat heel wat discussie bestaat omtrent de invulling van begrippen als diversiteit, interculturaliteit of migratie, bleek onder meer uit het evaluatierapport over het Actieplan Interculturaliseren. Ook het onderzoek van CIMIC laat zien dat termen en definities niet eenduidig en consequent worden gehanteerd. De Prisma-resultaten bevestigen deze analyse. Vaak wordt het begrip interculturaliteit door bevrageden als te beperkend ervaren en als irrelevant binnen een bepaalde regio. Een inclusieve benadering valt daarbij tot hiertoe nog nauwelijks te bespeuren. Erfgoedacties omtrent interculturaliteit vertonen in de regel twee vormen van exclusieve focalisering. Ze hebben meestal betrekking op de al dan niet aanwezige migrantengroepen die na de Tweede Wereldoorlog naar België kwamen. Als verantwoording daarvoor wordt vaak aangehaald dat het nu 5 voor 12 is om verhalen van de verdwijnende eerste generatie arbeidsmigranten nog te vatten en overdraagbaar te maken voor de volgende generaties. Daarnaast blijken diversiteit, interculturaliteit of migratie ook vaak samen te vallen met de

identificering of de identiteiten van bepaalde etnisch-culturele groepen: de Turkse, de Italiaanse, de Marokkaanse gemeenschap ... Dat zelforganisaties en etnisch-culturele gemeenschappen stilaan meer aan bod komen binnen erfgoedland is absoluut een goede evolutie én een must. Nog beter zou het zijn wanneer ze, voortbouwend op alle geleverde inspanningen, voortaan ook zelf verder aan bod of aan zet zouden komen; wanneer ze met andere woorden eigenaar kunnen zijn van hun erfgoed.

De vrij exclusieve focus op recente migratiestromen betekent echter ook dat tot hiertoe minder aandacht uitging naar migratie als een universeel en historisch fenomeen. Binnen het Prisma-traject werd daarom besloten om verder te gaan met 'migratie' als een centrale werkterm en vooral ook als een denk- en doekader. Op die manier kan de term ook instrumenteel worden gehanteerd als een spiegel voor de eigen praktijk. Zo worden acties mogelijk gemaakt die migratie zowel historisch als hedendaags kunnen bekijken, het universele karakter ervan belichten met aandacht voor zowel immigratie als emigratie, en die de veranderingen op het lokale vlak meenemen door kruisbestuivingen te laten zien. Uiteraard wil dit niet zeggen dat een focus op interculturaliteit of andere subthema's niet meer mogelijk zou zijn. Integendeel: het opent perspectieven om kansengroepen te betrekken bij een inclusief verhaal. Het oprekken van het begrip mag alleszins geen reden zijn om geen aandacht te schenken aan interculturele uitdagingen. Het geeft de mogelijkheid om de eigen identiteit of uitgangspositie in vraag te stellen en met andere ogen naar zichzelf en de omgeving te kijken. Het betekent ook dat verborgen of gevoelige geschiedenissen, zoals het kolonialisme of de arbeidsmigratie, voor het voetlicht gebracht kunnen worden. Dat impliceert ook dat het cultureel erfgoed van iedereen de nodige aandacht verdient. In een eerste artikel zullen Marc Colpaert en Maykel Verkuyten in een Vlaams-Nederlandse dialoog de huidige omgang met migratie op de korrel nemen. In het tweede deel van dit migratiedossier reageren erfgoedactoren met praktijkvoorbeelden in Vlaanderen en Brussel hierop.

1 Katrijn D'hamers is stafmedewerkster culturele diversiteit bij FARO.

2 Zie bijvoorbeeld [www.vijfeeuwenmigratie.nl](http://www.vijfeeuwenmigratie.nl). Een veelvoud van partners draagt, op initiatief van het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten, inhoudelijk bij aan de website. Naast historische informatie en collecties van archieven en musea kunnen ook deskundigen en andere bezoekers verhalen, foto's en filmpjes toevoegen.

3 Zie bijvoorbeeld het project *Connecting Histories* van de stad Birmingham. Dit project wilde aandacht schenken aan de geschiedenis van deze regio als multicultureel tot stand gekomen, met de komst van multiculturele, meertalige en diverse geloofsgemeenschappen zoals de zwarte gemeenschappen, moslims, Sikhs, Ieren, vluchtelingen en reizigers tout court. Het werd nodig geacht deze verhalen die verborgen lagen in archieven en bibliotheekcollecties, aan de oppervlakte te brengen. Zo trachtte men ook deze collecties toegankelijk te maken, betrok men diverse wijken bij het project, en stimuleerde men het lokale en nationale debat over gedeelde identiteiten. De resultaten van het project zijn te raadplegen op [www.connectinghistories.org.uk](http://www.connectinghistories.org.uk).





# Erfgoed en migratie onder de loep

→ Een diepgravende correspondentie

FARO vroeg aan Marc Colpaert (Vlaanderen) en Maykel Verkuyten (Nederland) om het debat omtrent erfgoed en migratie via een correspondentie onder de loep te nemen. Het werden bespiegelingen over het huidige politieke klimaat als al dan niet geschikte voedingsbodem voor diversiteit, in- en uitsluitingsmechanismen, nationale identiteit en veel wijze lessen.



Marc Colpaert

Maykel Verkuyten

*Beste Maykel,*

*Ik schrijf uit het hart en zonder veel beroep te doen op theorieën. Ik tast af of ik met deze taal, – eigen aan mezelf, tot stand gekomen in Vlaanderen, afwijkend van de taal van mijn ouders, en ouder dan die van mijn kinderen – ik tast af of ik je daarmee kan bereiken. In die taal steekt namelijk mijn hele vermogen, een beangstigend maar potentieel geheugen, een niet causaal te vertellen verhaal.*

*Van thuis uit heb ik geërfd. Ongeveer alles. Beelden die niet overgaan, gebeurtenissen die ik niet kan of wil vergeten, initiaties om te leren overleven. Het betrof vooral roerend erfgoed, in veel gevallen ontroerend erfgoed. Ik weet hoe boeren spreken, anders dan burgers. Ik weet hoe arbeiders spreken, anders dan intellectuelen. Ik kan joviaal zijn met de jovialen. Speels met de speelsen. Afstandelijk met de afstandelijken. Ik heb me leren gedragen. Thuis werd een navigatiesysteem voorgeleefd dat ik nog steeds kan gebruiken op mijn nomadische weg. Maar het leven leerde mij toch ook anders sturen. Bijsturen. Dat bijsturen moest wel, toen ik het katholiek en Vlaams nationalistisch binnenland verliet. Een aangeboren nieuwsgierigheid dreef mij. Ik migreerde nooit om materiële redenen. Maar er was wel een immateriële noodzaak. Ik beleefde immers te weinig variatie in het menselijk landschap, te weinig vitaliteit, te veel honkvastheid, te veel zelfgenoegzaamheid. Ik wou me met meer verbinden.*

*Mijn verblijven en reizen in Azië hebben me anders laten kijken. Het deed me aspecten van mezelf ontdekken die nog niet aan het licht gekomen waren. Opnieuw: verwondering en ontroering. De verhalen onderweg hebben 'mijn eigen erfgoed', d.w.z. mijn eigen geheugen en herinneringen, nooit in gevaar gebracht. Integendeel. In India heb ik*

*ooit met tranen in mijn ogen geluisterd naar een wever. Hij vertelde hoe hij weefde, wat het hem kostte, en hoe moeilijk het was om te overleven en zijn kinderen groot te krijgen. Toen hij mij vroeg waarom ik verdriet had, was mijn antwoord erg kort. Ik zei hem: "Mijn vader was een wever."*

*Misschien overdrijf ik, maar ik denk dat er geen (levend) erfgoed mogelijk is zonder te migreren, en te transformeren. Het geheugen herinnert eraan om niet te vergeten, maar wil zichzelf ook in vraag stellen en het nieuwe toevoegen. Dat toegevoegde wil even loyaal behandeld worden als het eerdere. Het resultaat is een groeiend bewustzijn en een erkennen van het algemeen belang dat uiteindelijk boven het eigenbelang moet uitstijgen. Vanuit dat perspectief is het een zegen dat 'migranten' onze contreien hebben 'overspoeld'. Ik ben echter niet naïef. En ik ken ook de wet der grote getallen. Er zijn wetmatigheden. Er zijn vereisten om dat proces van bewustzijnsverruiming op een gezonde manier te laten verlopen. Er is tijd voor nodig, ruimte, bewegingsvrijheid, aandacht, begeleiding, en vooral ook: de mens mag niets fundamenteels ontbreken. Oorlog, armoede, honger vormen geen goede biotoop. Maar rijkdom en zelfgenoegzaamheid zijn dat ook niet. Het is ten dele aan de zelfgenoegzaamheid, de rijkdom en het verlangen naar materiële status-quo toe te schrijven dat men het migratie-erfgoed-verhaal van de 'vreemdeling' niet beluistert of verstaat. Nochtans wijken de taal en het geheugen van de vreemde niet zo veel af van die van onszelf, dat we het niet zouden kunnen begrijpen.*

*Hartelijke groet, Marc*



Beste Marc,

Erfgoed en migratie verhouden zich niet gemakkelijk tot elkaar. Het is niet meteen duidelijk hoe aandacht voor cultureel erfgoed te combineren valt met een toenemend aantal immigranten en etnisch-culturele diversiteit. Dat is met name moeilijk als erfgoed een identiteitsbetekenis heeft: als het uitdrukt wie en wat wij zijn. Waarschijnlijk schuilt in die identiteitsbetekenis het grootste probleem.

Cultureel erfgoed geeft een verankering in de tijd. Het verwijst naar verwantschap en gemeenschappelijke oorsprong. Dit vormt de kern van etniciteit. Etniciteit heeft te maken met (een al dan niet vermeende) gemeenschappelijke oorsprong, afstamming en geschiedenis. De nadruk op 'ons' erfgoed kan dan ook een etnisering van de (sub)nationale identiteit met zich meebrengen.

In 2005 pleitte de Nederlandse onderwijsraad voor een nieuwe canon voor het onderwijs: een selectie uit de Nederlandse cultuur en geschiedenis. In een toelichting zei de voorzitter van de onderwijsraad: "Het gaat om meer dan historische kennis, het gaat om nationale identiteit. De canon was er altijd al, maar is in Nederland nooit expliciet gemaakt. Denk bijvoorbeeld aan die arrenslee waar de winnaars van het EK schaatsen in worden rondgereden. Dat beeld bezorgt veel Nederlanders een gevoel van gemeenschap. Dat is dus iets dat we delen." De 'Nederlanders' en 'we' waar de voorzitter het over heeft, zijn natuurlijk autochtone Nederlanders en het voorbeeld laat weinig ruimte voor nieuwkomers om zich Neder-

lander te voelen. Kennis van het nationale erfgoed kan voor autochtonen bijdragen aan een zekere en positieve identiteit, maar voor immigranten ligt dit anders. Zij staan buiten 'ons' erfgoed van arrenslee en de eeuwenoude traditie van schaatsen op het ijs. Aandacht voor erfgoed impliceert een gemeenschap met vorige generaties en dat lijkt moeilijk te verzoenen met openheid en insluiting van nieuwkomers.

De notie van erfgoed verwijst naar dingen van waarde en impliceert de idee van generaties. Het gaat om al datgene dat door vorige generaties is gebouwd of gemaakt en dat het waard is om te behouden. Cultureel erfgoed is onvervangbaar, uniek en eigendom van hen die tot de culturele gemeenschap behoren. Het kan het cultureel en historisch zelfbesef van een gemeenschap voeden en een bron zijn van zelfbewustzijn. Musea, archieven, teksten en artefacten maken een gedeeld verleden zichtbaar en kunnen daarmee een gevoel van continuïteit en houvast geven. Het belang van zo'n gevoel lijkt alleen maar groter te worden in deze tijden van toenemende individualisering, internationalisering, secularisering en culturele diversiteit. De hernieuwde aandacht voor het nationale erfgoed en pogingen om een nationaal historisch museum in het leven te roepen (zoals in Frankrijk en Nederland), moeten mede in dit licht worden gezien.

Hartelijke groet, Maykel

Beste Maykel,

*Je verwijst naar (al dan niet vermeende) verwantschap en gemeenschappelijke oorsprong als kern van etniciteit. En terecht zet je de woorden 'al dan niet vermeend' tussen haken. We moeten wel een beetje 'helpen' bij de zelfbepaling van individuen en groepen omtrent hun verleden. Maar wie zijn 'we'? Voor je het weet, hebben de media, de politici, het entertainment, de multinationals 'hun' kaf van 'hun' koren gescheiden. Ik heb dat in India, Pakistan, Indonesië, Cambodja zien gebeuren. Het nationale erfgoed werd – al naargelang de winnaar – met regelmaat herschreven, herduid, geschrapt. Er worden steeds discours aangepaard waarvan je achterover valt. Dat heb ik ook mogen ervaren bij Pim Fortuyn, Theo Van Gogh en nu Wilders. Maar terwijl ik achterover val, blijft een op drie mensen kaarsrecht overeind. (Mijn verhaal wordt stilaan een minderheidsverhaal.) Blijkbaar helpt een vereenvoudigde lezing van de werkelijkheid mensen*

*voort. Maar zo'n lezing is natuurlijk contraproductief omdat de complexe werkelijkheid zich nooit gewonnen geeft.*

*Je wijst ook op het 'gevoel van continuïteit en houvast' dat mensen kunnen hebben door toegang te krijgen tot musea, archieven, teksten en artefacten. In de moeilijke tijden die we nu beleven ('individualisering, internationalisering, secularisering, culturele diversiteit'), lijkt dat gevoel groter te worden. En je wijst naar de hernieuwde aandacht voor het nationale erfgoed, en zelfs pogingen – zoals in Nederland – om een nationaal historisch museum in het leven te roepen. Ik vind dat niet per se slecht. Maar ik vraag me af of we daarmee genoeg appelleren aan de menselijke potentie om te leren omgaan met het nieuwe, het ongewisse, het onzekere, het ongekende. Erfgoed, roerend en onroerend, kan stabiliteit suggereren. Maar stabiliteit mag geen*



*verstening en geen angst voor transformatie van het leven zelf veroorzaken. Want als nieuwkomers, migranten, asielzoekers diezelfde levenshouding zouden aannemen, en hun eventueel 'versteend' geheugen willen implanten, wordt elke plek in de wereld onleefbaar.*

*De vraag is nu: hoe creëer je een samenleving waarin onzekerheid, verliezen en het tegendeel van het feelgoodgevoel een plaats mogen krijgen? Ook in Nederland staat het 'beschermen' van het oude erfgoed onder druk, als men tegelijk open wil staan voor de (nieuwe) catastrofeverhalen van de nieuwkomers die aanspraak maken op de virtuele, mentale en reële ruimte en tijd. De autochtoon wordt – in zijn eigen termen – door de feiten ten dele onterfd. Mijn punt is dat hij zich niet 'onterfd' zou moeten voelen en dat een terugplooireactie geen goede reactie is. We zouden moeten van onszelf eisen wat we van de andere eisen: we kunnen niet anders dan ook inburgeren in het andere. Het besef groeit dat we met zeven miljard planeetbewoners land, lucht, water en ruimtes zullen moeten delen, omdat we aanvaard hebben*

*dat (over)leven het belangrijkste (grond)recht is. Vroeger leken grenzen op dammen en dijken. Vandaag voelen de grenzen als onnatuurlijk aan. Het 19<sup>e</sup>-eeuwse nationalistische staten-denken wordt vandaag door de feiten in vraag gesteld. We kunnen onze identiteit nog maar ten dele aan onze nationaliteit onlenen.*

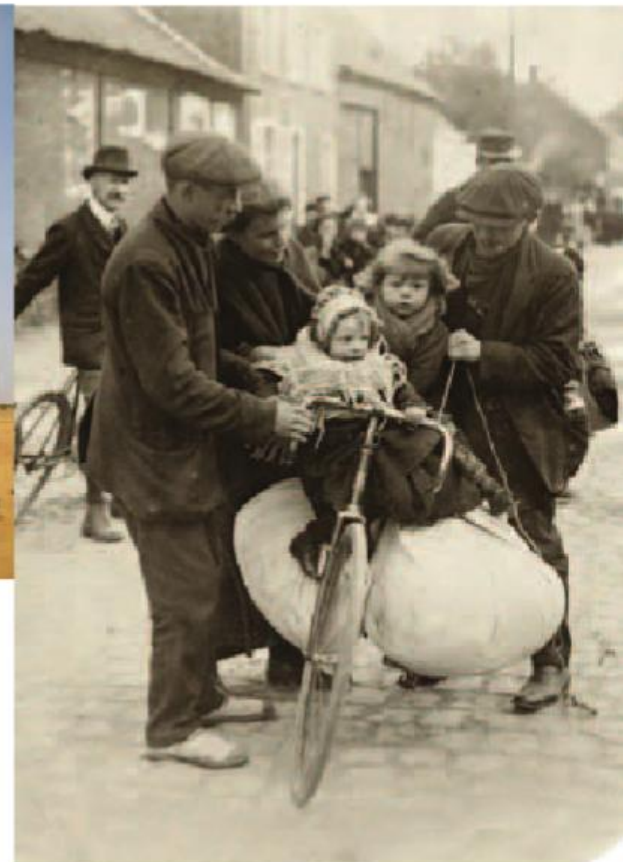
*Mijn vraag is: moeten we onszelf niet voorbereiden op de opdracht het nationale erfgoed te toetsen aan het universele, humane en planetaire erfgoed? Het nationale heeft m.i. geen voorrang op het universele. Het toekomstige – erfgoed! – gaat voor op het hedendaagse. Het algemeen belang gaat voor op het eigenbelang. En dat 'voelt' niet goed. Dat vraagt steeds om inzet en de wil om te transformeren. Die transformatiewil zie ik in Nederland momenteel niet. Men kapselt zich weer meer in, maakt zichzelf kleiner in de hoop zo de grote vreemde wereld te kunnen verschalken.*

*Groetjes, Marc*



*Tienduizenden vluchtelingen komen per vrachtwagen met hun schamele bezittingen aan in het Zamzam-vluchtelingenkamp van Darfur.  
© UN Photo/Olivier Chassot*

*Vluchtelingen uit Antwerpen tijdens de Eerste Wereldoorlog. Een man houdt een fiets in evenwicht die zwaar beladen is met twee kleine kinderen en een grote bundel spullen. Een vrouw en een andere man helpen mee. De kinderen zijn dik gekleed.  
België, 1914  
Collectie: Nationaal Archief Nederland*





Beste Marc,

Hartelijk dank voor je bespiegelingen. Ik kan me er heel goed in vinden. Aandacht voor de nationale geschiedenis vind ik zeker niet slecht. Maar zoals je aangeeft, wordt dat nationale erfgoed regelmatig herschreven en herduid. Het gaat juist om de wijze waarop de nationale geschiedenis wordt belicht, hoe die aandacht voor het erfgoed wordt ingekaderd, wat er precies wordt verteld en hoe zich dat verhoudt tot nieuwkomers. Er zijn tal van kapers op de kust om dat verhaal te vertellen. Geschiedenis is de belangrijkste bron voor het autoriseren van de nationale identiteit en daarom zijn er heel wat belanghebbenden: het is eerder 'geschiedenis als politiek' dan politieke geschiedenis. En inderdaad, daarbij val je soms achterover van verbazing en verontwaardiging over de vereenvoudigde en stellige lezingen die zonder blikken en blozen worden verkondigd.

Erfgoed en migratie staan voor veel mensen haaks op elkaar. Dat is begrijpelijk omdat het erfgoed verwijst naar een gedeeld verleden waar nieuwkomers niet vanzelfsprekend deel van uitmaken. Maar dat is ook helemaal niet wat nieuwkomers verwachten. Het gaat om verbindende verhalen en herkenbare culturele uitingen waarin de historische en hedendaagse diversiteit van Vlaanderen wordt belicht en nieuwkomers niet worden vergeten. En het gaat om de mogelijkheid om bij te dragen aan dat erfgoed en die geschiedenis. Een gemeenschap wordt opgebouwd uit gedeelde ervaringen en praktijken. Niet alleen in het verleden, maar ook nu en in de toekomst. Door gezamenlijk te handelen, wordt een gedeeld(e) erfgoed en geschiedenis voortgebracht en kunnen zich gemeenschappelijke symbolen ontwikkelen die richting en houvast geven. Het erfgoed moet worden in- en aangepast aan de verhalen die de Vlaamse geschiedenis uitdrukken en vormgeven. Sommige dingen worden belicht en andere vergeten en de betekenis van datgene wat geselecteerd wordt, spreekt lang niet altijd voor zich. Slavernij, kolonialisme, eeuwen van immigratie en gastarbeiders zijn ook deel van het verleden en hebben hun sporen nagelaten in het erfgoed. Dit is een verleden dat gedeeld wordt met sommige immigranten en dat hen een plek kan geven. Een erfgoed dat hen erkent en zichtbaar maakt, voor henzelf en voor de autochtone bevolking. Enkele jaren geleden heeft de Franse regering het plan opgevat voor de ontwikkeling van een 'nationaal immigratiemuseum' dat in Parijs moet worden gehuisvest. Het museum dient immigratie een plek in de Franse geschiedenis te geven en te laten zien wat migratie heeft bijgedragen aan de Franse samenleving en cultuur.

De nationale eigenheid is geworteld in historisch besef en traditie. Het is de verwijzing naar het verleden die een gemeenschap wor-

tels geeft en continuïteit. Cultureel erfgoed maakt het gedeeld verleden zichtbaar en kan daarmee het verhaal over wie wij zijn versterken. Maar dat verhaal kan op vele manieren worden verteld, met meer of minder patriotistisch tromgeroffel en met meer of minder ruimte voor nieuwkomers. Zo kan het erfgoed ook een verleden van tolerantie en openheid zichtbaar maken. Nederlanders beroepen zich soms op hun tolerante volksaard, met name als ze andere landen de les lezen. Maar die volksaard kan ook ingezet worden voor de acceptatie van nieuwkomers. De voormalige minister-president Balkenende zei het zo: "Nederland is van oudsher een land van tolerantie en respect. Daarom verdienen mensen respect voor hun diepste overtuigingen, hun geloof en religie." Balkenende deed deze uitspraak in een pleidooi voor een meer accepterende houding tegenover moslims. Onderzoek laat zien dat instemming met de idee van een historisch tolerante volksaard inderdaad gepaard gaat met een grotere acceptatie van moslims.

En het is waar dat we onze identiteit nog maar ten dele aan onze nationaliteit ontleen. Tenminste, dat is voor veel mensen zo. Ook moet het 'allegaagse nationalisme' in de media en het leven van alledag niet onderschat worden ('het' weerbericht in het avondnieuws is het verwachte weer voor België, met 'de' kust wordt het strand van België bedoeld, en Elsschot, Streuvels en Lanoye zijn 'onze' schrijvers). Maar het feit dat we allerlei sociale identiteiten hebben, is zeker belangrijk. Het betekent dat er altijd verschillende perspectieven zijn van waaruit we de wereld kunnen bekijken en benaderen. Het betekent ook dat er meerdere mogelijkheden zijn om overeenkomsten met anderen te formuleren. Maar tegelijkertijd geeft het ook de kans om nieuwkomers om verschillende redenen uit te sluiten; ook al hebben ze de Belgische nationaliteit, ze zijn cultureel anders; ook al zijn ze Belg en cultureel aangepast, het blijven wel moslims; ook al zijn ze Belg, cultureel aangepast en 'moderne moslims', het zijn toch geen 'geijkte' Vlamingen, etc.

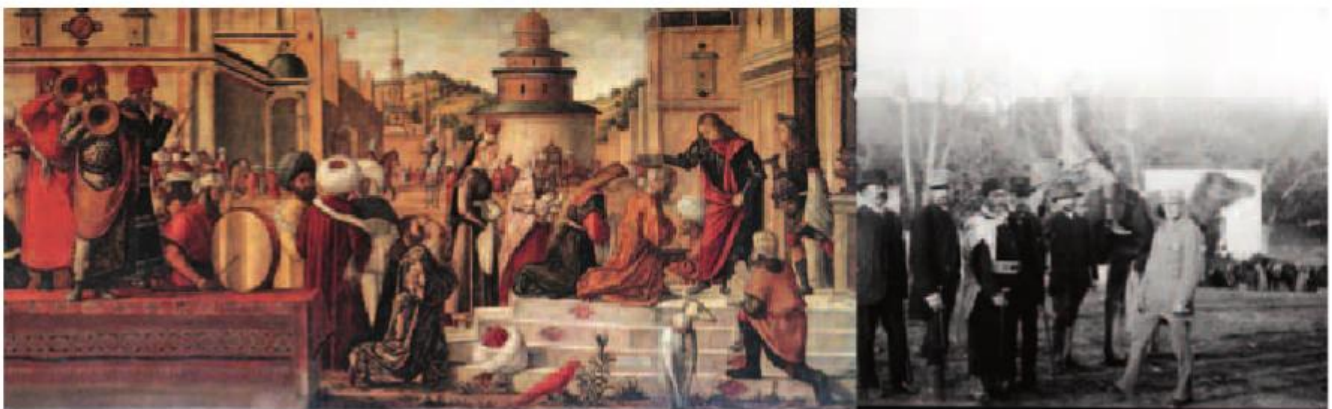
Bovendien is er iets anders. Dat veel mensen hun identiteit maar ten dele aan hun nationaliteit ontleen, wil niet zeggen dat hun (sub)nationale identiteit nooit de boventoon voert. Bij sociale identiteiten gaat het niet zozeer om het beeld dat je van jezelf hebt, maar veeleer om de vraag hoe mensen zichzelf en anderen sociaal plaatsen en geplaatst worden. Dat je in meervoudige en genuanceerde termen over jezelf denkt, wil nog niet zeggen dat dit ook in het sociale verkeer gangbaar is. Integendeel, zou ik willen zeggen. Het sociale verkeer stelt andere eisen en vereisten dan de individuele zelfbeleving. In je eigen hoofd en hart is veel mogelijk, maar in het alledaagse leven zijn er tradities, instituties, gewoonten en dagelijkse praktijken. Vanzelfsprekend liggen die niet voor eens en



altijd vast, maar ze veranderen ook niet van de ene op de andere dag. “Die Gedanken sind frei” en ik kan me dan ook niet met van alles en nog wat identificeren, zoals met Koerden in Turkije, Berbers in Marokko of Walen in Wallonië. Maar hoe belangrijk die identificaties ook voor mij persoonlijk kunnen zijn, ze betekenen nog niet dat ik sociaal gezien een Koerd, Berber of Waal ben. En daar gaat

het toch om in het leven van alledag: dat je herkend en erkend wordt in de sociale identiteiten die ertoe doen.

Hartelijk, Maykel



Het schilderij *De doop van de Selenieten* van Vittore Carpaccio (1507) is een goed voorbeeld van de groeiende populariteit van oosterse onderwerpen in het toenmalige Venetië. De vele interculturele ontmoetingen lieten hun sporen na in dit werk. Niet alleen worden er passanten uit de Levant bekeerd tot het christendom. Duidelijk merkbaar is ook de zorgvuldige aandacht voor de buitenlandse kostuums en hoeden.  
© Scuola Dalmata Venezia

Kunstschilder Theo Van Rysselberghe bezocht Marokko voor het eerst in 1882. Hij bleef er meer dan een jaar en was vergezeld van een andere Belgische schilder, Franz Charlet. Deze foto toont de periode voor zijn tweede reis, toen hij deel uitmaakte van de Belgische delegatie van 1887. Hij liet er zich graag inspireren door de lichtinval in zijn eerste neo-impressionistische proeven.  
© Centrum voor Joods-Marokkaanse Cultuur  
Uit de tentoonstelling 'Marokko & Europa. Zes eeuwen doorheen de blik van de andere'

Beste Maykel,

Ik zie het huidige politieke klimaat niet als een geschikte voedingsbodem voor erfgoed en migratie. Politici zien de nieuwe kansen van de culturele transformaties niet genoeg. Ze rekenen en berekenen te veel, en hebben te veel angst voor 'verlies'. Het is nochtans mijn persoonlijke ervaring dat het leren omgaan met verlies net een nieuwe dynamiek losmaakt. Het geheugen en het bewustzijn eisen een constante herbevestiging van de houding tegenover de werkelijkheid. “Als je in Medusa’s ogen kijkt, versteent je”, vertelde Barend van Heusden tijdens een conferentie in Gent. De mythe betekent: als je gefixeerd naar je verleden blijft staren, versteent je. Je offert dan ook de ‘jongelingen’ van je groep op. Met je verleden moet je indirect omgaan. Perseus hield Medusa zijn schild als spiegel voor, waardoor zij versteende en hij haar hoofd afhakte. Maar hij hield het afgehakte hoofd bij zich als wapen, voor die momenten waarop hij het nodig had ...

Versteend erfgoed is ‘onroerend’. Dat mag er zijn. Dat is er trouwens. Maar de dagelijkse struggle for life is niet gediend met verstening van het ‘roerend’ erfgoed. We moeten samen op zoek naar het materiële (eten, drinken, een dak boven het hoofd, enz.), maar evenzeer naar het immateriële, het onverwachte dat de struggle for life leefbaar, aangenaam, vreugdevol maakt. Het taalgebruik speelt daarin een zeer grote rol. Dreig je, roep je, tier je? Of nodig je uit, verleid je, kalmeer je, verbind je, dank je, ondersteun je, bevaag je, buig je, wacht je af?

Hartelijke groet, Marc



Beste Marc,

Zoals zo vaak lijkt het een kwestie van balans. Het is begrijpelijk dat mensen trots willen zijn op hun land of regio, maar het wordt problematisch als dit verwordt tot collectief narcisme of superioriteitsgevoel. Het is belangrijk dat (autochtone en allochtone) mensen zich zeker kunnen voelen over zichzelf en de gemeenschap waartoe ze behoren, als het maar niet verstening, stilstand en angst voor veranderingen betekent. Het is te begrijpen dat mensen zich gemakkelijker inleven en verbonden voelen met hen die op hen lijken, maar er dient ook een gevoel van medemenselijkheid en mededogen te zijn met 'de ander'. Het is prima als mensen een besef van hun eigen wortels en tradities hebben, maar dat moet niet leiden tot een nostalgisch terugverlangen naar die zogenaamde goede oude tijd of een verlamdend gevoel van heimwee naar het land van oorsprong. En mensen kunnen pas echt van anderen houden als ze van zichzelf houden: als ze niet gestuurd of zelfs verteerd worden door onvervulde wensen en verlangens die een open blik en uitnodigende houding tegengaan. Maar tegelijkertijd is er altijd het gevaar dat de liefde voor het eigene en de eigen gemeenschap gepaard gaat met een afkeer van het vreemde: *in-group love can turn into out-group hate*.

Hoe kan aandacht voor erfgoed insluitend in plaats van uitsluitend werken? Uitsluiting is niet een onvermijdelijk gevolg, maar

ligt meer voor de hand als het erfgoed wordt verbonden met de eigen identiteit. Is het Vlaamse erfgoed van Vlamingen of van Vlaanderen? Gaat het over de geschiedenis in Vlaanderen of van Vlaanderen? Dit zijn subtiele verschillen die echter wel een bepaald perspectief inhouden en een richting aanwijzen. Of aandacht voor het erfgoed uitsluitende gevolgen heeft, hangt ook af van de wijze waarop het verleden wordt belicht en geïnterpreteerd. Het verleden is nooit af, maar vereist voortdurend verwerking en interpretatie. Het gaat juist om de vraag wat er in het licht van de huidige omstandigheden met het verleden en erfgoed wordt gedaan: wat de cruciale gebeurtenissen, prestaties en producten zijn, wat die precies betekenen en hoe die van invloed zijn op het hier en nu.

Onzekerheid, verlies, verandering en mislukking horen bij het leven en daar moeten we op een goede manier mee om leren gaan. Het navelstaren, uitsluiten en zondebokken zoeken ligt weliswaar voor de hand, maar brengt een samenleving in de 21<sup>e</sup> eeuw niet veel verder. Op korte termijn kan het heel wat politiek gewin opleveren, maar op langere termijn betekent het stilstand en dat hoort nu juist niet bij het leven.

Hartelijke groet, Maykel

Beste Maykel,

*Tot slot nog dit. Ik heb op school alles geleerd over de Nederlandse Gouden Eeuw. Hoe mooi, hoe bijzonder, hoe geweldig, hoe groots. Een tijdje geleden las ik de nieuwste biografie van de toenmalige Spinoza: wat een tijd, hoe verschrikkelijk, hoe angstwekkend, hoe onmogelijk, hoe kleinzielig, hoe protserig, hoe gevaarlijk, hoe gewelddadig!!! Hoe komt het dat mijn toenmalige leraren dat aspect niet kenden?*

*Ik had hetzelfde voor met de lectuur van de biografie van Albrecht Rodenbach. De jongen was 24 toen hij stierf aan tuberculose. Eigen-*

*lijk een adolescent, met wie ik een eeuw later te doen heb. Met een beetje minder ideologie, wat minder romantiek en wat meer geluk in de liefde was hij oud geworden en had hij aan zijn kinderen grote verhalen kunnen vertellen. Verhalen zijn goed genoeg, maar je hoeft ze daarom nog niet 'waar' te maken. Hij was Belgisch, was Vlaams, sprak Frans, was liberaal en katholiek tegelijk. Je moet het maar doen. De jongen worstelde met zijn identiteit.*

Warme groet, Marc

- 1 Marc Colpaert is cultuurfilosoof en specialiseerde zich als journalist in Z.O.-Azië. De Aziatische culturen brachten hem in contact met hun grote levensbeschouwingen en filosofieën. Hij tracht de interculturele en interlevensbeschouwelijke dialoog gestalte te geven via het centrum CIMIC (Lessius/Mechelen) waarvan hij de medeoprichter is. Sinds 11 september 2001 belicht hij vaak 'het andere gezicht van de islam'. Hij is de auteur van *Tot waar de beide zeeën samenkomen. Verbeelding, een sleutel tot intercultureel opvoeden* (Lannoo, 2007). Daarin werden o.a. gesprekken gevoerd met Kader Abdolah, Durrah Ahmed en Cyrille Vael over symboliek, cultuur en identiteit. Momenteel werkt hij samen met cineast Laurent Van Lancker aan een webproject n.a.v. de interculturele dialoog tussen Goethe en de Perzische dichter Hafiz.
- 2 Maykel Verkuyten is hoogleraar Algemene Sociale Wetenschappen aan de Universiteit van Utrecht en Academisch Directeur van het 'European Research Centre on Migration and Ethnic Relations' (ERCOMER) aan de zelfde universiteit. Zijn onderzoek richt zich naar etnische identiteit, etnische relaties en culturele diversiteit. In 2010 publiceerde hij bij Amsterdam University Press het boek *Identiteit en diversiteit. De tegenstellingen voorbij*.





# Migratie-erfgoed (in)begrepen

## VAN MIGRATIEMUSEA EN NATIONALE HISTORISCHE MUSEA ...

Een klein jaar geleden bezocht ik in Parijs de Cité nationale de l'histoire de l'immigration. De site is gehuisvest in het monumentale Palais de la Porte Dorée, voorheen het Musée national des arts d'Afrique et d'Océanie, en nog vroeger het Musée des Colonies. De Franse staat maakt ontgensprekelijk een statement door dit voormalige 'koloniaal' museum vandaag een stem en invulling te geven als migratiemuseum. Ik ging erheen met een gezonde dosis nieuwsgierigheid over het thema, maar was zelf vooraf niet zo'n groot voorstander van een 'specifiek, afzonderlijk migratiemuseum' als aanpak. Nochtans werd ik onverwacht getroffen door de totaalervaring waar het museumbezoek me in onderdompelde. Met een mix van hedendaagse kunst, feiten- en cijfermateriaal over migratie doorheen tijd en ruimte, persoonlijke portretten en migratieverhalen, sporen van migratie in het 'Franse' erfgoed en hoe de beeldvorming op migranten geëvolueerd is, tijdelijke tentoonstellingen, een oproep naar het publiek om ook zelf materiaal en verhalen aan te brengen voor 'la Galerie des dons'... word je geappelleerd tot contextualisering, betrokkenheid en burgerzin. Nog een beetje onder de indruk en in de war stond ik twee uur later opnieuw buiten aan de Parijse gordel.

In heel wat landen leeft vandaag de roep om dergelijke 'migratiemusea'. Ook in Vlaanderen wordt er vanuit diverse hoeken gewerkt en over nagedacht. In Antwerpen opent in 2012 het Red Star Line Museum de deuren met als ondertitel *People on the move*, waarbij men ook het verhaal van de internationale menselijke mobiliteit vroeger en nu wil brengen. In 2010 werkte het Minderhedenforum een jaar lang samen met minderhedenverenigingen en erfgoedorganisaties rond het thema erfgoed en migratie, en ook hier keerde telkens de vraag terug of een groot 'migratiemuseum' al dan niet aan de orde was ...

Gelijktijdig met het debat over migratiemusea woekeren ook in verschillende landen – zoals in Nederland – nieuwe plannen voor Nationale Historische Musea. Dit is natuurlijk geen toevallige samenloop van omstandigheden. Zoals Marc Colpaert en Maykel Verkuyten beiden aanhalen in hun briefwisseling, zijn we in tijden van globalisering en individualisering meer dan ooit op zoek naar vormen van houvast die we in onze identiteit en eigenheid proberen te vinden. De vraag wordt dan

bovenal: hoe kan culturele identiteit en ook 'erfgoed' *insluitend* in plaats van *uitsluitend* werken? Hoe kan erfgoed *toekomstgezin*d in plaats van *verstenend* werken? Hoe kan erfgoed *verbindend* in plaats van *differentiërend* werken? ...

Ik wil graag een aanzet tot antwoord hierop geven vanuit de insteek van de migratiemusea.

## ERFGOED ALS POLITIEK & EEN MUSEUM ALS OVERGANGSRITUEEL

In Parijs heb ik, mijn eerdere bedenkingen ten spijt, wel het heilzame en werkzame effect begrepen van een apart en specifiek 'migratiemuseum'. De expliciete focus op het migratiethema breekt de weg open naar erkenning en empowerment. Het kan de rol vervullen van een maatschappelijk *overgangsritueel*. Het heeft toch geen zin om tegen het verlangen naar een soort formele erkenning van gemeenschappen te strijden of die te ontzeggen, omdat net deze vraag getuigt van de wil tot integratie en volwaardig burgerschap?! Wanneer het plaatsvindt op een belangrijke *lieu de mémoire* van het nationale koloniale verleden, wordt bovendien een collectieve – emotionele, ethische – historische bewustwording aangesproken omtrent onze omgang met identiteit, diversiteit en samenleven.

De presentatie en selectie van erfgoed is nooit waardenvrij. Het lezen van de geschiedenis is een politieke handeling, zoals Maykel Verkuyten schrijft. Dat erkennen is één ding, maar een stapje verder kan erfgoed ook bewust politiek (in de zin van moreel en maatschappelijk) ingezet worden. Erfgoed wordt volop ingeschakeld en gerecupereerd en is in die zin hoe dan ook een politiek medium. Het fenomeen van het opkomende volksnationalisme zul je niet tegengaan met een apolitiek erfgoedbeleid. Tegen deze achtergrond hou ik een warm pleidooi voor **bewust en divers waarden-vol erfgoedwerk**. Ook in die zin is het gerechtvaardigd om het verhaal van mobiliteit en migratie vandaag even expliciet te belichten als een antwoord op voormalige (koloniale, nationale ...) musea enerzijds en als een cultureel antwoord op maatschappelijke en politieke tendensen anderzijds.

## VERHALEN IN BEWEGING

Van belang in dergelijk migratiemuseum is echter vooral *hoe* dit verhaal van de migratie **op een indirecte, integrale, dynamische, veelzijdige, participatieve ... wijze** in beeld komt, alsook **de tijdelijke rol** en het **toekomstperspectief** van zo'n museum.



*Tentoonstelling 'Ons verleden, onze toekomst' over 15 pioniers van en voor etnisch-culturele minderheden.*

© Minderhedenforum – Het Belang van Limburg, Foto: Luc Daelemans

*Ching Lin Pang (47) begon haar loopbaan met het opdienen van dampende noedels in het Chinese restaurant van haar ouders. Momenteel schotelt ze als antropologe de samenleving hete migratiehangijzers voor. Leefde tussen twee werelden: in de ene zat ze op de schoolbanken, in de andere at ze met stokjes. Beschoouwde de vele Aziaten in Amerika als een levend onderzoekslobo.*

Wie zal over tien jaar nog het migratiemuseum in Parijs bezoeken? Die vraag moeten we ons ook stellen. Het lijkt me van belang om een dergelijk migratiemuseum als een overgangsrитуeel en als tijdelijk instrument te herkennen. We zien anders de dreiging van potentiële nieuwe instituten al om de hoek loeren die een bestaansrecht *an sich* gaan opeisen. *L'histoire se répète*. We moeten nieuwe instituten met de gekende patronen van verstening zien te voorkomen ... Het heeft tenslotte geen zin om in deze tijd – waarin we lessen kunnen leren uit het verleden én toekomstgezinnd duurzaam willen omspringen met schaarse beschikbare bronnen en collectieve middelen – nog maar eens nieuwe musea in het leven te roepen. We zijn nog steeds op zoek naar een zinvol toekomstbeeld voor onze bestaande musea in de samenleving ...

Op termijn is de enige betekenisvolle weg die van **inclusieve diverse erfgoedverhalen**, in zoveel mogelijk van onze erfgoedorganisaties, waarin ook symbolen, gewoontes, objecten, feesten, kunsten ... van onze medeburgers met wortels in de hele wereld een plek krijgen en deel van het grotere verhaal zijn. Dit soort inclusieve, diverse erfgoedverhalen worden echter traag geschreven; dat vraagt tijd. En de samenleving zelf blijft onderweg ook in beweging. Ching Lin Pang vertelde in het kader van het erfgoedproject van het Minderhedenforum: "In de jaren 1970 was migrant zijn zeker geen probleem. Minderheden werden gezien als iets exotisch, iets speciaals in positieve zin. Pas in de jaren 1990 is dat veranderd." Over pakweg tien jaar zal onze omgang met diversiteit al weer een andere zijn dan die van vandaag.

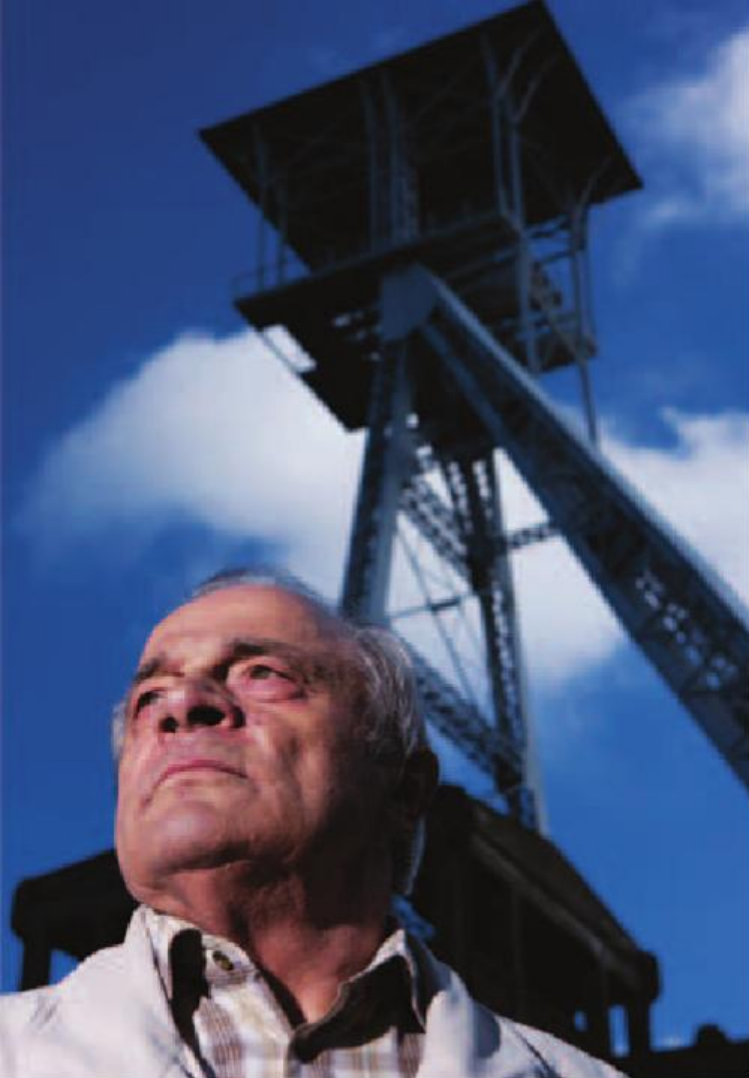


In de tussentijd kan het meer dan zinvol zijn om een semi-permanent project of museum van de migratie in het leven te roepen, als instrument van erkenning en transitie.

#### **ERFGOED EN MIGRATIE / AL DOENDE**

Voorts zullen we vooral al doende de diverse erfgoedweg moeten verkennen. In dit opzicht verschilt het werken met migratie en interculturaliteit niet zoveel van werken met bv. intergenerationaliteit. Op korte termijn ('het migratiemuseum') kan een doelgroepenbeleid efficiënt zijn, op lange termijn echter werkt een doelgroepenbeleid – tegen zijn eigen ambities in – stereotypen in de hand. Het werkt stigmatiserend en contra-productief. Voor een duurzame sociale participatie (migratie als evident onderdeel van ons erfgoedwerk) moet veeleer een streven naar integratie in de samenleving meespelen, dan aandacht voor aparte (naast elkaar levende) doelgroepen: ga dus op zoek naar **inclusieve werkwijzes** om het interculturele





Tentoonstelling 'Ons verleden, onze toekomst' over 15 pioniers van en voor etnisch-culturele minderheden.

© Minderhedenforum – Het Belang van Limburg, Foto: Luc Daelemans  
Silvano Grossi (79) was vakbondsafgevaardigde en -secretaris van de Centrale van de Mijnwerkers. Trok als jong gastje zijn onderbroek aan in Italië en pas 27 dagen later weer uit in België. Geridderd door de Italiaanse staat. Officieel: 'op rust'. Officieus: actiever dan ooit. Leest het Belang van Limburg én La Gazzetta dello Sport.

te verweven in je erfgoedwerk, met oog voor diversiteit en ruimte voor diversifiëring.

Voor de ontwikkeling van een inclusieve erfgoedpraktijk kunnen we een aantal sleutels en aandachtspunten aanreiken vanuit onze ervaringen bij tapis plein vzw als landelijk expertisecentrum voor actieve erfgoedparticipatie:

- werk op een **impliciete manier**: zet interculturaliteit niet als expliciete doelstelling in al je communicatie, maar ontwikkel een **indirecte aanpak** (een notie die ik graag deel met Marc Colpaert) vanuit andere thema's of werkvormen;
- zet in op **verbindende thema's of werkvormen**: gemeenschap, in de klassieke zin, heeft een connotatie van gelijkheid. De term verbondenheid daarentegen laat ruimte voor verschillende soorten sociale relaties en vormen van bindingen gebaseerd op diversiteit;<sup>2</sup>
- werk op een **informele wijze**: in informele contexten leg je dagelijks contact met mensen die helemaal anders zijn dan

jijzelf – mensen uit andere culturen, met andere opleidingsniveaus, beroepen en interesses, uit andere sociale milieus en van uiteenlopende leeftijden. Informele, minder strak gestructureerde sociale relaties werken dus vaak over groepen of categorieën heen;

- maak gebruik van **sociaal-ruimtelijke contexten**: de buurt, gedeelde plekken ... Werk bijvoorbeeld lokaal. Het 'lokale' is bij uitstek het maatschappelijke niveau waarop innovatie kan, waarop nieuwe verhoudingen tot stand kunnen komen tussen mensen en organisaties. En het is bovendien een ideale inhoudelijke insteek om mensen te boeien en te verbinden, want onze leefomgeving raakt ons allen;
- denk aan **DOE-gerichte werkvormen**: onderzoek wijst op het eerder doe-gerichte karakter van maatschappelijke inzet bij jongeren, allochtonen en vrouwen, waardoor deze groepen vaak afhaken bij traditionele vormen van verbale representatie en participatie. Zoek een doe-gerichte aanpak die aansluit bij je eigen erfgoedpraktijk, met projecten die vaardigheden centraal stellen, het uitwisselen, tonen, aanleren van competenties en praktijken. Hier biedt het werken vanuit immaterieel cultureel erfgoed nieuwe en nog onderbenutte perspectieven!

Als uitsmijter laat ik graag Silvano Grossi aan het woord, die als pionier rond erfgoed en migratie geïnterviewd werd in het project 'Ons verleden, onze toekomst' van het Minderhedenforum in 2010:

"In België heb je sportraden, cultuurraden, seniorenraden ... en dus ook een integratieraad. Maar dat is helemaal geen oplossing. Ik wil niet dat andere mensen in onze plaats spreken: ze moeten ons als 'allochtonen' helpen een plaats te krijgen in al die andere raden. We zijn nu op het punt gekomen dat die integratieraad denkt dat ze het voor ons moeten doen. Maar dat klopt niet. Ze moeten het ons zelf laten doen, ze moeten ons de nodige vorming geven opdat we voor onszelf kunnen opkomen."

Laat ons als erfgoedsector alvast deze woorden ter harte nemen. En mét de migratiegemeenschappen zelf op pad gaan om migratie-erfgoed een plek te laten vinden in gedeelde en verbindende verhalen.

1 Jorijn Neyrinck is vergelijkend cultuurwetenschapper van opleiding en coördinator van tapis plein vzw sinds 2003. Voorheen was ze programmaverantwoordelijke bij de Culturele Hoofdstad van Europa Brugge 2002. Jorijn was en is steeds actief in diverse en interdisciplinaire fora waar cultuurparticipatie een rol speelt. Sinds 2009 is tapis plein vzw erkend als landelijk expertisecentrum voor actieve erfgoedparticipatie vanuit het Vlaamse Cultureel-erfgoeddecreet. De organisatie werd op 18 november 2010 ook erkend als geaccrediteerde organisatie bij UNESCO in het kader van de UNESCO-conventie voor de bescherming van immaterieel erfgoed (2003). Jorijn is sinds 2008 ook voorzitter van de Vlaamse ad-hoccommissie voor immaterieel cultureel erfgoed.

2 R. SOENEN, *Het kleine ontmoeten. Over het sociale karakter van de stad*. Antwerpen, Garant, 2006, 151 p.



# Enkele ervaringsdeskundigen archiefwerking reageren

*Op 31 januari 2011 staken Piet Creve (Amsab-ISG), Charlotte Debroux (AMVB), Karim Ettourki (KADOC), en Joris Wauters (CeMIS) de koppen bij elkaar om op basis van hun ervaringen omtrent archieven en migratie te reageren op de voorzetten.*

**Colpaert en Verkuyten suggereren in hun correspondentie dat je het verleden telkens opnieuw kunt interpreteren en dat er verschillende perspectieven zijn om naar de omgeving te kijken. Hoe keken jullie via de projectervaringen naar de omgeving?**

*(Debroux)* Het doel bij 'Herinnering & Migratie' was ervoor te zorgen dat migratie-erfgoed vanzelfsprekend wordt in de dagelijkse erfgoedwerking, met andere woorden dat we migratie niet langer als een apart thema moeten meenemen. Dat past binnen de werking van het AMVB. We willen dat het publiek zich er bewust van wordt dat Brussel divers is. En anderzijds willen we ook bekomen dat diverse groepen archiefzorg ter harte nemen.

*(Creve)* Er is nog een bijkomend criterium, namelijk de mate waarin de beoogde organisaties zelf het initiatief nemen. Als je als archiefinstelling altijd zelf met voorstellen komt, dan levert het vaak weinig op want het wordt niet noodzakelijk gedragen. Onze inspanningen van de voorbije jaren beginnen te lonen. Na lang aan de contacten te hebben gewerkt, komen nu ook lokale organisaties gemakkelijker met voorstellen. Zo werd Amsab-ISG onlangs gecontacteerd door enkele vertegenwoordigers uit de Turkse gemeenschap uit Gent. Tien jaar geleden werden daar de eerste contacten gelegd, waardoor zij nu gemakkelijker de weg vinden.

*(Wauters)* Deze gedragenheid waar Piet het over heeft, is volgens mij zeer belangrijk. Erfgoedzorg is immers sterk verbonden met erfgoedbeleving. Archiefinstellingen zullen veel meer en beter bewaard materiaal terugvinden bij die gemeenschap-

pen die zelf een waarde toekennen aan hun erfgoed. Specifiek wat betreft migrantenverenigingen knelt daar volgens mij het schoentje. In de verenigingen waar men het belang van bewaring wel inziet, ontbreken vaak de tijd, de middelen en de expertise om ook effectief aan archiefvorming te doen. Bij het project van CeMIS trachtten we daarom in de eerste plaats een kennisnetwerk van diverse spelers uit de archief- en erfgoedsector, de academische wereld en migrantenorganisaties tot stand te brengen, zodat zij allen samen de zichtbaarheid van erfgoed van migratie kunnen bevorderen. Na afloop van het project werd een lijst met suggesties opgesteld voor het opzetten van projecten omtrent erfgoed van migratie. De belangrijkste conclusie was dat als je migrantenverenigingen wil activeren, je eerst moet inzetten op erfgoedbeleving. Je merkt immers onmiddellijk dat bewaren geen prioriteit is als er nauwelijks erfgoedbeleving is.

*(Ettourki)* De instellingen zelf dragen ook een grote verantwoordelijkheid. Ze zouden zich moeten openstellen voor de demografische verhoudingen in Vlaanderen. Een eerste stap is om hun thema kritisch onder de loep te nemen en te verbreden. KADOC heeft bijvoorbeeld de stap gezet om zich van een documentatiecentrum gericht op katholieke archieven te verbreden tot een documentatiecentrum voor religieus geïnspireerde verenigingen.

**In de uitwisseling wijst Verkuyten op de mogelijkheid van cultureel erfgoed om het cultureel en historisch zelfbesef van een gemeenschap te voeden en dat dit een bron kan zijn van zelfbewustzijn. Musea, archieven, teksten en artefacten kunnen een gedeeld verleden zichtbaar maken. Waren dat ook jullie conclusies?**

*(Wauters)* Het zou absoluut mogelijk moeten worden dat het migratieverhaal een deel van de geschiedenis wordt. Kleine projecten zijn daarbij van groot belang omdat ze van onderuit





Het Imelda-Instituut Brussel op bezoek bij de tentoonstelling Herinnering & Migratie. Erfgoed van Nieuwe Brusselaars  
© AMVB

een verschil kunnen maken en mensen kunnen betrekken. Het is volgens mij zelfs zo dat kleine projecten meer kans hebben op slagen omdat ze meer vertrouwen tussen de lokale partners tot stand kunnen brengen, net omwille van de kleinschaligheid. Impulsen van bovenaf zijn uiteraard wel goed, maar de projecten die inzetten op dynamieken van onderuit zouden toch meer kansen mogen krijgen.

*(Creve)* Op lokaal vlak is er meer ruimte voor kleinschalige projecten omdat er vaak minder administratieve rompslomp heerst en er meer een informele sfeer is waardoor de drempels lager liggen. Je zou kunnen argumenteren dat zulke kleine projecten niet onmiddellijk van hoge kwaliteit zijn. Maar dat kan net heel betekenisvol zijn. Groepen hebben echt het gevoel dat ze hun project in eigen handen hebben, en een volgende fase kan dan net zijn dat ze een stap verder zetten en begeleiding en ondersteuning zoeken. Zo krijgt een Ghanese vereniging in Gent voor haar project omtrent de geschiedschrijving van de plaatselijke Ghanese gemeenschap begeleiding van haar koepel FZO-VL en van Heemkunde Vlaanderen. Dit strekt ook tot voorbeeld voor andere kleine organisaties. Je constateert ook dat je als archiefinstelling voorbij je grenzen moet durven kijken. Als Amsab-ISG zijn we al meerdere keren ingestapt in een sociaal-artistisch project. Dat is misschien wat vreemd voor ons omdat erfgoed hier eerder als een middel wordt gebruikt. De geschiedenis van de wijk is dan het middel om mensen samen te brengen. Je past je hier dan noodzakelijk aan en claimt niet het verzamelen van materiaal als hoofdoel. Maar zo'n samenwerkingsverband heeft een duidelijk

voordeel. Zo worden ook de sociaal-artistische partners zich bewust van erfgoedzorg. Wat te doen met alle resultaten eens het publieksmoment achter de rug is?

***Verkuyten adviseert verder om tot verbindende verhalen en herkenbare culturele uitingen te komen waarin de historische en hedendaagse diversiteit van Vlaanderen wordt belicht en nieuwkomers niet worden vergeten. Is het dan nog wel nuttig om een thema te maken van migratie?***

*(Debroux)* Het ideaal zou zijn om migratie als apart thema effectief overbodig te maken en het echt in de geschiedenis in te schrijven. Het AMVB werkt in de eerste plaats rond de verenigingen in een divers Brussel. Toch zullen er nog een tijd impulsen nodig zijn. Projecten hadden als meerwaarde dat ze een grotere openheid creëerden bij het vaste publiek, maar ook bij de medewerkers. Ze zijn meer gevoelig geworden voor het thema en proberen het in de dagelijkse werking mee te pakken.

*(Ettourki)* Dat geldt ook voor ons. De collega's voelen zich ook betrokken en gesensibiliseerd. Bovendien hebben de projecten als effect dat de lokale organisaties appreciëren dat die grote instellingen tijd maken voor hen. Binnen KADOC wordt trouwens ook aandacht besteed aan de Vlaamse migratie naar Wallonië en Frankrijk. Door deze invalshoek kunnen zeker verbindende verhalen naar voren worden gebracht. Een voorbeeld daarvan is de voorbereiding van de cultuurhistorische tentoonstelling over Vlaamse migranten in Wallonië in het Caermersklooster in Gent en de fototentoonstelling over actue-





ele migrantenorganisaties in Vlaanderen, die in KADOC zal plaatsvinden. De twee initiatieven lopen gelijktijdig en laten toe gemeenschappelijke verhalen te smeden.

*(Creve)* Binnen Amsab-ISG besteden we bijvoorbeeld nu aandacht aan het thema met een tentoonstelling over de Griekse migratie. Het is belangrijk om migratie niet enkel in de tijd te zien, maar ook aandacht te hebben voor de diversiteit aan streken van afkomst. De tentoonstelling deed beseffen dat clichés zoals “alle Grieken zijn restauranthouders” niet opgaan en dat achter migratie talloze kleine verhalen schuilgaan. Impulsen geven heeft wel degelijk zin. Op Vlaams niveau kunnen ze vooral inspireren en sturen. Op lokaal niveau zou er toch meer ademruimte moeten zijn voor kleinschalige projecten, van onderuit.

*(Ettourki)* Je neemt inderdaad lokale voorbeelden, je laat de feiten voor zich spreken, maar toch vertel je een universeel verhaal. Die ervaringen zijn universeel herkenbaar. En daarin kunnen archieven echt een rol spelen.

*Op de Open Forumdag van het Minderhedenforum (30/10/2010) gingen etnisch-culturele minderheden in debat met elkaar, politici en het middenveld over talloze maatschappelijke thema's. Eén workshop ging over archiefwerking. Zelforganisaties blijken immers over heel wat materiaal te beschikken. Foto's over 'Ons Leven' Limburg en RIMO Limburg door Stijn Beeckman © tapis plein*

- 1 Piet Creve is geaggregeerde Nederlands-Engels-Geschiedenis en licentiaat politieke wetenschappen (VUB). Hij werkt sinds 1984 in Amsab-ISG als archivaris. Zijn belangstelling gaat vooral uit naar de milieubeweging en de migratie naar en vanuit België.  
Charlotte Debroux coördineerde vanaf 2008 tot 2010 het project 'Herinnering en Migratie' in het Archief en Museum voor het Vlaams leven te Brussel (AMVB). Tijdens dit project wilde het AMVB de Brusselse diversiteit in beeld brengen. Dit resulteerde in twee tentoonstellingen: ' Erfgoed van Nieuwe Brusselaars' en 'Verenigingen van nieuwe Brusselaars in het Interbellum' en een cursus archiefzorg voor Brusselse koepelorganisaties van allochtone verenigingen.  
Karim Ettourki studeerde oosterse talen en culturen. Sinds 2008 werkt hij binnen de onderzoeksafdeling van KADOC-K.U.Leuven aan het project "Stafkaart van het migrantenmiddenveld en zijn erfgoed in Vlaanderen en Brussel, 1830-heden".  
Joris Wauters is historicus en is verbonden aan het Centrum voor Migratie en Interculturele Studies (CeMIS) van de Universiteit Antwerpen. Tussen maart 2009 en oktober 2010 voerde hij er het project 'Ontwikkeling van expertise en expertise-uitwisseling in verband met de bewaring en ontsluiting van erfgoed van migratie' uit.





# Het Design museum Gent “migreert” in de gemeenschap...

*Maykel Verkuyten wijst in de correspondentie terecht op het belang van verbindende verhalen en herkenbare culturele uitingen waarin de historische en hedendaagse diversiteit wordt belicht en nieuwkomers niet worden vergeten. Dit ademt in heel het Design museum Gent door. Erfgoed zou, zoals hij het verder stelt, ook insluitend kunnen werken, in plaats van uitsluitend. Meteen ook de reden waarom het museum al enkele jaren bewust kiest voor diversiteit, door een gediversifieerde aanpak. De interculturele zoektocht door het Design museum Gent is een werk van lange adem, rustig opbouwend en aftastend.*

Vanuit de vaststelling dat nog steeds veel mensen in en rond de Arteveldestad om allerlei redenen de weg naar het Design museum Gent niet vinden, worden in de eerste plaats nieuwe, vaak experimentele projecten uitgewerkt. Deze projecten zijn kleinschalig van aard en toetsen voorzichtig af of de gekozen weg de juiste is. Netwerken vormen daarbij de sleutel. Projecten krijgen de kans organisch te groeien. Een project wint aan slagkracht met verschillende, enthousiaste partners. Dat we daarbij rekening moeten houden met de verwachtingen van de partners, spreekt voor zich. Een toverformule bestaat niet. Elke collectie is “anders”, elke (groep) bezoeker(s) is “anders” met een eigen en een gedeeld verleden, met eigen verwachtingen. Elke dag is anders ...

Ten tweede trekken alle medewerkers van het Design museum Gent de kaart van diversiteit. Het is een dagelijkse bekommernis. Iedereen volgde bijvoorbeeld een cursus diversiteit, de raad van bestuur geeft ook ruimte aan mensen die een meerwaarde op vlak van diversiteit kunnen realiseren en de publiekswerking is een dagelijkse motor om erfgoed uit te dragen en te delen. Het museum koos er ook bewust voor om een sociaal agoge in dienst te nemen die zich voltijds kan engageren om diversiteit binnen en buiten de museummuren te stimuleren. Op deze manier kunnen vanuit lokale dynamieken ook verschillende projecten met doelgroepen worden opgezet. Design mag misschien een moeilijke term zijn, toch kan erfgoed hier voor verbindende verhalen zorgen. Zoals Verkuyten

aanhaalt, moet het bovendien gaan om het bijdragen aan dat erfgoed en die geschiedenis. Die opvatting kunnen we volledig onderschrijven. In projecten buitenshuis gaan we bijvoorbeeld op zoek naar het creatieve potentieel in een Gentse wijk. In de Gentse Bloemekenswijk gaven buurtbewoners en schoolkinderen de kale polyvalente zaal van het Stedelijk Buurtcentrum een nieuwe “look”: tafellopers, placemats, borden, verlichtingselementen, een kinderhoek. De ontwerpen gaven de zaal een nieuwe maar herkenbare en gedeelde identiteit. Fierheid nam de overhand en de deelnemers communiceerden met de bezoekers over hun recente culturele ervaringen. De kracht van dergelijke projecten zorgt voor een band. Het Design museum Gent is voor de buurtbewoners niet langer een museum zoals vele andere, maar een gemeenschappelijke en vertrouwde plek die de inwoners van de Bloemekenswijk genegen is.

We zijn daarbij bereid om verschillende perspectieven in de projecten binnen te loodsen. Zoals Verkuyten aanhaalt, geeft dat mogelijkheden om de wereld anders te bekijken en te benaderen.

In de tijdelijke tentoonstelling *Verbindingen*. Een eigenzinnige keuze van 100 textielobjecten uit eigen collectie werden bijvoorbeeld ook niet-westerse textielstukken aan de tijdelijke tentoonstelling toegevoegd. Bij deze objecten gingen we op zoek naar verhalen uit het dagelijkse leven. Herkenbare, ontroerende verhalen van alledag gaven duiding bij de Irakese en Koerdische textielontwerpen. Deze verhalen vulden de wetenschappelijke teksten aan en gaven de textielontwerpen een gezicht, herkenbaar voor verschillende sociale entiteiten. Een voorbeeld dat daarbij aansluit, is de samenwerking met de Centrale en Nakhla vzw omtrent Maghrebijnse juwelen. Hedendaagse juwelenontwerpers inspireerden zich op oude Joods-Marokkaanse ontwerpen. Oude en nieuwe juwelen gingen met elkaar in dialoog, over landsgrenzen heen ...

Diversiteit transformeert dagelijks het museum. Het betekent niet alleen verschillende perspectieven meenemen, door te



*Opening Shalom Salaam: Joods-Marokkaanse ontmoetingen*  
© Design museum Gent

investeren in samenwerking en het ontwikkelen van kleinschalige projecten. Het betekent ook een menselijke ruimte creëren. Een begeleiding op maat, een tas koffie, een rustgevende aanpak waarbij mensen het gevoel krijgen gehoord te worden ...

---

1 Nele Goethals is sociaal agoge en sinds 2006 werkzaam in Design museum Gent.





# Erfgoed en migratie: toevoegen van nieuwe verhalen aan het collectief geheugen

*Levend erfgoed kan slechts bestaan door het te transformeren, zoals Marc Colpaert in zijn brief aan Maykel Verkuyten schrijft, door het zichzelf in vraag stellen en het nieuwe toe te voegen. Het nieuwe begrepen als het erfgoed van de nieuwkomers in Vlaanderen. Vanuit MANA, Expertisecentrum Islamitische Culturen in Vlaanderen, willen we het islamitisch religieus en cultureel erfgoed als het ware toevoegen aan het collectief geheugen en erfgoed van Vlaanderen.*

De recente moslimaanwezigheid in Vlaanderen is inmiddels een halve eeuw oud. Omwille van de recente aandacht voor het erfgoed van deze erfgoedgemeenschappen is er vandaag weinig tot geen kennis voorhanden over het in Vlaanderen aanwezige islamitisch religieus en cultureel erfgoed. Er lijkt nauwelijks enige neerslag van deze aanwezigheid te bestaan, noch van het recente verleden, noch van de historische stukken. Ook weten we weinig over welke vormen van roerend erfgoed van de rijke en gevarieerde globale islamitische cultuur er in Vlaanderen en Brussel aanwezig zijn zoals handschriften, historisch waardevolle boeken, afbeeldingen ... De meer recente aanwezigheid is nog minder gedocumenteerd. Belangrijk is om de eerste generatie migranten aan het woord te laten over hun religieuze cultuur zoals de eerste vieringen van de ramadan en het Offerfeest in België, de eerste religieuze organisatievorming en oprichting van moskeeën, Koranschooltjes ...).

Islamitisch religieus en cultureel erfgoed in Vlaanderen en Brussel is vandaag nog grotendeels een braakliggend terrein. De ongeveer enige erfgoedinitiatieven die tot nog toe ontwikkeld werden, legden vooral de nadruk op de 'verhalen van de

migratie' om de getuigenissen en het documentatiemateriaal van de eerste generatie migranten van de jaren 1960 te registreren. Het belang van die initiatieven is zeer groot en dringend, gezien de gevorderde leeftijd van de eerste generatie. Weinig aandacht ging tot nog toe naar een focus op de religieus-culturele of religieuze dimensie van de aanwezigheid van deze moslimmigranten. Het is dan ook van belang te starten met het systematisch in kaart brengen en ontsluiten van hun religieus erfgoed.



*Ritueel tijdens het vrouwenfeest bij een Turks huwelijk*  
© Beyhan Özhan





*Kinderen worden opgedirkt voor een besnijdenisfeest.  
© Beyhan Özhan*

Voorop het gebied van immaterieel islamitisch religieus en cultureel erfgoed is er werk aan de winkel. Net omdat het immaterieel patrimonium van groot belang is voor groepen moslims wiens aanwezigheid in Vlaanderen vooral het product is van de recente arbeidsmigraties. Hun erfgoed bestaat, net omwille van de migratie en de beweging, in de eerste plaats uit mobiel en roerend (erf)goed, uit levensverhalen, orale geschiedenissen en orale tradities. Deze recent toegekomen groepen hebben als het ware nog geen of nauwelijks monumenten en gebouwen opgericht of het landschap getransformeerd. We benadrukken dan ook de koppeling van materiële cultuur aan herinneringsculturen. Tegelijk is het ook nodig om zichtbaarheid te geven aan de immateriële herinnering. Denk maar aan het relatieve falen en quasi geruisloos voorbijgaan van de herdenking van veertig jaar arbeidsmigratie uit Marokko en Turkije of nog de bijdrage van Marokkaanse soldaten tijdens de Wereldoorlogen.

Bij dit alles blijft een van de kernvragen de definiëring van het begrip 'islam'. Is de islam behalve een religie ook een cultuur? Zijn geloof en cultuur van elkaar te scheiden? Afhankelijk van de definitie die gehanteerd wordt, worden andere betekenissen toegekend aan de kunst en materiële islamitische cultuur. De vraag stelt zich dan welke voorwerpen als religieus dan wel als cultureel moeten gezien en geïnterpreteerd worden. Vast staat dat de islam niet gezien mag worden als een gesloten godsdienstig systeem, maar dat hij in allerlei delen van de

wereld geheel eigen verschijningsvormen en cultuurkenmerken heeft voortgebracht, en omgekeerd ook heeft 'geabsorbeerd'. We moeten ons ervoor hoeden om deze concepten al te statisch in te vullen om te vermijden dat we moslims als het ware opsluiten in een historische of statische erfgoedinvulling. Met andere woorden: ook de transformaties binnen het erfgoed van moslimmigranten moeten ruimte krijgen.

Voorts dient de categorie 'islamitisch religieus en cultureel erfgoed' ook gekaderd en geplaatst te worden tegenover de lange en rijke traditie van religieus erfgoed. Mogelijke parallellen en verschillen, eigen aan de tijd en context van beide religieuze culturen, tussen christendom en islamitische culturen, moeten hierbij in beschouwing genomen worden.

Een dubbele opdracht is weggelegd voor de erfgoedsector en erfgoedactoren. Ten eerste de toevoeging (en opname) van de verhalen van moslimminderheden aan het grotere verhaal over Vlaanderen. Ten tweede moet hierbij dezelfde pudeur aan de dag gelegd worden als bij de selectie en interpretatie van verhalen, praktijken en culturele uitingen van andere dan die van nieuwkomers. De opname van (een welbepaald deel van) hun verhalen mag hen niet reduceren tot slechts een islamitische religieuze of culturele identiteit, tot een soort 'versteend' geheugen, zoals Colpaert schrijft. De aandacht voor de complexiteit en diversiteit van de islamitische uitingen, zowel religieus als breed cultureel, vormt alvast een van de grote uitdagingen.

1 Meryem Kanmaz is inhoudelijk-strategisch experte bij MANA vzw, Expertisecentrum Islamitische Culturen in Vlaanderen ([www.manavzw.be](http://www.manavzw.be)). Zij behaalde de doctorstitel in de politieke en sociale wetenschappen aan de Universiteit Gent met haar onderzoek naar de emancipatie- en mobilisatiedynamieken binnen Marokkaanse en Turkse moslimgemeenschappen in België en Europa.





# Naar het geval Gembloux

## → Heet en koud erfgoed van migratie en de omgang met interculturaliteit

*Nadenken over de rol van erfgoed van migratie in relatie tot (jongeren van) culturele minderheden doet vragen rijzen die voorlopig moeilijk te beantwoorden blijven. Veel hangt af van de manier waarop men in het heden in gesprek wenst te gaan over een begrip als interculturaliteit enerzijds, en over het gegeven van migratie als fundament van een maatschappij anderzijds. Gaat het ons om de inclusie van een doelgroep, dus om het aanbieden van een 'thuis' in het heden, door middel van een zoektocht naar en het ontsluiten van een 'eigen' verleden of net door het tonen van een gedeeld verleden? Daarnaast vraagt een antwoord om een luisterend oor bij jongeren zelf. Ik begin met een erfgoedverhaal.*

### STRIJD (IN EN) OM GEMBLOUX

“Dan kregen we reacties van buitenstaanders. Moeten die nu naar Gembloux gaan om te zien of er Marokkaanse soldaten gestorven zijn? Moet een buurtproject dat overlast wil tegengaan naar de Ardennen trekken? Langs de andere kant beamen ze wel dat we bezig zijn met die jongeren en vaders. Het is een beetje dubbel, ze beseffen niet waarom we met die eigen cultuur en identiteit bezig zijn. Maar het is voor ons van primordiaal belang te focussen op de positieve identiteit van jongeren en van daaruit interactie met anderen aan te gaan. Niet vanuit een minderwaardigheidspositie maar vanuit gelijkheid en daarbij hoort ook jezelf kennen, weten vanwaar je komt.”<sup>2</sup>

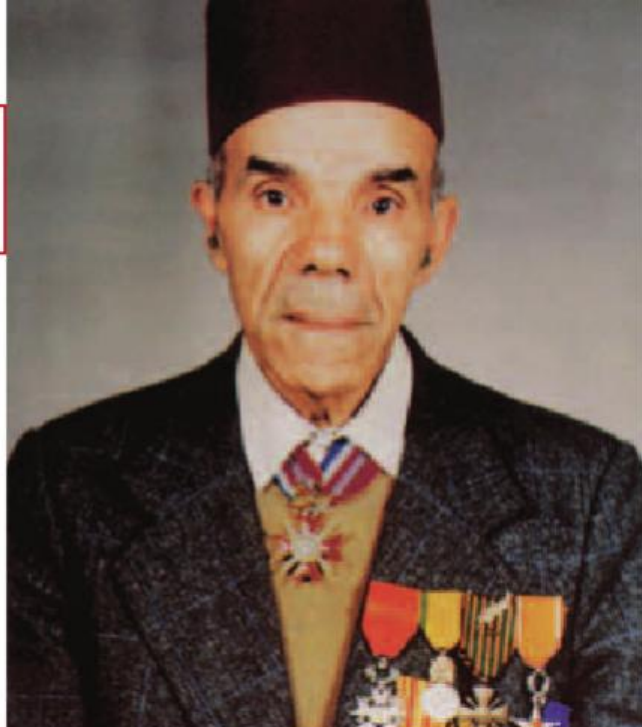
Zo vertelt M'hamed El Ouali, gewezen coördinator van het buurtvaderproject 'Samen op Straat' in Antwerpen, over een excursie naar de begraafplaats van Chastre bij Gembloux die hij ondernam met een groep Antwerpse jongeren, buurtvaders en -bewoners. Aanleiding voor het bezoek was het gelijknamige toneelstuk uit 2004, *Gembloux*, een coproductie van de Koninklijke Vlaamse Schouwburg en enkele actoren uit het culturele veld. Het toneelstuk zelf handelde over de naar schatting 2 250 Marokkaanse soldaten die in mei 1940 sneuvelden tijdens de slag bij Gembloux. “Wie weet dat nog?”, vroeg men zich af. Een van de makers had de episode opgepikt van een oude man in een Maghrebijns café in het hart van België. Niet lang daarna geschiedde de uitvoering van *Gembloux*.

De initiatiefnemers van hun kant hadden het over “een beschamend stukje koloniale geschiedenis, dat overheden het liefst willen verdringen en vergeten.”<sup>3</sup> Beschamend, wellicht, omdat Frankrijk tijdens de Tweede Wereldoorlog meer dan de helft van zijn manschappen uit de koloniën rekruteerde, waarvan een 73 000-tal uit Marokko. 2004 was, toeval of niet, ook meteen het jaar waarin de veertigste verjaardag van het bilaterale arbeidsmigratieakkoord tussen België en Marokko herdacht werd. Voor de bedenkers van het theaterstuk kwam de voorstelling dus op een mooi moment.

*Gembloux* bood ook de gelegenheid om aan te sluiten bij een Europees verleden dat zich nog voor de grote migratiestroom uit de Maghreb afspeelde. Precies daar situeerden de theatermakers ook het belang en de symbolische waarde van de 2 250 gevallen van Gembloux. Zij benadrukten immers dat ze in het stuk hadden gezocht “naar het moment toen twee culturen, die nu ver uit elkaar liggen, tegen één vijand vochten.” De jongeren van 'Samen op Straat' waren dermate geïntrigeerd en verrast door deze specifieke historische dimensie van het schouwspel dat El Ouali een verblijf in de buurt van Gembloux regelde.<sup>4</sup> De filosofie achter dat bezoek spreekt voor zich: weten waar je vandaan komt is weten waar je naartoe gaat. Of toch tenminste de kans krijgen om vooruit te gaan in de toekomst.

Het 'geval' Gembloux laat niet alleen zien hoe toevalligheden in een stadscfé uiteindelijk konden leiden tot het bekendmaken van een – tijdelijk – vergeten gedeeld stukje verleden bij een breder (migranten)publiek. Het toont ook aan dat het een gelaagd en rekbaar stukje erfgoed betrof – in dit geval – zowel op de herinneringsplaats zelf als in de sociaalartistieke uitloper ervan in Antwerpen. Als de theatermakers 'de geschiedenis' verweten dat zij 'vergeten was wetenschappelijk te zijn' in haar rekenschap aan de 2 250 gevallen Marokkaanse soldaten, dan hadden ze aan de hand van een sociaalartistiek project na een periode van vergetelheid meteen ook zelf een proces van herinnering ingezet.





Sam Touzani en Ben Hamidou brachten in een theaterstuk het aangrijpende verhaal van de naar schatting 2.250 Marokkaanse soldaten die tijdens W.O. II als kanonnenvlees door de geallieerden werden ingezet tegen het Duitse leger en sneuvelden bij Gembloux. © KVS

1964, het jaar waarin de arbeidsmigratie officieel van start ging, was verre van het begin van de interconnecties tussen het Marokkaanse en het Belgische verloop van de geschiedenis.<sup>5</sup> Op de noodzaak van de erkenning van dit gedeelde verleden voor hedendaagse 'identiteitsvraagstukken' – en dat gaat v<sup>er</sup> voorbij het hier slechts exemplarisch opgevoerde *Gembloux* – werd door historici en sociologen al meermaals gewezen. Het betreft dan niet alleen een incorporatie van de verledens van minderheden binnen het klassieke geschiedenisonderwijs enerzijds, en het herdenken van een gegeven als migratie als onderbouw van het (nationale) verleden in een leeromgeving anderzijds, maar ook het meenemen van al wat migratie aangaat binnen het 'reguliere' aanbod aan erfgoedbeleving en -educatie. Zowel in het sociaalartistieke als in het sociaal-culturele project speelde deze zoektocht naar een gedeeld verleden een prominente rol, zij het met andere klemtonen. Maar waarom zou een Antwerpse buurt gebaat zijn bij een bezoek aan een militair kerkhof in Namen? Wat zou het met 'de eigen identiteit' van deze jongeren doen? 'Samen op Straat' ging overigens in de Ardennen ook collectief de mountainbike op, om eens wat anders te doen buiten de dagdagelijkse context. Gembloux was 64 jaar na de feiten weer even heet van de naald.

### ERFGOED VAN MIGRATIE: HET PROBLEMATISCHE HEDEN IN HET VERLEDEN

Zeven jaar na de 'erfgoedfeiten' kan men zich afvragen welke plaats Gembloux inneemt in de (veelheid aan) herinneringsculturen van Marokkaanse Belgen. In talloze lokale en supra-lokale initiatieven bleek vooral de toepassing van een methodiek als mondelinge geschiedenis of het sociaalartistiek werk populair om in te spelen op het materiele en immaterieel erfgoed van de (Marokkaanse) migratie naar België. Anderzijds onderscheidt deze casus zich door de incorporatie van een bezoek aan de begraafplaats bij Gembloux in het kader

*Een gedeeld verleden? Gesneuvelde Marokkaanse soldaten vinden hun laatste rustplaats naast de graven van andere soldaten op de begraafplaats van Chastre.*  
© Philippe Stoop

van sociaal werk *pur sang*. 'Samen op Straat' is een project van Samenlevingsopbouw Antwerpen dat werkt met 'buurtvaders', een uit Nederland overgewaaid concept. Daarbij wordt ervan uitgegaan dat jongeren met een migratieachtergrond in sociale achterstandswijken slechts *empowered* kunnen worden in het aangaan van relaties met 'de buitenwereld'. Hiervoor moeten zij eerst hun minderwaardigheidspositie verruilen voor een 'identiteit waar ze trots op kunnen zijn': *bonding and bridging*. Dat binden met de eigen groep vertrekt vanuit een veronderstelde gedeelde (sociale) identiteit. En die zoektocht is onvermijdelijk retrospectief. Wie erfgoed zegt, bedoelt ook identificatie. Daarmee is meteen ook gezegd dat de activering van herinnering en de instrumentalisering van het verleden bijzonder relevant kunnen zijn buiten de eigen, evidente context van erfgoedverenigingen, erfgoedcellen, migrantenorganisaties en sociaalartistieke en culturele associaties allerhande.

Bovendien is de betekenisgeving aan een episode als die bij Gembloux voor Marokkaanse Belgen slechts illustratief voor één aspect van het brede scala dat verstaan kan worden onder een term als 'erfgoed van migratie' – in dit geval een stukje verleden dat buiten de periode van de 'eigenlijke' arbeidsmigratie valt. Onder 'erfgoed van migratie' wordt in de eerste plaats gedacht aan verhalen en materiële aspecten van de arbeidsmigratie naar België. In de tweede plaats volgt de neerslag van die migratie, meestal in de vorm van het erfgoed van het leven van alledag in de private en publieke sfeer in de nieuwe diasporacontext. Maar evenzeer verbonden aan 'erfgoed van migratie' is de mobiliteit van een hele herinneringscultuur die teruggrijpt tot voor de migratieperiode: persoonlijke en familiale ervaringen uit een verleden dat ingebed is in een eigen en specifieke lokale, regionale en (trans)nationale context.

Al deze aspecten van 'erfgoed van migratie', en de maatschappelijke contexten waarin dit erfgoed geactiveerd wordt, dienen in de eerste plaats het heden. Ze verraden immers gelijkaardige preoccupaties over dat heden: de zoektocht naar een gemeenschappelijke en – althans gedeeltelijk – gedeelde 'identiteit' op verschillende beleidsniveaus. En zoals dat met een dynamisch gegeven als erfgoed gaat, vloeien tijdsdimensies van verleden, heden en toekomst – evenwel niet altijd zonder moeite – ook in het geval van Gembloux in elkaar over.

### 'INTERCULTURALISEREN' EN SENSIBILISEREN: ALLE REGISTERS OPEN?

Zodoende wordt niet alleen het verleden in het heden, maar ook het heden in het verleden geplaatst. Meer nog, 'erfgoed van migratie' is vooral prominent aanwezig daar waar het demografische landschap diezelfde sporen van migratie verradert. *Enter* "interculturaliseren", de term waarmee – althans





MICHEL Paul  
MORT POUR LA FRANCE le 24.05.1940

GABRIEL Marcel Auguste  
MORT POUR LA FRANCE le 24.05.1940

RAPHAEL Joseph Joseph  
MORT POUR LA FRANCE le 24.05.1940

DEVIN Andre  
MORT POUR LA FRANCE le 24.05.1940

Arabic calligraphy on tombstone:   
الله أكبر  
وآلِهِ أَكْرَمُ

BELKHEDIM KADDOUR ben KHELIFA  
25e R.T.A.  
MORT POUR LA FRANCE le 24.05.1940

Arabic calligraphy on tombstone:   
الله أكبر  
وآلِهِ أَكْرَمُ

Label on tombstone:   
IS

Arabic calligraphy on tombstone:   
الله أكبر  
وآلِهِ أَكْرَمُ

ABDAHLAH ALI ben Abderrahane  
13e R.T.A.  
MORT POUR LA FRANCE le 15.05.1940

Arabic calligraphy on tombstone:   
الله أكبر  
وآلِهِ أَكْرَمُ





sinds de presentatie van het Actieplan Interculturaliseren<sup>6</sup> in 2006 door toenmalig minister van Cultuur Bert Anciaux – erfgoedbeleidsplannen de nodige aandacht aan erfgoed van migratie proberen te besteden.

De grote lijnen van het rapport die het Actieplan ondersteunden, wezen op het belang aan participatie van ‘etnisch-culturele minderheden’ in de sector zelf (personeel, bestuursraden en vrijwilligerswerking) en in het aanbod. In dat laatste opzicht betrof het een bekommernis over het stimuleren van de ontsluiting van het ‘eigen’ erfgoedverhaal enerzijds en het bekendmaken van datzelfde verhaal bij een ruim publiek anderzijds. Men benoemde dit als een openheid en als een draagvlak voor alternatieve ‘identiteitsuitingen’, maar stelde tegelijkertijd dat aandacht voor ‘de cultuur van alledag’ essentieel was voor datzelfde erfgoedverhaal – dan wel in haar sensibiliserende rol. Tot slot ijverde men voor een intersectorale en radicaal ‘interculturele’ aanpak, waarbij vooral de nadruk lag op de inclusie van het erfgoedverhaal in het ‘grote Vlaamse plaatje’ en op de erfgoedbeleving en – interessant – de betrokkenheid van ‘jongeren’ in dat verhaal.

Een verhaal als dat van Gembloux, geschreven nog voor er ook maar sprake was van een Actieplan Interculturaliseren, laat zien hoe de bekommernis om die alternatieve identiteitsuiting en betrokkenheid binnen een buurt toch omslaat in een bezorgdheid om ‘identiteitsvorming’ en ‘integratie’ van jongeren: het ‘eigen’ erfgoedverhaal vertaald naar een ‘gedeeld’ verleden om (verdere) ‘desintegratie’ tegen te gaan. Erfgoed is nu eenmaal ook altijd een beetje politiek, of het nu om een ambitieus beleid of om een kleinschalige praktijk gaat.

### JONGEREN, IDENTITEIT EN ERFGOED: WIENS REGISTERS?

Recenter nog werd het rapport *Rondetafels van de Interculturaliteit* gepresenteerd. Het initiatief – aangekondigd in het federaal regeerakkoord van 2008 – behandelde ‘interculturaliteit’ in onder andere het onderwijs, cultuur- en verenigingsleven. Hoewel niet expliciet aangegeven, kwamen ook daar ‘erfgoed van migratie’<sup>7</sup> en het belang van jongere cohorten uit culturele minderheden aan bod. Zo wees men op het belang van ‘col-

lectieve herinnering’ en formuleerde men het concrete voorstel om in het geschiedenisonderwijs aandacht te besteden aan de kolonisatie, aan migratie en “verschillende vormen van discriminatie” en aan het “erfgoed van etnische, culturele en/of religieuze minderheden in België.”<sup>8</sup> Hiermee wilde het verslagcomité vooral de rol van geschiedenis en collectieve herinnering op de ‘identiteitsvorming’ van personen benadrukken, erop wijzend dat deze van cruciaal belang zijn wanneer die ‘identiteitsvorming’ moet gebeuren vanuit een minderheidspositie tegen de achtergrond van een migratieverleden en band met een ‘ander’ thuisland’.

Opvallend en enigszins verschillend van de teneur van het Vlaams Actieplan Interculturaliseren is de plaats die de notie ‘groep’ inneemt in de bredere opzet van de Rondetafels van de Interculturaliteit. Hoewel het Actieplan Interculturaliseren gewag maakte van een “veelheid aan identificaties”, kan men in dit opzicht spreken van een zekere erkenning van de interne dynamiek en van de verschillen binnen gepercipieerde ‘groepen’ (vb. ‘allochtonen’, ‘moslims’, ‘Marokkanen’ ... die ieder andere associaties oproepen). Tegelijkertijd zullen die associaties ook verbonden zijn met wat er precies herinnerd én vergeten wordt en met de betekenissen die daaraan gegeven worden. De interpretatie van ‘diversiteit’ en ‘interculturaliseren’ in hun relatie tot identiteitsvorming in de erfgoedsector lijkt dan ook zijn eigen beperkingen op te leggen. Met de nadruk op *lijken*, want de recente Rondetafel Migratie, geïnitieerd door FARO, resulteerde in de breed gedragen vaststelling dat de nodige zelfreflectie aangewezen is om die ‘eigen’ culturele identiteit precies niet te minimaliseren tot ‘groep’. Wanneer we erkennen dat een bepaalde groep migranten in feite niet als groep benaderd kan worden, dan geldt dat voor deze ‘jongeren’ evenmin. Maar onze kennis van erfgoedbeleving en herinneringsculturen onder jongeren uit culturele minderheden is hooguit summier te noemen. Welk erfgoedverhaal ontluikt in *hun* registers? Precies deze vraag dringt zich vandaag op. Overlast in een buurt met hoge werkloosheidsgraad, onderwijsachterstand en confrontaties met discriminatie en racisme zijn één zaak, de vraag naar de plaats van ‘erfgoed van migratie’ bij deze jongeren is een andere.



Marokko in de lessen geschiedenis op school? Enkele studenten geschiedenis stelden zich de vraag op welke manier (Marokkaanse) jongeren warm gemaakt kunnen worden voor het vak geschiedenis. Ze werkten enkele lesmodules uit om Marokko te behandelen in handboeken, leerplannen en vakoverschrijdende eindtermen van het secundair onderwijs. Voor meer info, zie: [www.vvlg.be/VVLG/Marokko.html](http://www.vvlg.be/VVLG/Marokko.html).

Markttag buiten de muren van Tanger, 1873 (Louis Comfort Tiffany). De voordelige ligging van Tanger aan de Straat van Gibraltar zorgde voor een mix in de bevolking. In het begin van de 20<sup>e</sup> eeuw had de stad zo'n 40 000 inwoners, waarvan 20 000 moslims, 10 000 joden en 9 000 christenen, voornamelijk Spanjaarden.

## GEMBLoux: MEER DAN EEN SLAG UIT HET VERLEDEN

Tijdens de Rondetafel Migratie werd niet alleen gewezen op het uitgangspunt van migratie als fundament van de samenleving, maar ook op de verbondenheid tussen migratie en erfgoed. Toch rees ook de vraag naar de kritische omgang met die verbondenheid. Met andere woorden: als 'interculturaliteit' in de erfgoedsector niet gereduceerd kan worden tot het ontsluiten van 'etnisch-cultureel' erfgoed, dan kan 'erfgoed van migratie' ook niet zonder meer gereduceerd worden tot deze 'groepen' van culturele minderheden. Er mag dus gerust meer accent op het 'inter-' van het doewoord 'interculturaliseren' gelegd worden. Andere mogelijke identificaties van andere zogeheten 'minderheden', waarvan de stem tot op vandaag niet zo makkelijk gehoord wordt naast die van de klassieke 'vertegenwoordigers' van culturele minderheden en migrantenorganisaties, zouden anders wel eens verloren kunnen gaan. We denken dan vooral aan jongeren, voor wie de kunst-, cultuur- en erfgoedsectoren vaak nog te ver weg staan van de realiteit van hun leven van alledag.

De tijdelijke heropleving van de herinnering rond Gembloux in 2004 bood een groep jongeren in een maatschappelijk kwetsbare positie de kans om retrospectief én reflexief op zoek te gaan naar een zeker element van trots, naar een positief gevoel, naar een plaats in een verhaal waarin zij zich precies in het leven van alledag niet herkennen. Het is een voorbeeld van hoe men op laagdrempelige en constructieve wijze kan omgaan met een gelaagde geschiedenis als die van de Tweede Wereldoorlog, hoe selectief dat in dit geval ook gebeurde. De

opvattingen van de theatermakers en van de initiatiefnemer van 'Samen op Straat' laten ook zien dat de betekenis van de slag bij Gembloux voor het heden verschilt naargelang de context waarin de band met dat stukje verleden tot stand komt.

Vaak wordt in de aanpak rond 'erfgoed van migratie' teruggesproken naar projecten en methodieken van mondelinge geschiedenis en naar sociaalartistieke initiatieven, omwille van hun participatieve dimensie. Veruit de meeste aandacht gaat daarbij dan ook nog uit naar de naoorlogse migratiegeschiedenis en naar de relatie tot huidige culturele en religieuze identificaties. Een bezoek aan de begraafplaats bij Gembloux overstijgt deze geijkte aanpak in hoge mate door het complexe en beladen verleden van de Tweede Wereldoorlog tegen de achtergrond van de koloniale wereld te schetsen. Het initiatief leert ons dat erfgoedverhalen op een dergelijk klein basisniveau ook het potentieel hebben om datgene te ondersteunen wat anders aan onze herinnering zou ontglippen en ons daardoor voortaan koud zou laten. Hoe laagdrempelig Gembloux ook was, het deed de betrokken jongeren kritisch nadenken over dat verleden en dat van hen.

Als we willen uitgaan van migratie als fundament van een samenleving, dan moet dat idee ook gedragen worden door het publiek dat de sector zelf probeert aan te spreken. Migratie is veeleer een perspectief op erfgoed, en dat kan slechts verbonden worden met het 'interculturaliseren' van het heden, wanneer eerst geluisterd wordt naar precies dat deel van het verleden zoals het gearticuleerd wordt door die 'minderheden' zelf.

- 1 Norah Karrouche studeerde geschiedenis in Leuven en Amsterdam en is momenteel verbonden aan de Erasmus School of History, Culture and Communication van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Ze verricht onderzoek naar het Marokkaans Berberactivisme in Nederland en Vlaanderen.
- 2 *Methodiekbekrijving Samen op Straat*, projectpublicatie Samen op Straat, mei 2008, p. 16.
- 3 'Wie kent de Marokkanen die tegen de nazi's hebben gevochten?', in: *De Morgen*, 21 februari 2004. In 2000 werd de slag bij Gembloux nog herdacht in aanwezigheid van vertegenwoordigers van de Marokkaanse overheid. Ook in Nederland kreeg de deelname van Marokkaanse soldaten aan het verzet tegen nazi-Duitsland aanzienlijke aandacht binnen het Marokkaanse verenigingsleven. Zij organiseerden in samenwerking met het Verzetmuseum en Vredeseducatie herdenkingen, discussieavonden en ontwikkelden educatief materiaal.
- 4 Voorafgaand aan het allereerste bezoek in 2004 werd een reeks informatiebijeenkomsten en discussieavonden ingericht in samenwerking met het Vredescentrum (nu Vredescentrum Provincie/Stad Antwerpen vzw). Tot 2008 trok 'Samen op Straat' uit verschillende Antwerpse buurten jaarlijks naar Gembloux. Bij de opstart kreeg het project vooral aandacht vanuit de Marokkaanse media.
- 5 Zie o.a. H. BOUSETTA & M. MARTINIELLO, 'Marocains de Belgique. Du travailleur immigré au citoyen transnational', in: *Hommes et Migrations*, 1242 (mars-avril 2003), p. 95.
- 6 *Vlaams Actieplan Interculturaliseren van, voor en door cultuur, jeugdwerk en sport*, 2006, pp. 17-19.
- 7 Ik stel dat hier in de derde, meest brede interpretatie van het concept. In het rapport *Rondetafels van de Interculturaliteit* werd ook geadviseerd het Cultuurpact uit 1971 en de kalender van de officiële feestdagen te herzien, maar dit stootte op verzet. Men kan zich terecht afvragen waar de 'inter' in 'interculturaliseren' nog voor staat.
- 8 *Rondetafels van de Interculturaliteit*, november 2010, pp. 39-40.



# De vele gezichten van het migratiemuseum

*In 2007 wijdde het tijdschrift Museum International een nummer aan het fenomeen migratiemusea, naar aanleiding van de opening van de Cité nationale de l'histoire de l'immigration in Parijs, een museum en centrum over immigratie in Frankrijk. De opening van de Cité in het Palais de la Porte Dor e<sup>2</sup> was het ideale moment om te reflecteren over het hele ontstaansproces van het project sinds het idee werd gelanceerd in 1989 en na te denken over de verschillende factoren die hebben meegespeeld bij het uitwerken van het concept.*



*De Cité nationale de l'histoire de l'immigration opende zijn deuren in 2007 in het Palais de la Porte Dor e (voormalig museum van kolonie n).  
  Dalbera*

In het redactioneel commentaar wijst Isabelle Vinson<sup>3</sup> op drie elementen die specifiek zijn voor musea die rond migratie werken. Ten eerste staan bij deze musea vooral de migratieprocessen centraal, eerder dan het verzamelen en tonen van objecten die met migratie verbonden zijn. Ten tweede hebben migratiemusea het potentieel om de negatieve perceptie van migratie te deconstrueren. Ten slotte is migratie een actueel maatschappelijk thema waardoor migratiemusea een directe interactie aangaan met de samenleving. Maar het ene migratiemuseum is het andere niet natuurlijk. De geografische locatie van het museum, het migratieproces en het beoogde publiek bepalen zeer sterk de aard en de uitwerking van wat er wordt getoond in het migratiemuseum  n het effect op het publiek. Gaat het om een immigratiemuseum, een emigratiemuseum of een migratiemuseum *tout court*? Is het museum of de locatie ook een *lieux de mémoire* dat verbonden is aan migratieprocessen? Houdt men een breed publiek voor ogen, wil men nazaten van emigranten of immigranten aantrekken of zijn toeristen het doelpubliek? Focust men op migratieprocessen uit het verre of meer recente verleden? Al deze facetten zorgen ervoor dat elk migratiemuseum uniek is op zich.<sup>4</sup> Zoals Isabelle Vinson opmerkte, hebben vele van deze migratiemusea de missie en de mogelijkheid om met het brengen van een historisch verhaal ook een bewustwording te creëren omtrent migratie. Maar de lat ligt hoog en vaak wordt er ook meer verwacht, namelijk dat deze musea, die met het maatschappelijk relevante thema migratie midden in de hedendaagse maatschappij staan, ook bijdragen tot sociale cohesie in een multiculturele samenleving. Reden te meer om stil te staan bij de vele gezichten van het migratiemuseum.

## ONCE UPON A TIME ...

Het grote succes van het Ellis Island Immigration Museum, dat in 1990 de deuren opende, heeft een grote invloed gehad op de ontwikkeling van de emigratiemusea in Europa. In dit type migratiemuseum gaat het om de transatlantische migratieprocessen die zich vooral in de 19<sup>e</sup> en de eerste helft van de 20<sup>e</sup> eeuw hebben afgespeeld. Een belangrijk element bij deze musea zijn de symbolische locaties in de havens die een belangrijke





Ellis Island  
© Benjamin Dumas

rol hebben gespeeld in de emigratiestroom zoals Hamburg of Bremerhaven. In Hamburg werden enkele barakken gereconstrueerd voor BallinStadt das Auswanderermuseum Hamburg, in Bremerhaven werd in de haven een nieuw gebouw opgetrokken voor het Deutsches Auswandererhaus Bremerhaven, en in Antwerpen worden de bestaande havenloodsen van de Red Star Line mee geïntegreerd in het museumgebouw van Red Star Line | People on the Move. Een belangrijk verschil tussen de migratiemusea langs de ene en de andere kant van de oceaan is natuurlijk dat het in Europa over emigratiemusea gaat, die de verhalen vertellen van de miljoenen Europeanen die door economische omstandigheden of politieke druk hun vaderland verlieten om een nieuw leven te beginnen in Canada, de VS, Zuid-Amerika of Australië. Langs de andere zijde, zoals Ellis Island in New York (VS), Pier 21 in Halifax (Canada) of het Immigration Museum Victoria in Melbourne (Australië), gaat het om immigratiemusea, die de oorsprong van de huidige samengestelde samenleving duiden én symboliseren. Het verhaal dat daarbij wordt verteld, is er voornamelijk een van hoop, van een nieuw land dat een thuishaven werd, van emigranten die deel gingen uitmaken van de samenleving. Dat is niet alleen herkenbaar voor de nazaten die in het museum hun voorouders gaan traceren, maar voor iedereen die deel uitmaakt van die samenleving. Toen het Ellis Island Immigration Museum werd opgericht, was het de bedoeling om het verhaal van Ellis Island te plaatsen binnen de bredere context van de immigratiegeschiedenis van de VS in het algemeen.<sup>5</sup> Barbara Kirshenblatt-Gimblett<sup>6</sup> maakte de opmerking dat in het Ellis Island Immigration Museum alle Amerikanen worden verenigd in een “*master narrative of immigration*” en dat het museum daarom niet alleen de nazaten van de immigranten aanspreekt, maar iedereen die gelooft in de Amerikaanse droom. Het museum werd daarmee geleidelijk aan het

symbool van de Amerikaanse bevolking als *melting pot*. Dit ondanks het feit dat de immigratiewetten in die tijd zeer streng waren en Ellis Island eerder de belichaming is van het strikte selectieproces onder de derdeklaspassagiers. Ook de gedwongen migratie van de zwarte slaven en de huidige grensproblematiek met Mexico zijn kanttekeningen die het symbool blijkbaar niet in de weg staan.



In Bremerhaven wordt de hele beleving persoonlijk gemaakt door het systeem van de magnetische kaart waarop het reisverhaal van één emigrant staat opgeslagen. © H el ene Verreyke



Ondanks het feit dat Ellis Island een voorbeeldmuseum is voor de emigratiemusea in Europa, is het uitgangspunt toch heel anders. Deze emigratiemusea zijn veel minder een symbool van de huidige samenleving. Toch hebben ook zij de kans om met een populair en tot de verbeelding sprekend thema als de transatlantische migratie te reflecteren over migratie als fenomeen, en zo het soms moeilijke maar maatschappelijk relevante thema onder de aandacht te brengen. Dat wordt onder andere met succes gedaan in het Auswandererhaus Bremerhaven, dat zijn deuren opende in 2005 en in 2007 de European Museum of the Year Award kreeg. Het nieuwe museumgebouw in de haven liet toe een totaalconcept te ontwikkelen, waarbij de bezoekers als het ware de reis van de emigranten herbeleven in een parcours dat hen leidt langs dokken, waarna ze een tijdreis maken op een schip dat begint als een zeilschip en eindigt als een stoomschip. De reis brengt hen naar Ellis Island, waar de bezoeker een selectieprocedure ondergaat en een vragenlijst moet invullen. De hele beleving wordt persoonlijk gemaakt door het systeem van de magnetische kaart waarop het reisverhaal van één emigrant staat opgeslagen. De beleving wordt zo realistisch mogelijk in scène gezet. De manequins aan de dokken spreken verschillende talen, de vloer van de cabines in het schip helt lichtjes en door de patrijspoortjes worden videobeelden van een deinende zee afgespeeld. Vooraleer aan boord te gaan, wordt in *The Gallery of the 7 million* de bezoeker wel eerst uitvoerig geïnformeerd over de vaak dwingende oorzaken van de op gang gekomen migratiestroom, zoals de aanhoudende economische malaise en het opkomende nationaalsocialisme. Een laatste expositieruimte laat zien waar de emigranten, wiens levensverhaal je individueel kon volgen doorheen het parcours, uiteindelijk zijn terechtgekomen, hoe ze hun nieuwe leven hebben ingericht en hoe hun nazaten vandaag de dag op hun voorouders terugkijken. Het parcours wordt afgesloten in een cineazaaltje waar *Ciro Cappellari's* documentaire *Welcome Home* wordt vertoond, een film over zes generaties emigranten, over hun dromen en ervaringen. Deze afsluiters trekken het emigratieverhaal door naar vandaag de dag. Via deze emigratiebeleving slaagt het museum erin om het publiek te laten stilstaan bij het fenomeen migratie, bij de moeilijke beslissing om hebben en houden achter te laten, de vaak precaire economische en politieke omstandigheden in het vaderland, de soms moeilijke reis en de harde omstandigheden van een nieuw leven te starten in een vreemde omgeving.

### VANDAAG DE DAG ...

Bewustwording creëren over migratie door middel van verhalen uit het verleden is één ding, maar migratieprocessen is iets van alle tijden, dus ook van nu. Hedendaagse migratie is dan ook een moeilijk thema. In tegenstelling tot de *melting pot* waar het Ellis Island Immigration Museum symbool voor staat, is de droom van de multiculturele samenleving in Europa veel moeilijker te verkopen. Het verhaal van immigratie in Frankrijk in de Cité nationale de l'histoire de l'immigration roept eerder vragen op over de multiculturele samenleving en nationale identiteit. Daar waren ze zich bij de uitwerking van het concept van de Cité terdege van bewust. Het gaat hier om een emigratiemuseum dat niet alleen de immigratieprocessen uit het verre verleden wil verhalen, maar ook een plaats wil geven aan het erfgoed van meer recente immigrantengroepen. Maar wanneer de focus ligt op recente immigratieprocessen, komen er vaak negatieve gevoelens naar boven over de moeilijkheden die een multiculturele samenleving met zich meebrengt. Een breed publiek aantrekken voor dit moeilijk verteerbare thema zou een hele uitdaging zijn, wisten de curatoren. Toch waren de beste intenties aanwezig. Naar aanleiding van de opening van de Cité kondigde Gérard Noiriel<sup>7</sup> aan: *"In fact the CNHI has devoted itself to the task of altering attitudes towards immigrants, all the while contributing to their integration within French society. In other words, this memorial project hinges on a wager that culture can be a means of civic action."* Padmini Sebastian<sup>8</sup> van het Australian Immigration Museum meent dat: *"... museums must play a proactive role to foster respect and understanding, and to educate and inform citizens about the benefits of diversity and difference."* Het Australian Immigration Museum organiseert jaarlijks een festival en tentoonstelling met de actieve medewerking van één gemeenschap. Maar net zoals bij het Ellis Island Immigration Museum is bij de Australische emigratiemusea de link tussen historische migratieprocessen en de samenstelling van de huidige bevolking veel sneller gelegd natuurlijk.

In Europa proberen de emigratiemusea ook de recentere immigratieprocessen deel te laten uitmaken van het museum, ook al staat het in wezen ver af van de grote emigratiegolf die centraal staat in de opstelling. In het Auswandererhaus Bremerhaven wordt de immigratie in Duitsland in cijfers en quizvorm onder de aandacht gebracht in dezelfde ruimte waar bezoekers in de database *Ancestors.com* de documenten van emigranten kunnen opzoeken en bekijken. Een team van onderzoekers is permanent bezig met de migratiethematiek en vertaalt deze ook in tijdelijke tentoonstellingen. Het is natuurlijk wel zo dat de bezoeker na de geanimeerde reis doorheen de tijd, met veel aandacht voor de beleving, in het vrij formeel aandoende Forum Migration de cijfers en feiten rauw geserveerd krijgt, wat veel moeilijker te verteren valt. Als er dan nog





Pier 21 in Halifax  
© Jen Kim

geen tentoonstellingsmoeheid is opgetreden, kan de tijdelijke tentoonstelling zonder meerkost worden bezocht, maar velen zoeken tegen die tijd de kantine op. In ieder geval wordt er wel een poging gedaan om met originele invalshoeken naar migratie vandaag de dag te kijken. Zoals de tentoonstelling *The flight after the flood. New Orleans. The city left behind*, een tentoonstelling over de orkaan Katrina en de gevolgen voor de inwoners van New Orleans, die hebben en houden moesten achterlaten op de vlucht voor het water. Een installatie van Jana Napoli, getiteld *Floodwall*, visualiseerde de grootschaligheid van de ramp en de impact op het leven door een muur van schuiven tentoon te stellen waarin de persoonlijke spullen van de huiseigenaars nog zichtbaar zijn. In de tentoonstelling *Escape. Seven paths into Germany 1980-2010* werden portretten getoond van vluchtelingen uit Dagestan, Togo, Iran, Kameroen, Turkije en Sri Lanka, die nu in Bremerhaven leven. Met deze tentoonstelling wilde het Auswandererhaus een parallel trekken tussen de emigratie uit Europa tussen 1830 en 1974 en de huidige immigratie in Duitsland. BallinStadt Das Auswanderer-museum in Hamburg is gevestigd in het havenkwartier Veddel, een wijk waar een grote Oost-Europese en Turkse gemeenschap woont. Ook daar wordt in een aparte tentoonstellingsruimte plaatsgemaakt voor verhalen uit de wijk die eigenlijk los staan van de geschiedenis van de site.

### IEDEREEN IN/NAAR HET MUSEUM ...

Migratiemusea hebben door de actualiteit van het thema de uitdaging en de mogelijkheid om een directe interactie aan te gaan met de samenleving. Het discours rond het maatschappelijk relevante en publieksgerichte museum is niet nieuw natuurlijk. Reeds in de jaren 1930 ontstond in de VS polemiek over het introduceren van massacultuur in het museum en de mogelijkheden van het museum op educatief vlak. In de jaren 1970 riep ICOM op tot het openbreken van het museum voor het gewone volk in de nasleep van de gebeurtenissen van 1968. Het verzamelen en bestuderen van objecten mocht geen doel op zich meer zijn, het museum had een verantwoordelijkheid naar de gemeenschap. Deze democratisering van kunst en cultuur vond vooral ingang in de kunstmusea waar thematentoonstellingen werden georganiseerd die specifiek waren gericht op een publiek dat normaal gezien nooit een museum bezocht. Door de opkomst van het erfgoed- en identiteitsdebat wordt de maatschappelijke rol ook voor historische musea concreter.<sup>9</sup> In de Europese grootsteden, waar verschillende etnische gemeenschappen samenleven, is er ook een groeiende oproep om de diversiteit aan verhalen en erfgoed van al

deze gemeenschappen te erkennen en in het museum aan bod te laten komen. Er worden dan ook in toenemende mate inspanningen gedaan door musea die zijn ingebed in steden. In historische musea worden vaker projecten georganiseerd in multiculturele wijken, al dan niet in samenwerking met de wijkbewoners. Het doel van deze projecten is enerzijds om het museum meer in te bedden in zijn omgeving door een afspiegeling te zijn van de samenleving, maar anderzijds ook om de mensen uit de wijk meer te betrekken bij het museum. Het gaat dan minder over het creëren van bewustwording omtrent migratie bij een groot publiek, zoals dat bij de migratiemusea het geval is, maar eerder over het feit dat iedereen thuis moet kunnen zijn in het museum.

Een bijkomend element dat men niet uit het oog mag verliezen, is dat het omgaan met erfgoed cultureel kan verschillen. Het is niet noodzakelijk zo dat de museumpraktijk, zoals we die gewend zijn, tegemoetkomt aan de noden en verwachtingen van alle gemeenschappen. Het is in dit kader nuttig om ook even stil te staan bij deze interactie tussen erfgoed, de vertaler van dit erfgoed en de bezoeker. In een historisch museum kijkt de bezoeker naar objecten die niet noodzakelijk uit zijn of haar leefwereld komen, objecten die in een scenografie zijn verwerkt door een onderzoeker of museoloog die op zijn beurt niet noodzakelijk dezelfde achtergrond heeft als de bezoeker of het onderwerp van de tentoonstelling. De meeste migratiemusea beogen een breed publiek, al dan niet bestaand uit een mengeling van toeristen, scholen en cultuurminnaars. Het is natuurlijk een andere zaak wanneer immigratiemusea, die ook de immigratiegeschiedenis van ondertussen lokale gemeenschappen gaan verhalen, niet alleen een bewustwording omtrent migratie bij een breder publiek beogen, maar ook willen fungeren als plaats waar het erfgoed van iedereen aan bod komt om zo bij te dragen aan sociale cohesie in de samenleving. De vraag is of een immigratiemuseum daar wel de geschikte plek voor is. Want anders dan in het stadsmuseum of historisch museum worden hier alle recente immigratieprocessen en migratie-erfgoed verenigd, waardoor het meteen ook ongewild wordt geïsoleerd van het overkoepelende verhaal. Wanneer het gaat over erfgoed en identiteit en het daarmee gepaard gaande discours over sociale cohesie mag men de dynamiek tussen erfgoed, museum en bezoeker niet uit het oog verliezen. De relatie tussen het migratie-erfgoed uit het verre of meer nabije verleden verhoudt zich immers heel anders ten opzichte van de toerist, het brede publiek of de nazaten van immigranten allerlei. Zo is er een hele kloof tussen bewustwording creëren over migratieprocessen enerzijds en de vertegenwoordiger zijn van het erfgoed van immigrantengemeenschappen anderzijds. Het is nog een hele zoektocht naar het juiste evenwicht en de juiste plaats voor het migratie-erfgoed.







Floodwall: installatie van Jana Napoli, op deze foto in het Nationaal Museum van Wrocław (Polen). Napoli verzamelde bij de slachtoffers van orkaan Katrina lades en bouwde hiermee een intimistische ruimte. De intieme installatie binnenin de monumentale ruimte geeft een impressie van de verwoesting door de orkaan.  
© Philip Oechsli

## ON THE MOVE: DE BELEVING VAN MIGRATIE IN DE VASTE OPSTELLING VAN HET RED STAR LINE MUSEUM

In 2012 opent in Antwerpen het nieuwe stedelijke museum Red Star Line | People on the Move. Het museum wordt ingericht in de gebouwen van de historische scheepvaartmaatschappij Red Star Line, een rederij die tussen 1873 en 1934 meer dan twee miljoen passagiers naar de Verenigde Staten en Canada bracht.

De gebouwen aan de Rijnkaai fungeerden als een controlecentrum voor de derdeklaspassagiers – hoofdzakelijk arme migranten afkomstig uit heel Europa. Ze moesten er douchen, een medisch onderzoek ondergaan en hun reisdocumenten voorleggen, terwijl hun bagage in grote drukketels werd ontsmet.

Zoals de emigratiemusea in Hamburg of Bremerhaven past het Red Star Line-project in een stedelijk beleid dat sterk investeert in stadsvernieuwing en toeristische ontwikkeling. De beslissing van het Antwerpse stadsbestuur in 2005 om de vervallen Red Star Line-gebouwen te bewaren en te herbestemmen als cultuurtoeristische erfgoedsite viel samen met de heropleving van de oude havenwijk Het Eilandje. Van bij de start werd geopteerd voor maximale publieksontsluiting van de geresatureerde gebouwen. Even ten noorden van het Museum aan de Stroom (MAS) wordt het Red Star Line Museum een bijkomende toeristische attractie die lokale, nationale en internationale bezoekers zal lokken.

Om de vergeten geschiedenis van de Red Star Line en haar passagiers er op een relevante manier weer tot leven te wekken voor een breed en divers hedendaags publiek, zullen we dat verhaal projecteren tegen de achtergrond van de groeiende menselijke mobiliteit, met ook aandacht voor recente migratiefenomenen.

### HET (RELATIEVE) BELANG VAN DE PLEK

Het bewaren van de authentieke gebouwen van de Red Star Line was het vertrekpunt van het museumproject. Hoewel hun bouwkundig belang eerder gering is, werden ze als monumenten beschermd en investeert de Vlaamse overheid mee in de restauratie ervan. De gebouwen ontleen hun waarde aan de migratiegeschiedenis waar ze aan herinneren. Toch is het symbolische belang van de site anders dan bij vergelijkbare projecten in het buitenland. Op de plaatsen van aankomst en controle van de nieuwkomers zijn immigratiemusea in de VS, Canada en Australië uitgegroeid tot semi-officiële symbolen



De vervallen gebouwen van Red Star Line krijgen een herbestemming als museum.  
© Red Star Line

van de natie zelf. Zo wordt Ellis Island in New York in het algemeen, zowel door voor- als tegenstanders, getaxeerd op zijn waarde als symbool voor de Amerikaanse samenleving, eerder dan voor het fenomeen migratie. De emigratiemusea in Hamburg en Bremerhaven zijn veel minder een symbool van de huidige samenleving, maar belichamen voor Duitsers en Duits-Amerikanen wel de sterke trans-Atlantische band tussen beide landen.

Voor de Red Star Line-site gaat dit laatste enkel op als je het nationale perspectief overstijgt. Aan de Rijnkaai in Antwerpen gingen passagiers van over het hele Europese continent aan boord. Minder dan een tiende van de passagiers waren Belgische emigranten. Je zou zelfs kunnen argumenteren dat het Red Star Line Museum zich gedeeltelijk onttrekt aan de tweedeling immigratie/emigratiemusea. Wij zijn immers geen van beide. Het perspectief van ons museumverhaal is dat van trans(it)migratie: Antwerpen was een transitplek, waar de meeste Red Star Line-passagiers zeer korte tijd verbleven. In de vaste museumopstelling zal de bezoeker hen volgen van hun regio's van herkomst diep in Europa (bv. in het huidige Polen, Oekraïne of Rusland), via transitstad Antwerpen, tot in de VS of Canada.





Red Star Line projecteert de geschiedenis van de Red Star Line tegen de achtergrond van de groeiende menselijke mobiliteit, met ook aandacht voor recente migratiefenomenen. Hier vluchtelingen onderweg in Oost-Timor. © UN Photo/M Kobayashi



Aan de Rijnkaai in Antwerpen gingen passagiers van over het hele Europese continent aan boord. Minder dan een tiende van de passagiers waren Belgische emigranten. © Red Star Line

In de conceptnota *Red Star Line | People on the Move* beperkte het wetenschappelijke adviescomité het begrip *lieu de mémoire* uitdrukkelijk niet tot de plek zelf en wat ze historisch heeft betekend voor de passagiers en hun families of, bij uitbreiding, voor hun land van aankomst of herkomst. Het vergeten verhaal van de Red Star Line en zijn passagiers moet volgens het comité herverteld worden omdat het, in al zijn particulariteit en met Red Star Line en Antwerpen als *lieux de mémoire* of “bekende merken”<sup>10</sup>, exemplarisch is voor de toegenomen migratie en wereldwijde mobiliteit.

### HET HOOFDVERHAAL

Voor de uitwerking van de vaste museumopstelling kunnen we een beroep doen op stedelijke en private collecties met hoofdzakelijk maritieme artefacten: scheepsmodellen, menu's, affiches, brochures, scheepsmeubilair, servies, memorabilia en reisobjecten zoals koffers. Toch is de kern van ons museumverhaal moeilijk in materiële objecten te vatten. Om te beginnen zijn de meeste van de artefacten verbonden aan het leven aan boord van de passagiers in eerste klasse. De landverhuizers van de derde klasse lieten in Antwerpen nagenoeg geen materiële sporen na. We willen echter vooral aan onze toekomstige bezoekers een indruk geven van hoe de emigranten hun reis naar een onzekere toekomst in Noord-Ameri-

ka beleefden. Wat waren hun aspiraties bij het vertrek? Hoe was het afscheid? Welke indrukken deden ze onderweg op? Hoe was het leven aan boord van een gigantische oceanostomer, een minimaatschappij waarin de sociale verhoudingen van het vasteland onverminderd van kracht waren? Hoe groot was de opluchting of ontgoocheling bij de aankomst? Welk effect heeft migratie gehad op die mensen?

In de hoofdstelling van het museum willen we deze immateriële dimensie tastbaar maken, zowel in het hele concrete, lokale en historische verhaal van een scheepvaartmaatschappij en haar passagiers, als in zijn meer globale implicaties. We proberen dit door het bezoekersparcours te structureren aan de hand van de reisweg van de historische migranten en door zwaar te leunen op hun getuigenissen en gereconstrueerde levensverhalen. Deze persoonlijke beleving presenteren we zeer nadrukkelijk binnen een groter, meer objectiverend historisch kader. Ook maken we werk van een grondige selectie, en leggen waar mogelijk de mondelinge getuigenissen naast archiefbronnen. Tegelijk zullen artistieke interventies en expliciete verwijzingen naar hedendaagse migratie het hoofdverhaal breder kaderen en bevragen. Op deze manier bieden we een gelaagd verhaal aan dat hopelijk herkenbaar en aantrekkelijk is voor een breed publiek en relevant voor vandaag.





Met een bestelwagen omgebouwd tot een knusse studio gaan de medewerkers de boer op om in Antwerpen en de rest van Vlaanderen migratieverhalen op te tekenen.  
© Red Star Line

## DE LINK NAAR VANDAAG

Uitdagend aan het Red Star Line-verhaal en soortgelijke honderd jaar oude migratie-episodes is zeker dat ze een breed publiek warm kunnen maken voor een moeilijk verteerbaar thema als internationale migratie. In die uitdaging schuilt meteen ook een gevaar. De verleiding bestaat om het historische verhaal instrumenteel te maken voor een hedendaags pleidooi in de ene of in de andere richting. Of om selectieve en dwingende historische vergelijkingen te maken tussen in wezen heel verschillende maatschappelijke fenomenen. Of om een definitief statement te willen maken over het wezen van migratie *tout court*.

Tegelijk biedt de herkenbaarheid van de historische gebeurtenissen ook kansen. Uit publiekstests hebben we geleerd dat toekomstige bezoekers de historische Red Star Line-verhalen bewust of onbewust linken aan eigen ervaringen met migratie of migranten. We hebben er daarom voor gekozen om dat universele en hedendaagse perspectief te integreren in de vaste opstelling van het toekomstige museum, en niet enkel in tijdelijke tentoonstellingen of randprogramma's aan bod te laten komen. We gaan hiermee bewust een stap verder dan de emigratiemusea van Bremerhaven en Hamburg. De vaste opstelling start met een multimediale installatie en tidslijn die de Red Star Line-gebouwen en de migranten die er

passeerden, breed kaderen in de menselijke migratiegeschiedenis. De installatie mondt uit in televisiebeelden over wereldwijde migratiegolven vandaag. Verderop presenteren we, naast geschiedenissen en getuigenissen van emigranten van weleer, in dezelfde museumruimtes ook meer recente migratieverhalen. De persoonlijke beleving van migranten lijkt ons de meest zinvolle manier om verleden en heden met elkaar te verbinden. Migratie wordt heel vaak benaderd vanuit een maatschappelijk standpunt, met grote nadruk op politieke, sociaaleconomische en culturele aspecten. De wereld van het begin van de 20<sup>e</sup> eeuw verschilde echter op al deze punten tamelijk fundamenteel van die van vandaag. Er zijn elementen uit het migratieverleden die vandaag nog zeer herkenbaar zijn, maar het is onhaalbaar om een definitieve vergelijking te maken. Ten tweede lijkt het ons juist zinvol om tegenover die dominante maatschappelijke invalshoek aan onze bezoekers het persoonlijke perspectief van de migrant te tonen. Je land verlaten, vaak lange omzwervingen, onzekerheid over de toekomst, nieuwe kansen en uitdagingen ... Met migratie hangen fundamentele ervaringen samen die herkenbaar zijn voor heel veel bezoekers. Ook als ze bij wijze van spreken in hun hele leven nog nooit verhuisd zijn.

De geschiedenis van de trans-Atlantische migratie is aangrijpend, relevant, herkenbaar en spreekt tot de verbeelding van mensen met diverse achtergronden en attitudes. De manier waarop we dat universele verhaal vertellen, zou geen enkel publiekssegment a priori van het museum mogen vervreemden. Amerikaanse toeristen en Vlamingen met een oom in Amerika, maar net zo goed thuisblijvers, (nieuwe) Vlamingen met een eigen recente migratie-ervaring, of kinderen die het product zijn van de kronkelwegen van migrerende ouders ... De vaste opstelling kan mensen met diverse achtergronden en attitudes aanknopingspunten bieden om te reflecteren en – desgewenst – te praten over migratie.

In deze voorbereidingsfase organiseren we samen met scholen en verenigingen alvast focusgroepen en pilootprojecten die in die algemene doelstelling passen, zoals het eind 2010 opgestarte verhalenproject "*Hier ben ik!*" Met een bestelwagen omgebouwd tot een knusse studio gaan we de boer op om in Antwerpen en de rest van Vlaanderen migratieverhalen op te tekenen. We werken hiervoor samen met verenigingen, scholen, cursuscentra en andere partners. Zo verzamelen we niet alleen migratieverhalen, maar werken we nu al samen met toekomstige partners en brengen we het museum ruim voor de opening naar potentiële bezoekersgroepen die we belangrijk vinden.









# Slim in de stad van de Dom

## → Objecten in hun werelden in het nieuwste museacomplex van de stad Keulen

*In het glossy tijdschriftje dat internationale reizigers gratis kunnen meepikken als ze met de Thalys reizen, stond er in februari 2011 een wervend artikel over grote, nieuw samengestelde musea die je dit jaar moet zien: het nog te openen MAS (Museum aan de Stroom) te Antwerpen en het pas geopende RJM te Keulen. Het wat? Het Rautenstrauch-Joest-Museum?<sup>2</sup> Ik ben gaan kijken.*

De publi-reportage had minstens al voor de helft gelijk: de lat voor het MAS ligt nu erg hoog om de andere helft van het artikel ook waar te maken. In afwachting van het resultaat aan de Schelde kunnen we nabij de Rijn terecht. Het gaat om een nieuwbouw te Keulen, een complex waarin diverse musea samen functioneren.



### DE FRAAIE SNUIT VAN DE MIDDELEEUWEN

Aan de ene kant vindt men het Museum Schnütgen waar “kunst van de middeleeuwen” wordt gepresenteerd. Het is belangrijk steeds te blijven beseffen dat het projecteren van het label ‘kunst’ op vormen van materiële cultuur in Europa in het halve millennium voor 1492 niet zo evident is. Wie in het Schnütgen loopt, krijgt relatief weinig contextinformatie (tenzij in interactieve beeldschermconsoles waar vooral op de objecten wordt ingezoomd en in een klein in het museum-parcours geïntegreerd documentatiecentrum voor wie verder wil leren). Uiteraard geeft men mee dat het een periode met een door het christendom gestructureerd maatschappelijk leven was, maar verder wordt met name de veelzijdigheid, kleurenpracht en vooral helderheid geprojecteerd.

De duistere middeleeuwen? Naast rijke kazuifels en krullend goud: levendige blonde Maria's of een fris ogende Ursula-buste-met-relikwiehouder uit 1350. Er is niet alleen het mooi gepresenteerde (brand)glaswerk, maar er zijn vele aansprekende details die je verbaasd doen opkijken. Zelden kom je met je snuit zo dicht bij zo goed belichte objecten die ooit een religieuze functie hadden. Wie in de uren voordien de middeleeuwse en 16<sup>e</sup>-eeuwse objecten in het donker en achter tralies (versta: nauwelijks) gezien heeft in de kille Dom van Keulen, herademt in het Schnütgen in een nieuwe, lichtvoetige, fraai belichte wereld vol kunstwerken, gestript van religieuze functies. Vele objecten die al decennia in depots lagen, werden tien jaar geleden gerestaureerd dankzij een grote geldinzamelactie onder de titel “We laten ze niet beschimmelen”, via verkoop van “aandelen voor de conserverings- en restauratie-operatie”. De al lang uit hun oorspronkelijke context gelichte objecten kregen een facelift, nee, een *total makeover*, en werden tot meesterwerken en kijkobjecten opgeblazen. Aan de hand van de producten van die schoonheidsoperaties wordt dan

*Vele objecten, zoals dit mooie houten beeldje van een heilige uit de Nederlanden (omstreeks 1500/1520), werden fraai gerestaureerd en tentoongesteld in Museum Schnütgen.*

© GRUPPE Köln, Foto: Hans G. Scheib



Beeld van het parcours De mens in zijn wereld in de ruimten 'Ontmoeting en toe-eigening: grensoverschrijdingen' in het Rautenstrauch-Joest-Museum.  
Foto: Martin Claßen und Arno Jansen, Köln



Een blik op een Blickpunkt waarin wordt ingezoomd op vooroordelen.  
Foto: Martin Claßen und Arno Jansen, Köln

getracht een verhaal te vertellen over "de middeleeuwen aan de hand van 111 meesterwerken die in het museum Schnütgen te Keulen gepresenteerd worden." Dat is trouwens zo ongeveer ook de titel van de bijbehorende catalogus.<sup>3</sup> Het was uitdrukkelijk de bedoeling de verzameling, die de in Keulen actieve geestelijke Alexander Schnütgen (1843-1918) aan de stad had overgedragen, zo te presenteren dat mensen uit de 21<sup>e</sup> eeuw zich door de (presentatie van de) objecten op zich konden aangesproken of verleid voelen, zonder noodzakelijk mediëvist of theoloog te zijn. Maar ook het gebruik en de organisatie van het gebouwencomplex waarin het Schnütgen gevestigd is, draagt bij tot die ervaring. Zo kunnen religieuze gebouwen dus herbestemd worden als er over nagedacht wordt. De middeleeuwen waren eerst; de renovatie van de romaanse St. Cäcilienkirche is al bijna tien jaar geleden gebeurd en de Schnütgencollectie werd deels opnieuw gepresenteerd vanaf 2003. Daar is de voorbije jaren dan een heel nieuw complex uit glas en steen aan vastgemaakt: hedendaagse tentoonstellingsruimtes en kantoren met alles erop en eraan. Sinds oktober 2010 is het museumbezoek een optie vanuit de nieuwbouw waar het Rautenstrauch-Joest-Museum werd ondergebracht.

#### ONTDEKKEN, VERZAMELEN EN MEERLAGIG UIT DE KAST

Aan de andere kant en op diverse verdiepingen vindt men dus het RJM. Het is belangrijk steeds te blijven beseffen dat het projecteren van het concept "kunst" op vormen van materiële cultuur buiten Europa in het halve millennium na 1492 niet zo evident is. Men kiest hier echter volop voor de *buzzwords*, probleemstellingen en dito thema's uit de antropologie, de culturele studies en de geschiedenis van ontdekkingen, kolonisatie en dekolonisatie, vanuit Europese perspectieven op de wereld. Dat begint al bij de multimediaspresentatie bij de ingang van het RJM, waar je over de video's met mensen uit diverse delen van de wereld die elkaar (en dus ook jou) begroeten, woordclusters ziet scrollen. Die kapstokken vind je vervolgens als hoofdstructuur in het museum zelf. Binnen kom je van de ene zone in de andere. Het zit goed in elkaar en de bezoeker hoort er allerlei verhalen, bovendien ook gedifferentieerd naar volwassenen en kinderen toe.

Er zit een stevig verhaal en denkwerk achter de scenografie aan vast. De ook in een stad als Keulen voelbare effecten van migratiestromen door de eeuwen heen, en de voorbije halve eeuw in het bijzonder, roepen vele vragen op. Daar proberen de opstelling en het gebruik van objecten en documentatie antwoorden op te geven, of juist: andere vragen te laten stellen.<sup>4</sup> De oorspronkelijke basiscollectie, zo'n 3 500 objecten, werd verzameld door de avonturier en wereldreiziger Wilhelm Joest (1852-1897). De verzamelaar stierf zonder nakomelingen en liet alles na aan zijn zuster, mevrouw Adele Rautenstrauch-Joest (1850-1903). Haar echtgenoot Eugen Rautenstrauch





(1842-1900) was toen gemeenteraadslid van Keulen. Zo kwam alles, na schenking, terecht bij de stad Keulen, die de verantwoordelijkheid op zich nam. De opeenvolgende personeelsleden en directeurs deden de collecties aangroeien: nu meer dan 60 000 objecten en 100 000 foto's. Belangrijke deelcollecties waren afkomstig van verzamelingen zoals die van Max von Oppenheim (1860-1946), die onder meer Duits consul-generaal (en ook wel spion) in Caïro was van 1896 tot 1909 en meer dan alleen inlichtingen verzamelde en naar Duitsland stuurde. Tegen het midden van de jaren 1990 verkeerde het museum, net zoals zoveel andere volkskunde- en etnografiemusea in West-Europa rond de millenniumwissel, in crisis. Wat te doen met al die vreemde spullen, in een tijd van internet, televisie en migranten(jongeren)? Vernieuwen en doorgaan of stoppen? De overstromingen van de Rijn in 1993 en 1995 die de depots van het museum op de oude locatie onder water zetten, leken de genadeslag te zijn. In 1995 nam het bestuur van de stad Keulen de beslissing dat er een nieuw Groot Museumgebouw van en in de stad moest gebouwd worden en dat de etnografische collectie daar zou worden ondergebracht. Het duurde nog tot 2005 voor er effectief begonnen werd met de werken. In november 2010 herrees RJM als een feniks in de nieuwe gebouwen.

In de catalogus, beschikbaar in het Duits en in het Engels, wordt uitgelegd wat er gedaan is en welke insteek men heeft gevonden: *"The new exhibition is a departure from the usual presentation of major geographical regions in comparable museums, which gives the misleading impression of encompassing a multitude of cultures in different habitats, regions, countries and even whole continents – often over many centuries. Instead, the Cologne exhibition follows a thematic arrangement in which associated and individual themes can be approached by the visitor separately or in combination, depending on his personal interests."*<sup>5</sup>

Er wordt in afzonderlijke, maar in elkaar overvloeiende zones gewerkt rond grensovergangen, blikken en vooroordelen, het concept museum, depots en tentoonstellingen, deuren en doorgangen, woon- en leefruimte, kledij en tatoeages, afscheid nemen, religies, rituelen ... en nog meer tussenruimtes. Voor elk van deze insteken wordt een andere scenografie ingezet en sfeer gecreëerd. Migratie van mensen, objecten en ideeën verbinden daarbij alles. Of zijn het de wisselende blikken van de individuele bezoekers? Op de website van het museum, die ingangen en wandelingen aanbiedt voor gewone volwassen bezoekers, voor kinderen, voor onderzoekers en voor sponsors, kan men een indruk van deze aanpak opdoen.<sup>6</sup> Wie het wil horen, vindt op die website de hele audiogids downloadbaar voor je pda, gsm of mp3-speler.

Ook – en dat is de geïntendeerde lezer van dit artikel – de erfgoedwerker en culturele bemiddelaar zal er met vrucht kunnen gaan kijken en een leerschool in presentatietechnieken, scenografie, dramaturgie en nieuwe presentatiemedia doorlopen. Niet alles is even geslaagd, maar veel is dat wel.

Ik zal natuurlijk niet alles verklappen, maar toch enkele dingen aanduiden. Alleen al de ruimtes gewijd aan grensoverschrijding, ontmoeting en toe-eigening bevatten allerlei interessante instrumenten. Wat zeer goed werkte, was het "boek" bij de ingang van die zone. De bezoeker kan zelf de bladzijden omdraaien en activeert dan op de witte pagina's multimedia-presentaties met kaarten, beelden, woorden en statistieken. Het is een technisch hoogstandje. Dat is altijd een dilemma voor sommige museummensen en cultuurwetenschappers die veel te zeggen hebben: ze willen eigenlijk liefst gewoon een boek op de muren en vloeren schrijven. De context die de RJM-medewerkers willen meegeven, was simpel: een korte wereldgeschiedenis vanuit Europees perspectief, vanaf de ge-





Stadszicht op Johannesburg, vanuit downtown Vrededorp.  
© Larissa Förster, 2009.

schiedenis van de ontdekkingen in de late middeleeuwen over kolonisatie tot dekolonisatie tot moderne culturele diversiteit van mensen en dingen als resultaat van migratie. En ze slagen erin, volgens mij.

De Europese (Duitse, Keulse ...) blikken, perspectieven en clichés worden meegenomen en tussen andere geplaatst. Dit gebeurt heel specifiek in *media units* of *Blickpunkte* waarin meer controversiële debatten visueel worden weergegeven of uitgelokt. “*Der verstellte Blick*”, de verstoorde blik, is zo’n unit die op vooroordelen inzoomt. Heel confronterend is de kamer die speels allerlei politiek incorrecte verhalen, liedjes, of (marketing)beelden uit de 20<sup>e</sup> en 21<sup>e</sup> eeuw presenteert. Zo werkt de eenvoudige confrontatie tussen het ook in Vlaanderen alom bekende liedje *Tien kleine negertjes* en interviews waarin jonge moeders en intellectuelen met donkere huidskleur die tekst proberen te decoderen en te begrijpen. Hetzelfde geldt voor de erotische en vooral (koop)lustbevorderende werking van Afrikaanse schoonheid die, als je het deurtje opent om meer te weten te komen, je plots in een soort peep-showsituatie brengt waarin ook mensen die toevallig buiten die tentoonstellingsbox rondlopen en daar een deel van het door jou geëxploreerde verhaal zien, dan je blik zien. Ach, het is een eenvoudige truuk van de foor, maar het werkt wel als meerlagige eyeopener. Zo zijn er tal van vondsten te ontdekken in het museum: precies een argument om ook als museum-professional of tentoonstellingsmaker te gaan kijken en de ogen niet op zak te houden.

## AFROPOLIS

Naar aanleiding van de grote opening van het complex werd de tentoonstellingsruimte ingewijd met een conceptuele voltreffer: *Afropolis. Stadt. Medien. Kunst*, die loopt tot maart 2011. De focus ligt op enkele hele grote steden in Afrika. Doel is na te gaan welk soort eigen-zinnige ‘stedelijkheid’ daar ontwikkeld wordt, in het licht van het feit dat enkele naar westerse (Europese en Noord-Amerikaanse) normen vanzelfsprekende zaken zoals een uitgebreid rioleringsstelsel of overal functionerend elektriciteitsnet in een 21<sup>e</sup>-eeuwse superstad afwezig zijn. Er wordt vooral gespeeld naar de functies van sociale netwerken, cultuur van alledag en informele processen in zulke exploderende steden.

De Duitse Juniorprofessor dr. Kerstin Pinther (Freie Universität Berlin) en dr. Larissa Förster waren, samen met de oudere kunstenaar Christian Hanussek, bereid om voor intellectueel vuurwerk te zorgen door diverse types van documentatie en onderzoek te combineren, praktijken van hedendaagse Afrikaanse kunstenaars en van wetenschappelijke onderzoekers (antropologen, sociologen, (kunst)historici, planologen ...). Dit sloot ook aan bij een keuze die binnen het RJM werd gemaakt om sinds de jaren 1990 waar mogelijk Afrikaanse hedendaagse kunstenaars te betrekken bij projecten. De catalogus van *Afropolis* is in het Duitstalige gebied meteen ook een referentiewerk waarin het huidige internationale onderzoek rond cultuur en stedelijkheid in Afrika goed gerepresenteerd is. Niet alleen sleutelfiguren zoals AbdouMaliq Simone komen aan bod, maar ook het werk van specialisten uit ons land, zoals professor Filip De Boeck uit Leuven of de groep rond dr. Johan Lagae uit Gent over Kinshasa.





*Slum-TV: Upgradassion, video-installatie, 2010.  
© Sam Hopkins, Installationsansicht  
Goethe-Institut Nairobi*

Wat we in deze tentoonstelling zagen – en precies daarom was het openingsstatement in combinatie met de vaste tentoonstelling in het RJM zo krachtig – was een heuse paradigma-wissel in de benadering van Afrikaanse cultuur. Er werd niet uitgegaan van '1 stam – 1 stijl', wat een zwakke inkleuring van het concept etnische kunst(geschiedenis) zou zijn. De focus lag op hedendaagse hotspots van cultuurproductie (zowel Kunst, populaire cultuur als cultuur van alledag): meerlagig, complex, ambigu, gemengd, anders ... Er werd ook een realiteit onder ogen gezien die je op televisie of in kranten zelden uitgespeld, laat staan geduid, vindt. Er zijn vandaag een dertigtal 'megasteden' in deze wereld van (officieel) minstens een tiental miljoen inwoners (maar in het Zuiden eigenlijk vaak veel groter). Van die dertig liggen er maar vier (4) in de westerse wereld: Londen, Parijs, New York en Los Angeles; en die bepalen – qua 'cultuur'scene of media – vaak nog 'onze' (westerse) perceptie van wat trendy en te beleven is. "If you can make it there, you can make it anywhere" ... of niet? In deze tentoonstelling werd de bezoeker uitgenodigd om te kijken en te luisteren naar wat er in vijf megasteden in Afrika gebeurt: Caïro, Lagos, Nairobi, Kinshasa en Johannesburg.<sup>7</sup>

Even eerlijk, en niet snel Google of Wikipedia inzetten: wat zegt Lagos u, beste lezer? Neen, geen 'g' te veel, niet een land in Azië. Het zal aan mij liggen, maar ik hoorde als frequent televisie(nieuws)kijker en abonnee op twee Vlaamse 'kwaliteitskranten' bijna nooit over Lagos.<sup>8</sup> Wel, deze havenstad in Nigeria is de snelst groeiende stad in Afrika: amper 1,9 miljoen inwoners in 1975, vandaag vlotjes boven de 15 miljoen inwoners (officieel een slordige 8 miljoen) en nog steeds snel groeiend. Vanuit de ruimte (of de Europese media) kun je, in tegenstelling tot ons eigen kleine landje, wegens het gebrekkige elektriciteitsnet de donkere stad niet zien; maar de stad bruist dag en nacht van activiteit en mensenwerk. Na het bekijken van *Afropolis* ga ik wel nader kijken als ik ergens de naam Lagos hoor of lees, en niet alleen omwille van de muziek, maar vooral omdat het een van de in de schaduw groeiende stadsculturele vulkanen van onze eeuw zou kunnen zijn. Om te vatten wat er aan de hand is, volstaat het niet er een stadshistorische of cultuur/kunsthistorische tentoonstelling van te maken, maar moet het concept stedelijkheid, netwerken en

cultuur meerlagig gedacht en verkend worden. Op de tentoonstelling weet men allerlei deuren te openen en ontwikkelingen te laten zien. Ik besef tegelijkertijd dat je er als bleke Europeaan heel moeilijk toegang toe kunt krijgen. Johannesburg en Nairobi bijvoorbeeld zijn gekend bij reizigers als de gevaarlijkste plaatsen ter wereld en de slums waarover het hier ook gaat, zijn geen evidente plekken voor cultuurtoeristische uitstappen of fraaie erfgoed- of kunstprojecten.

Het heeft geen zin om hier te proberen samen te vatten wat er allemaal te zien was in de openingstentoonstelling die vijf maanden in het RJM liep. Twee ervaringen wil ik wel meegeven.

Inhakend op de misschien nu opwellende zin om er een project te gaan doen, wil ik een van de installaties even vermelden. Ik had de kans in november 2010 voor een UNESCO-vergadering naar Nairobi te gaan en heb daar aan den lijve ondervonden hoe beperkt de w/handlingsvrijheid er was, zelfs of in het bijzonder voor witte mensen die helemaal uit België komen om mee te helpen een beetje de wereld te verbeteren. In het luik over Nairobi in *Afropolis* werd sterk ingezoomd op de exploderende stadsdelen Kibera en Mathare; zones waar je niet over leest of hoort en waarbij verzekerd wordt, als je doorvraagt, dat je daar als bezoeker niet naartoe wil. Een van de installaties in Keulen was *Upgradassion* van "Slum-TV" uit Mathare. Slum-TV is een kunstvorm die video, de soapserieformule en stripverhaaltechnieken combineert (denk bijvoorbeeld aan *stills* of plots gestopte beeldfragmenten die met tekstballonnen worden voorzien), om economische ontwikkelingen, machtsverhoudingen en ontwikkelingsprojecten te documenteren en te duiden. Zo werden genadeloos alle (f)actoren van een *slum-upgrading project* zoals een internationale ngo of een organisatie zoals de Verenigde Naties dat zou willen doen, in een soapvorm karikuraal neergezet. Daar kunnen geen honderd managementrapporten, projectverslagen of evaluaties tegenop. Dan blijf je, geconfronteerd met zo'n spiegelpaleis over rollen en engagement in de vorm van Slum-TV, achter met de vraag: is cynisme dan onvermijdelijk of wat kunnen we vanuit Europa dan wel betekenen? En dan snel gevolgd door de er overheen buitende vraag of dat wel de juiste vragen zijn.



Ik heb de *Afropolis*-tentoonstelling bezocht op het moment dat de grote revolutie op en rond het Tahrirplein in Caïro nog maar net begonnen en de toenmalige Egyptische president nog lang niet afgetreden was. Het onderdeel over de Egyptische megastad legde niet alleen uitstekend uit hoe westerse voorstellingen over “islamitisch Caïro” de voorbije 150 jaar (onder meer in Wereldtentoonstellingen) geconstrueerd werden. Het parcours bood vooral ook inzicht in de strijd rond publieke ruimte in deze megastad van 16 miljoen inwoners, en de rol die jongeren onder de radar speelden. Er werd, in deze op 5 november 2010 geopende tentoonstelling, in de zone Caïro expliciet gewezen op de vibrerende activiteit op weblogs en andere ICT-ondersteunde communicatie, en op de zinderende spanning rond publieke ruimtes, straten en pleinen. Toen ik er rondliep (in Keulen welteverstaan), keek en las, besepte ik dat dit museum de actualiteit duidde en verklaarde, terwijl een revolutie zich aan het voltrekken was, en dat de tentoonstelling verklaaringsgronden aanbracht die ik nog nergens anders gelezen had, zowel in historisch perspectief, in sociologische en culturele modellen. Opkijkend naar de installaties en de gecombineerde boodschappen in *Afropolis* kreeg ik ter plekke de indruk dat wat in Caïro gebeurde in het prille 2011 een vroege zwaluw kan zijn voor niet alleen andere steden/staten in een “Arabische of islamitische” wereld (een inzicht waar in de westerse massamedia in januari en februari 2011 zo sterk op doorgegaan werd, maar waarop ook in de machtscentra in die landen zelf op geanticipeerd werd), maar ook in de context van *Afropolis* en de megasteden in andere delen van de wereld (denk bijvoorbeeld aan China). Geschiedenis(sen) ... Ja, op zo’n moment, na enkele uren genieten van de dialoog tussen werelden en de zintuigen en de hersenen, helemaal geprikkeld en geactiveerd, kan ik me helemaal weer verzoenen met het instrument ‘museum’.

## MUSEA AAN DE STROOM

Maar musea die je bezoekt en waarvan je voelt: dit zit (momenteel) helemaal goed, dit klopt ... zijn helaas heel zeldzaam. Ik had de voorbije jaren dat gevoel in het Brooklyn Museum in

New York (hun knipoogtentoonstelling over: “Waarom zijn er zoveel beelden met afgehakte neuzen in Egypte?” zal ik nooit vergeten, net als vele andere prikkels daar) of het Musée de la Civilisation in Québec. Ik had dit in februari 2011 opnieuw in Keulen, mede door een *pièce de résistance* in de vorm van *Afropolis* op een moment van hoop voor Egypte (en de mensheid). Er werd niet gekozen voor één verhaal, voor *museum*, wel voor een combinatie van collecties en *musea*, met sterke, doordachte en meervoudige verhalen die bezoekers bij mekaar kijken, en binnen het RJM met telkens anders ingekleurde zones. De internetgeneraties van 7 tot 77 kunnen dat aan (en voor de jongeren is er een bijzonder parcours voorzien). Sinds 23 oktober 2010 is het museacomplex van de stad Keulen geopend, met de werktitel: “Dialoog tussen de werelden”. In de stad van de Dom heeft men slim kunnen weerstaan aan het idee dat de nulmeridiaan door het museum, door hun stad, of door het achterwerk van hun bestuurders of inwoners loopt en dus niet gepoogd alles via en vanuit Keulen of de Rijn te vertellen of één alomvattend museumconcept te promoten. Evenmin moet de fraaie vormgeving het gebrek aan verhalen of visies opvangen. Er is voor gekozen om in het nieuwbouwcomplex diverse collecties en verhalen aan te bieden, net zoals dat in het Musée de la Civilisation in Québec zo mooi gelukt is. Het RJM demonstreert met de combinatie van de uitstekend bemiddelde vaste collectie en een op conceptueel vlak – qua actualiteitswaarde en als eyeopener – absolute toptentoonstelling hoe belangrijk het exploiteren van etnografische/etnologische collecties en vraagstukken kan zijn. Zeker als men zowel naar verdieping als visieontwikkeling streeft.

Misschien lukt het straks of later ook wel aan de Schelde: we zijn reuzebenieuwd. Misschien kan via de Thalys-connectie ook wel een mooie as worden opgezet tussen musea in Amsterdam, Rotterdam, Antwerpen, (Oostende-Brugge-Gent-Brussel-Luik), Keulen en Parijs. Musea langs het HST-netwerk ... Welke verhalen kunnen dan niet verteld worden? Maar nu kan je al, als je lang genoeg op voorhand boekt, voor een prijke gaan kijken in Keulen. In minder dan twee uur ben je er vanuit Brussel. Erfgoedwerkers zouden het eens moeten overwegen.

1 Marc Jacobs is directeur van FARO vzw.

2 Zie de nieuwe website: [www.museenkoeln.de/rautenstrauch-joest-museum/](http://www.museenkoeln.de/rautenstrauch-joest-museum/).

3 H. WESTERMANN & D. TAUBE (red.), *Das Mittelalter in 111 Meisterwerken aus dem Museum Schnütgen Köln*. Köln, Greven Verlag Köln, 2003.

4 Zie de achtergrondtekst [www.museenkoeln.de/rautenstrauch-joest-museum/download/Bulletin2004-03\\_VoelkerkundeUndGlobalisierung.pdf](http://www.museenkoeln.de/rautenstrauch-joest-museum/download/Bulletin2004-03_VoelkerkundeUndGlobalisierung.pdf) Martin Rössler, Institut für Völkerkunde der Universität zu Köln: ‘Völkerkunde und völkerkundliches Museum: Neue Herausforderungen im Zeitalter der Globalisierung’, in: *Kölnner Museums-Bulletin*, 03/2004. Het eindresultaat heeft de argumentatie verder ontwikkeld.

5 J. ENGELHARD & K. SCHNEIDER (eds.), *Der Mensch in seinen Welten. Das neue Rautenstrauch-Joest-Museum – Kulturen der Welt*. Keulen, Wienand, 2010 of J. ENGELHARD & K. SCHNEIDER (eds.), *People in their Worlds. The New Rautenstrauch-Joest Museum. Cultures of the World*. Keulen, Wienand, 2010 (citaat p. 12).

6 Zie de indeling via de bezoekersingang op de RJM-website: [www.museenkoeln.de/rautenstrauch-joest-museum/default.asp?s=5](http://www.museenkoeln.de/rautenstrauch-joest-museum/default.asp?s=5).

7 Zie: K. PINNHER, L. FORSTER & C. HANUSSEK (ed.), *Afropolis/ Stadt. Medien. Kunst*. Köln, Verlag der Buchhandlung Walther König, 2010 en [www.afropolis.net/](http://www.afropolis.net/).

8 Zie nochtans wel het baanbrekende project Documenta 11, Platform 4 in 2002.



# Erfgoed als bindmiddel in de interculturele samenleving

## → Samenlevingsopbouw werkt via erfgoed aan sociale cohesie

*Achtergestelde wijken met een hoge werkloosheid, lage scholingsgraad, veel migranten, armoede en miserie, dat is vaak het actieterrain van het opbouwwerk. Je zou er niet meteen erfgoedprojecten verwachten. En toch. Het Limburgs buurtopbouwwerk zet al jaren het cultureel erfgoed van zulke wijken en hun bewoners in als bindmiddel voor een sterkere sociale samenhang. Dat blijkt verrassend goed te werken, zelfs over etnisch-culturele barrières heen. Enkele voorbeelden.*

Aanvankelijk was de aandacht voor erfgoed niet eens een bewuste strategie. Het begon met een boek over het inmiddels verdwenen wijkje Texas, nabij Waterschei in Genk. Het kleine mijnwerkerswijkje moest plaatsmaken voor het megalomane Fenixproject, dat er uiteindelijk nooit zou komen. Hoewel Texas amper honderd gezinnen telde, waren de vijfhonderd exemplaren van het boek in geen tijd uitverkocht. De bewoners – voornamelijk Oost- en Zuid-Europese migranten – waren apetrots op het boek. Het gaf erkenning aan hun fundamentele waardigheid als mens, ondanks de verloren strijd.

### DE AANTREKKINGSKRACHT VAN DE KOOLMIJN

Enkele jaren later organiseerde het buurtopbouwwerk een wijkfeest in het park van Waterschei. Een tiental verenigingen droegen hun steentje bij, waaronder een vereniging van ex-mijnwerkers. Zij gaven rondleidingen in de mijngebouwen, die leeg stonden in afwachting van een herbestemming. Een toeristisch treintje pendelde tussen het park en de koolmijn om bezoekers aan te voeren. De rondleidingen kenden veel succes: heel wat mensen kwamen voor het eerst op de plek waar hun man, zoon, broer of vader jarenlang was afgedaald naar de ondergrond. Een jaar later kregen we toelating om het

wijkfeest in het hoofgebouw van de koolmijn te organiseren. De respons van de bevolking was onverwacht groot. Ruim duizend mensen zakten af naar het feest. Stilaan werd duidelijk dat de koolmijn, bijna 15 jaar na de sluiting, nog steeds een enorme aantrekkingskracht had. Ze was een verbindende en mobiliserende factor in de wijk.

Het succes van het wijkfeest inspireerde tot een groter project over het mijnverleden, 'Wortelen uit Waterschei'. Het project bestond uit een reeks evenementen (tentoonstelling, volksfeest, praatshow, verhalenroute) over de wortels van de duizenden migranten en Vlaamse koolputters die hier zijn neergestreken en de gemeenschappelijke geschiedenis die hen verbindt: het mijnverleden. Ter afronding werd een interactieve cd-rom gemaakt met verhalen, foto's, filmpjes en geluidsopnames over de buurt- en migratiegeschiedenis, al werd die door omstandigheden nooit helemaal afgewerkt en uitgegeven.

### EIGENWAARDE OPKRIKKEN

Een van de partners van 'Wortelen uit Waterschei' was het plaatselijk jeugdwelzijnswerk. De kinderen die vandaag in de mijn-cités opgroeien, hebben hun vaders nooit naar de put weten vertrekken. Zij delen niet dezelfde ervaringen en hebben geen vanzelfsprekende band meer met de koolmijn. Zo belanden we meteen bij de maatschappelijke relevantie van dit project. De mijn-cités staan in de buitenwereld vaak bekend als probleemwijken, die door ontwortelde migrantenjongeren worden geterroriseerd. Ons project wou die negatieve beeldvorming counteren en Waterschei in de kijker zetten als een wijk met een rijke geschiedenis. Het ging niet alleen om beeldvorming naar de buitenwereld, maar ook om het opkrikken van de eigenwaarde van de bewoners, inclusief kinderen en



jongeren, door hen bewust te maken van de historische rol die zichzelf of hun ouders/grootouders gespeeld hebben. Tegelijk bracht het project jongeren uit de wijk terug naar hun roots en creëerde het verbondenheid. Want vrijwel elke familie in Waterschei heeft op een of andere manier ooit een band met de mijn gehad.

Meer recent was het mondelinge geschiedenisproject over een wijk in Beringen. Het buurtwerk van RIMO Limburg werkte samen met de Xios Hogeschool om meer dan honderd verhalen van buurtbewoners over het leven op de cité in de jaren 1930 tot 1970 van de vorige eeuw te verzamelen, met als resultaat een boek.<sup>2</sup>

En er staat nog meer op stapel. In de sociale woonwijk Steenveld (Beringen) zal aandacht besteed worden aan de verhalen over migratie door vrouwenogen: allochtone vrouwen die geïmmigreerd zijn en autochtone vrouwen die de komst van de eerste migranten hebben meegemaakt. Hun verhalen zullen gebundeld worden in een boekje.

### DE KLEINE MAN EN DE GROTE GESCHIEDENIS

Vanuit het oogpunt van samenlevingsopbouw zijn we in de eerste plaats geïnteresseerd in het verhaal van de gewone man en vrouw die hier aangekomen of opgegroeid zijn. We geloven dat het kennen van elkaars verhaal noodzakelijk is om de veranderingen te begrijpen die onze streek doorheen de jaren heeft ondergaan. Het kan jonge mensen helpen om steviger wortels te ontwikkelen van waaruit ze hun leven beter kunnen opbouwen. Want wie zijn geschiedenis niet begrijpt, kan het heden niet doorgronden, noch zijn toekomst richting geven.

Tegelijk geven onze erfgoedprojecten aan oudere mensen de erkenning die ze verdienen als kleine schakels in de 'Grote Geschiedenis'. In de Limburgse mijn-cités komt immers de geschiedenis van vele duizenden mensen uit meer dan twintig landen samen. In veel verhalen van gewone mensen vind je sporen terug van de 'Grote Geschiedenis' van industriële ontwikkeling, economische bloei en verval, oorlogen, migratiestromen en globalisering.

### BINNENLANDSE MIGRATIE

Die economische bloei en het verval hebben overigens ook binnenlands heel wat migratie op gang gebracht. Zo ontmoette ik in Waterschei Jules, een Oost-Vlaming, die in de jaren 1950 naar Limburg verhuisd was na de sluiting van de textiel fabriek waar hij gewerkt had. Het was feest in zijn dorp ter gelegenheid van de doortocht van de Ronde van Vlaanderen, en de harmonie van Waterschei kwam die feestelijkheden opluisteren. Achteraf aan de toog raakte Jules in gesprek met de Genkse mijnwerkers. Het kostte hem wel nog enige moeite om zijn vrouw te overtuigen. "Naar Limburg? Daar wonen ze toch nog in lemen huisjes?", antwoordde ze.

# Texas



*Opbouwwerkster Magda Remans van RIMO Limburg schreef een boek over het leven van de bewoners van de Genkse wijk Texas en hun heroïsche maar hopeloze strijd tegen de machtige reconversiebazen.*

### VAN VERLIES NAAR ERKENNING EN OPENHEID

Paul Scheffer stelt dat migratie grote veranderingen teweegbrengt in de lokale samenleving en vrijwel altijd leidt tot een verlies van zekerheden en identiteit, zowel bij migranten als ingezetenen. Voor autochtonen is de buurt door de komst van de nieuwe migranten niet meer zoals ze vroeger was. Allochtonen verliezen een stuk eigen culturele gewoontes en tradities en de geborgenheid van de eigen gemeenschap. Dit gaat gepaard met angst, onbehagen en terugplooiën op de eigen groep, wat interculturele contacten in de weg staat en



integratie dus bemoeilijkt. Het is belangrijk dit verlies van identiteit en van zekerheden te erkennen, te bespreken en te verwerken om vervolgens te kunnen zoeken naar verbinding, nieuwe interculturele relaties te ontwikkelen en tot integratie te kunnen komen. Onze erfgoedprojecten betrekken bewoners van gekleurde wijken in een gezamenlijk proces om bij te dragen aan de verwerking van deze verlieservaringen. De aanpak leidt tot erkenning van de waardigheid van iedere mens en begrip voor de moeilijkheden van de andere etnisch-culturele groepen in de wijk. Zo bouwen we aan een klimaat waarin openheid kan groeien voor intercultureel samenleven.

### NETWERKING

Vrijwel al onze erfgoedprojecten verliepen in partnerschap met andere actoren. Dat hoeft niet te verwonderen, want zulke projecten zitten vaak op het snijpunt van samenlevingsopbouw, erfgoed, sociaal-cultureel werk, jeugdwelzijnswerk, educatie, toerisme en integratie. Door samenwerking kan je je doelgroep bereik verbreden, de uitstraling van het project versterken, je organisatorische capaciteit vergroten, nieuwe subsidiebronnen aanboren, specifieke deskundigheid binnenhalen, e.d. Succesvolle samenwerking veronderstelt dat je aandacht hebt voor de motieven en belangen van je partners en zorgt dat zij ook kunnen scoren met het gezamenlijke project. Je streeft dus win-winsituaties na.

### OPBOUWERK IS GEEN EVIDENTE ERFGOEDPARTNER

Ondanks de voorbeelden in dit artikel is samenlevingsopbouw geen vanzelfsprekende partner voor erfgoedorganisaties. Samenlevingsopbouw tracht maatschappelijke problemen op te lossen met participatie van de mensen die door deze problemen getroffen worden. De focus is dus gericht op probleemoplossing en participatie. Die benadering, gecombineerd met resultaatdruk van uit de overheid en de prioriteiten van de instituten zelf, leidt tot een planningsrationaliteit die vaak geen ruimte zal laten voor samenwerking met actoren die niet rechtstreeks bijdragen aan de probleemoplossing.

In de Angelsaksische opbouwwerktraditie echter ligt de focus veel meer op het versterken van maatschappelijk kwetsbare groepen. In zo'n benadering zijn niet de klachten, maar de krachten van de doelgroep het uitgangspunt. Cultureel erfgoed kan dan een belangrijke bouwsteen zijn voor het versterken van de identiteit en het zelfbeeld van de doelgroep en voor gemeenschapsvorming. Naarmate de opbouwwerkorganisatie in jouw buurt meer openstaat voor deze benadering, is de kans groter dat je er een goede partner in vindt.

*Slotevenement van het project 'Sprekend Verleden in Beringen-Mijn' (2010). Het zaaltje bleek te klein voor de circa driehonderd aanwezigen.*  
© RIMO Limburg



- 1 Peter Meeuwissen is projectleider bij vzw RIMO Limburg (Regionaal Instituut voor Maatschappelijk Opbouwwerk).
- 2 B. Broos & P. Moons, *Van de Palace tot achter den tris*. Heusden-Zolder, RIMO Limburg vzw, 2010, 212 p.



# Collectiemobiliteit

## → Vlaanderen beweegt

*De term 'collectiemobiliteit' duikt vanaf de jaren 1990 op in het erfgoedjargon. Aanvankelijk nog voorzichtig en voornamelijk binnen het debat over de ontvetting van overvolle museumdepots en het afstoten van collectiestukken. Bij onze Noorderburen werden met het begrip Collectie Nederland ook ideeën over collectiemobiliteit enigszins gemeengoed in de museumwereld.<sup>3</sup> Dit kreeg al snel concretere gestalte binnen beleidsteksten, zoals de nota Cultuur als confrontatie (1999)<sup>4</sup> van Rick van der Ploeg, Nederlands staatssecretaris van OC&W. Het is een intentieverklaring om het (grotendeels verborgen) cultureel vermogen van de musea beter zichtbaar te maken. Ook de betekenis van het internet wordt hierin onderstreept, met name het virtuele collectieaanbod. Vanaf 2003 komt collectiemobiliteit sterk op de Europese agenda, waar het begrip vooral geassocieerd wordt met het internationaal bruiklenen van collectiestukken. Tijdelijke bruiklenen voor tentoonstellingsdoeleinden behoren uiteraard al veel langer tot de courante museumpraktijk, maar Europa wenst hiermee meer specifieke uitgangspunten te huldigen, namelijk dat het delen van collecties een van de voornaamste taken van de musea is. Zo zal het cultureel vermogen van de lidstaten meer zichtbaar worden voor een zo breed mogelijk publiek. Maar tussen afstoten en internationaal bruiklenen roert er in onze musea meer onder de vlag van collectiemobiliteit.*

### COLLECTIEMOBILITEIT BINNEN COLLECTIEMANAGEMENT

Collectiemobiliteit wordt vandaag dan wel als de nieuwe drive voor een actief collectiebeheer voorgesteld, in wezen is het een containerbegrip dat vele ladingen dekt. Museumcollecties, ook deze in depots, zijn altijd wel op een of andere manier 'gemobiliseerd', vroeg of laat bestemd en herbestemd. Alleen herkennen we het niet altijd als dusdanig. Van de 21 procedures binnen Spectrum, de standaard voor collectiemanagement in musea, houdt de helft verband met collectiemobiliteit in de ruime zin: inkomende en uitgaande objecten, inkomende en uitgaande bruiklenen, transport, gebruik van collecties, afstoting enz.<sup>5</sup> De meeste museumcollecties zijn steeds in beweging. Om evidente en uiteenlopende redenen worden objecten en collecties binnen elke instelling gemobiliseerd en ingezet of 'geactiveerd'. Dit omvat alles tussen presenteren en deponeren, verwerven en afstoten, (her)waarderen en -categoriseren, in bruikleen geven en herbestemmen. Kortom, keuzes die men zou moeten terugvinden in een collectie(beleids)plan.<sup>6</sup> Heel wat musea beseffen dat regelmatig een kritische blik werpen op de collecties, afstoten en herverkavelen, de waarde en het rendement van de collecties kunnen verhogen en het profiel ervan versterken.

Het welslagen van dit bewegingsproces is onlosmakelijk verbonden met de mate van registratie van de collectiestukken en/of deelcollecties. Collectiemobiliteit staat of valt met een degelijke digitale registratie- en ontsluitingspraktijk. Dit is ook het fundament voor een volgende stap in collectiemobiliteit, die de eigen instelling overstijgt: collectiemobiliteit als het afstemmen van collecties tussen verschillende erfgoedinstellingen.

Vooraf binnen stedelijk verband zijn er in Vlaanderen een aantal markante voorbeelden van collectiemobiliteit tussen erfgoedinstellingen die binnen dezelfde (stedelijke) beheersstructuur vallen en dus deel uitmaken van het instellingsoverkoepelende, stedelijke erfgoedbeleidsplan. Deze tendens is op diverse plaatsen al enkele jaren aan de gang. Bij wijze van voorbeeld lichten we er twee stedelijke initiatieven uit, die in het Vlaamse erfgoedlandschap sinds enkele tijd de aandacht sterk naar zich toe hebben getrokken.

In **Antwerpen** ontstond eind jaren 1990 onder schepen voor Cultuur Erik Antonis het idee om de verzamelingen van het Vleeshuis, het Nationaal Scheepvaartmuseum en het Volkskundemuseum – die tot 1952 bijna een eeuw lang één geheel hadden gevormd – opnieuw samen te brengen in een museum over de geschiedenis van de stad, dat uiteindelijk het MAS is geworden. Afgezien van het feit dat hiervoor een nieuw gebouw zou worden opgetrokken, hield dit ook in dat de verschillende collecties gedetailleerd in kaart moesten worden gebracht.<sup>7</sup> In 2003 werd het project Collectieregistratie gestart van wat men sindsdien de Collectie Antwerpen is gaan noemen. Tegelijkertijd werd gekeken of en hoe collectiemobiliteit kon worden toegepast. Vooral voor de verzameling van het Vleeshuis – ruim 100 000 stuks – moest worden beslist hoe de hoeveelheid aan erg diverse collectiestukken uit het depot herbestemd en herplaatst kon worden. Met de heropening van het Vleeshuis als museum Klank van de Stad (2006) konden alvast de rijke collecties muzikaal erfgoed gepresenteerd en geborgen worden. Andere deelcollecties vonden een zinvolle herbestemming in de overige stedelijke collecties (Rubenshuis, Mayer van den Bergh, AMVC/Letterenhuis, Plantin-Moretus/Prentenkabinet, Felixarchief, enz.). De beslissing welke deelcollecties op welke plaats werden ondergebracht, berustte bij de dienst Collectiebeleid/Behoud en Beheer, in samenspraak met de algemene directie. Praktische afwegingen en optimaal plaatsgebruik, o.a. in de in tussentijd *state-of-the-art* ingerichte depotruimten, waren hierbij doorslaggevend. Sommige objecten of verzamelingen die buiten







→ Na de tentoonstelling.  
Bruiklenen klaar voor vertrek.  
©Hugo Maertens, Brugge

Ook intern transport  
moet zorgvuldig worden  
voorbereid en nauwgezet  
en deskundig  
in praktijk gebracht.  
© Leon Smets, FARO



het profiel van deze Collectie Antwerpen vielen, werden aan musea elders in langdurige bruikleen gegeven of definitief overgedragen. Kenmerkend in dit verhaal is dat de beslissingen niet in de handen van de respectieve conservators van de verzamelingen lagen, maar bij de overkoepelende dienst Collectiebeleid.

Anders ligt het in **Gent** bij de ontwikkeling van het STAM op de oude Bijlokesite.<sup>8</sup> Hier gaan geen collecties (en musea) op in het erfgoedforum (dat weliswaar de naam STAdsmuseum draagt). Het STAM wil daarentegen een wegwijzer zijn naar deze musea en andere culturele elementen van de stad. STAM huldigt als een van zijn credo's dat collectiemobiliteit het middel is om stukken uit andere stedelijke verzamelingen, de zogenaamde 'Collectie Gent', te kunnen presenteren in een context waar ze het meest tot hun recht komen. Een samenwerking dus met andere musea, archieven en erfgoedbibliotheken. Synergie en complementariteit zijn de kernbegrippen. Ongetwijfeld vergt het van elk van de partijen een zorgvuldige oefening in het (her)definiëren van het eigen collectieprofiel en afstemmen van collecties (en -noden). Voor de meesten van hen is collectiemobiliteit geen nieuw begrip, gezien hun ervaring met langdurige of permanente bruikleenpolitiek en herbestemming van collectieonderdelen (voor educatief gebruik, als rekwisieten enz.). Het Gentse verhaal van collectiemobiliteit moet echter nog verder uitgeschreven worden met de realisatie van een stedelijk erfgoeddepot dat zich bij het verschijnen van deze bijdrage nog in een ontwikkelingsfase bevindt.

### MOBILITEIT BOVENLOKAAL GEREGISSEERD

Eens deze stedelijke bestuursbiotoop wordt overstegen, wordt het verhaal complexer. De geschiedenis van het discours omtrent collectiemobiliteit in Vlaanderen focuste tien jaar geleden hoofdzakelijk op het heikle thema van afstoting. Het Museumdecreet van 20 december 1996 maakte het afstoten van collectiestukken bespreekbaar, op voorwaarde dat hierover in het collectieplan duidelijke beleidsopties staan uitgeschreven en de ethische code van ICOM wordt nagevolgd.<sup>9</sup> Maar de echte doorbraak van de aanvaarding kwam er na het congres *Grenzen aan de groei* in 1999 te Amsterdam en bijgewoond door een Vlaamse delegatie.<sup>10</sup> Eén jaar later hield de Vlaamse Museumvereniging een eigen studiedag over museaal selectie- en afstotingsbeleid.<sup>11</sup> De toenmalige afstoting van een deel van zijn collecties door het Gentse Museum voor Sierkunsten bood een heel concrete case voor discussie.

In haar recent gepubliceerde beleidsbrief 2011 plaatst minister Schauliege de discussie inzake ontzaming opnieuw op de Vlaamse erfgoedagenda. Zij wil op genuanceerde wijze de discussie met het werkveld aangaan over het ontzamen en afstoten van collectiestukken: "Het goed bewaren van erfgoed

is een gigantische uitdaging. Meer en meer geven overheden en erfgoedactoren zich rekenschap van het belang en de omvang van deze uitdaging. Te veel erfgoed wordt nu in matige tot relatief slechte omstandigheden bewaard, met een onvermijdelijke deterioratie en zelfs volledige teloorgang tot gevolg. Bewaring moet doordacht gebeuren. Tegelijkertijd vat ik, samen met de andere erfgoedzorgers, de discussie over een afstotingsbeleid aan. De lawine aan erfgoed die het steeds uitdijende erfgoedbegrip genereert, vereist paradoxaal genoeg steeds meer selectiviteit bij bewaarkeuzes."<sup>12</sup> Hiermee zit Vlaanderen op dezelfde lijn als de Europese aanbevelingen: "The prospect of the global management of collections implies not only enriching them but also the possibility of 'refining', thus disposing of them. The principle of a responsible collection is based on the need to make choices, not being afraid to tackle the tricky issue of disposal."<sup>13</sup>

Een van de belangrijkste richtlijnen voor de afstotingspraktijk is alvast dat een museum in eerste instantie nagaat of een afstoten object geen zinvolle nieuwe bestemming kan krijgen in een ander museum. Daarvoor kan een herplaatsingsdatabase ontwikkeld worden. Het Instituut Collectie Nederland (ICN) startte een dergelijke database op met objecten die niet meer passen in publieke collecties (collecties van het instituut zelf zowel als van andere collectiebeheerders). De objecten worden exclusief aangeboden aan openbare/professionele/niet-commerciële instellingen met een collectie, maar iedereen kan de beschikbare objecten bekijken. De voorwaarden voor toewijzing van de objecten worden bepaald door de aanbieder en kunnen per aanbieder verschillen.<sup>14</sup> De stukken waarvoor binnen een bepaalde tijd geen nieuwe museale bestemming gevonden wordt, worden uiteindelijk via eBay verkocht om ze op die manier 'toch opnieuw een publiek leven te gunnen'.

Ook de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland bemiddelt in de herbestemming voor kerkelijke inventarisstukken, die door kerk- of kloostersluiting overtollig zijn geworden of om andere redenen buiten gebruik zijn geraakt.<sup>15</sup> Deze werkwijze wordt sinds enkele jaren eveneens in Vlaanderen toegepast door het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur (CRKC) in Heverlee. Roerend religieus erfgoed met een beperkte artistieke of historische waarde kan via hun Vraag&Aanbod-systeem ter beschikking gesteld worden voor kerkelijk of liturgisch hergebruik. Op de online CRKC-databank kunnen





*De bewaringstoestand van een object bepaalt in belangrijke mate of het mag uitgeleend en getransporteerd worden.*  
© Leon Smets, FARO

kerkelijke en religieuze instellingen, via login en wachtwoord, objecten zoeken en aanvragen.<sup>16</sup> Dergelijke herplaatsingsdatabanken zijn bijzonder waardevolle instrumenten voor bovenlokale collectiemobiliteit en zouden in het Vlaamse erfgoedlandschap breder ingezet kunnen worden dan nu het geval is. Het is zeker een piste die de minister en het erfgoedveld kunnen overwegen. Tot daar het afstotingsverhaal in Vlaanderen.

De grootste trekker in Vlaanderen op het vlak van collectiemobiliteit is onmiskenbaar de Vlaamse Kunstcollectie (VKC). In haar beleidsplan 2009-2013 werd de notie expliciet opgenomen.<sup>17</sup> De VKC ziet collectiemobiliteit als een van de operationele doelstellingen en engageerde zich in een aantal Europese projecten rond digitalisering en collectiemobiliteit, wat het laatste betreft door het op de voet volgen van de Europese ontwikkelingen inzake indemniteitsregelingen en collectieverzekering. Op 20 mei 2009 sloten de VKC-partners een eigen onderlinge *shared liability*-overeenkomst af: de kaderovereenkomst voor onderling bruikleenverkeer tussen de collecties van het Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, het Groningemuseum Brugge en het Museum voor Schone Kunsten Gent. Ook het agentschap Kunsten en Erfgoed, dat instaat voor het beheer van de eigen collectie van de Vlaamse Gemeenschap, sloot zich bij deze regeling aan. Doel van deze overeenkomst is het drukken van de verzekeringskosten voor onderlinge bruiklenen en bewaargevingen.<sup>18</sup>

Het zou mooi zijn mocht deze regeling op termijn uitgebreid kunnen worden naar niet-VKC-partners en mocht ze op termijn ook gekoppeld kunnen worden aan analoge regelingen in het buitenland, zoals bijvoorbeeld de Nederlandse *kaderregeling*. De bereidheid van het KMSKA om ook aan niet-VKC-partners bruiklenen toe te staan binnen de condities van de kaderregeling ondersteunt deze verhoopde dynamiek. Zo ging het KMSKA ermee akkoord om voor de langdurige bruikleen van het werk *De zeven sacramenten* van Rogier van der Weyden aan het Museum M (Leuven) de bepalingen van de kaderovereenkomst van toepassing te verklaren. Het zijn de goede veiligheids- en klimatologische condities die het Museum M kan bieden die deze uitbreiding van de kaderregeling toelieten. De VKC-kaderovereenkomst voor onderling bruikleenverkeer haalde als *best practice* het rapport van de subwerkgroep Langetermijnbruiklenen van de Europese werkgroep 'Mobility of collections'.

Recent lanceerde het KMSKA het bruikleenproject 'Kunst en Mobiliteit', met als achterliggende gedachte dat de kunst uit onze musea, meer bepaald uit onze depots, zichtbaarder moet gemaakt worden.<sup>19</sup> Het gaat om een experiment dat een eerste stap vormt in de richting van meer collectiemobiliteit tussen de grote en kleinere musea. Erkende musea in Vlaanderen konden kiezen uit een reeks van geselecteerde werken die het KMSKA langdurig en kosteloos in bruikleen wil geven. Zo kunnen kleinere musea een sterkere presentatie opbouwen en aantrekkelijker worden voor het publiek. Het project 'Kunst en Mobiliteit' streeft twee praktische doelen na. Het wil via bruiklenen uit de collectie van het KMSKA de kleinere musea in Vlaanderen ondersteunen bij hun streven naar een sterkere samenhang van hun collectiepresentatie. Tegelijkertijd wil het KMSKA zijn ken-



nis delen op het vlak van *art handling*, transport en beheer en behoud. Ook wordt via dit project erfgoed getoond dat slechts zelden de reserves verlaat. Het project kende een aarzelende start, de spontane respons bleef beperkt. Toch is het een waardevol en aan te moedigen initiatief, niet alleen wegens de mogelijkheid om het collectieaanbod met interessante werken aan te vullen. Ook op professioneel vlak is het een uitstekende gelegenheid voor onze musea om aan praktijkuitwisseling te doen en rond bruikleenverkeer en -procedures met een internationaal ervaren instelling samen te werken.

Het debat rond collectiemobiliteit krijgt een positieve impuls bij het in voege treden van het Cultureel-erfgoeddecreet van 23 mei 2008. Hierin wordt de provinciebesturen en de Vlaamse Gemeenschapscommissie een regierol toebedeeld, gekoppeld aan werkingssubsidies, voor de uitbouw van een regionaal depotbeleid dat tegemoetkomt aan de noden van het cultureel erfgoed aanwezig op dat grondgebied. In het licht van het aanmoedigen van collectiemobiliteit kan de impact van dit artikel uit het decreet moeilijk worden overschat. In het verleden zagen we hier en daar een vroege poging tot centraliserende regionale depotvorming. Het stedelijk museum van de stad Tienen ontving in 2001 een overheidssubsidie voor het onderzoek naar de ontwikkeling van een erfgoeddepot voor de regio Oost-Brabant,<sup>20</sup> wat uiteindelijk is uitgemond in de huidige erfgoed-site Tienen. Kort daarop volgde het project 'Erfgoedcampus. Erfgoeddepots in Vlaanderen', een gezamenlijk initiatief van de erfgoedcellen van Antwerpen, Brugge en Gent (2001), en namen de provincies hun taak op door studieopdrachten te laten uitvoeren.<sup>21</sup> Aldus werden uiteenlopende noden en behoeften aan het licht en in kaart gebracht. Het is echter door het operationeel worden van de registratieprogramma's en zoekwebsites als MovE (provincie Oost-Vlaanderen<sup>22</sup>) en Erfgoedplus.be (provincies Limburg en Vlaams-Brabant, stad Leuven<sup>23</sup>) dat mobiliteit gemakkelijker bespreekbaar is geworden. Vertrekend vanuit een samenwerkingsverband van musea en diverse collectiebeherende organisaties worden de digitaal geregistreerde en gestandaardiseerd beschreven erfgoedcollecties in een databank samengebracht en aan elkaar gelinkt. Dergelijke bovenlokale schaalvergroting blijkt de sleutel tot meer dynamiek. Oude taboes brokkelen af, zoals het loslaten van in situ verankerde, maar door gebrekkige mogelijkheden vaak moeilijk te behouden en te ontsluiten erfgoedverzamelingen,<sup>24</sup> herlocatie, uit eigen handen geven, selectie en afstoting,<sup>25</sup> herbesteding. Een efficiënt geregisseerd regionaal depotbeleid is niet mogelijk zonder een centraal aangestuurd registratieprogramma. Enkel zo kan de depotwerking een sturende functie opnemen inzake stroomlijning van collectiebeleid, afstemming en collectiemobiliteit. De provincies en de Vlaamse Gemeenschapscommissie werven speciaal hiervoor depotconsulenten aan.

Collectiemobiliteit kan nooit een doel op zich zijn, maar ze dient

welbepaalde doelstellingen. In grote lijnen gaat het om drie hoofddoelstellingen, die van gelijk gewicht zijn en zoveel mogelijk in evenwicht moeten zijn. Collectiemobiliteit is een middel om de bewaarcondities en het beheer van de collecties te verbeteren: betere presentatie en betere (depot)opslag, behoorlijke registratie. Ten tweede is er de versterking van het collectieprofiel, in de lijn van de opdracht die het museum zich gesteld heeft. De derde, even belangrijke doelstelling, is de maatschappelijke baat in de brede zin, het inzetten van de collectiestukken om het publiek een betere toegankelijkheid ertoe te verzekeren. Zelfs de toegankelijkheid in beperkte zin, bijvoorbeeld het collectiestuk als wetenschappelijk onderzoeksobject, wordt hiermee versterkt. Kortom: collectiemobiliteit is er ten bate van de collecties en ten bate van de gemeenschap.

Het benutten van collecties of collectiestukken als instrument in een bepaalde culturele diplomatie is een aspect van collectiemobiliteit waarop met zorg moet worden toegekeken. Initiatiefnemers daarbij zijn zelden de collectiebeheerders zelf, en het uitgangspunt zijn niet altijd de inhoudelijke noden en problemen van individuele instellingen, noch deze van de collecties. Bij het gebruik van erfgoed in deze context – in welke tijdelijke of duurzame vorm ook – moet erover gewaakt worden dat de legitimaties geheel verenigbaar blijven met de beleidsvisie op en de noden van de collecties zelf en van de betrokken erfgoedinstelling.

En dan is er **Europa**.

### **COLLECTION MOBILITY**

Musea en tentoonstellingen spelen een vitale rol in de verspreiding van kennis over en waardering voor Europa's rijke culturele erfgoed. Dit erfgoed met elkaar delen, lijkt de vertegenwoordigers van de Europese lidstaten dan ook van groot belang om het Europese ideaal uit te dragen en de Europese interculturele dialoog te bevorderen. Het erfgoed beter toegankelijk maken voor de Europese burger staat in dit denkpatroon gelijk met het aanmoedigen van collectiemobiliteit tussen de lidstaten. En daarom ook met het invoeren van nieuwe concepten, standaards en procedures op het gebied van bruikleenverkeer in de dagelijkse museale praktijk.

Voortgesproten uit het Europese *framework programme 'Culture 2000'* verscheen er in 2005 een eerste belangrijk document over collectiemobiliteit, *Lending to Europe. Recommendations on Collection Mobility for European Museums*.<sup>26</sup> Deze nota, opgesteld door vooraanstaande museumdeskundigen onder het voorzitterschap van Ronald de Leeuw (Rijksmuseum Amsterdam), presenteert een set van aanbevelingen voor de drie niveaus die instaan voor het beleid en de besluitvorming: op de eerste plaats voor de museumprofessionals die het nauwst betrokken zijn bij de problematiek rond collectiemobiliteit, ten





tweede voor de Europese lidstaten die het wettelijke kader creëren en ten slotte voor de EU zelf. De aanbevelingen hebben betrekking op een aantal specifieke gebieden, zoals bruikleenadministratie, de rol van de registrator, waardebeoordeling en (niet-)verzekeren, nationale indemniteitsregeling, bescherming tegen inbeslagname, langetermijnbruiklenen en leenvergoeding, digitalisering enz.

Sindsdien werd binnen de EU verder gewerkt op deze thema's. De voorbije twee jaar gebeurde dat binnen de EU-werkgroep 'Mobility of Collections'. In de zomer van 2010 werden de verslagen van deze werkgroep gepubliceerd. Het algemeen verslag en de deelverslagen kunnen geraadpleegd worden op de website [www.lending-for-europe.eu](http://www.lending-for-europe.eu), die de bestaande informatie over het onderwerp collectiemobiliteit zoveel mogelijk wil bundelen met het oog op de toegankelijkheid ervan. Recent besloot de EU om dit project ook de komende jaren verder te zetten.

Het project 'Lending for Europe/Collections Mobility' flankert de werkzaamheden van de EU-werkgroep 'Mobility of Collections' en wordt gesubsidieerd binnen het Europese cultuurprogramma. Het agentschap Kunsten en Erfgoed van de Vlaamse Gemeenschap is een van de initiatiefnemers van het project; het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen ondersteunt het als *associated partner*. Doel van het project vormt de introductie van de concepten, normen en procedures inzake collectiemobiliteit in de museumpraxis van elke dag. "Getting practical" is het – ambitieuze – motto van het project. Het bestaat uit drie grote luiken: een driedaags trainingsprogramma voor erfgoedzorgers op train-the-trainers-basis, een ondersteunende website die alle informatie over

collectiemobiliteit verzamelt en de projectinformatie bundelt, en een handboek dat meer wetenschappelijk-theoretische achtergrond biedt. De combinatie van *training package*, website en handboek moet het mogelijk maken om de verschillende niveaus van collectiebeheerders te bereiken. Het project wil de museumwerkers vertrouwd maken met het gegeven *collectiemobiliteit*, hen overtuigen van de mogelijkheden die collectiemobiliteit biedt en bijdragen tot het wederzijdse vertrouwen tussen collectiebeheerders.

De website [www.lending-for-europe.eu](http://www.lending-for-europe.eu) werd in het najaar van 2010 gelanceerd. Kort daarop verscheen het handboek *Encouraging collections mobility. A Way forward for Museums in Europe*.<sup>27</sup> In Antwerpen (december 2010) en Boedapest (februari 2011) werden Europese train-the-trainersopleidingen georganiseerd rond de hierboven vermelde thema's, waarmee de deelnemers – vertegenwoordigers van grote musea en (overheids) diensten voor het cultureel erfgoed – geacht worden collectiemobiliteit verder in het museumveld te promoten en aan te leren. Ook wie meent dat collectiemobiliteit een ver-van-zijn-bed-verhaal is, kan uit het 'Collections Mobility'-traject nog bruikbare aanbevelingen opsteken. Elke actieve erfgoedinstelling, groot of klein, wordt immers wel eens gesolliciteerd voor een bruikleen, rekt op de generositeit van het museum waarvan men een stuk in leen heeft gevraagd voor een tentoonstelling in eigen huis, of wenst met een collega-instelling tot een langdurige ruil over te gaan van collectiestukken die in ieders collectieplan beter passen. Bij dergelijke operaties bevaakt men best dat alles vlekkeloos administratief en organi-



satorisch wordt afgewerkt tot genoegdoening van beide partijen. De onderliggende processen en voorwaarden kunnen behoorlijk complex zijn, zeker wanneer het bruikleenverkeer internationale dimensies krijgt en bijzonder waardevolle stukken gaan reizen. Daarbij kunnen hoge verzekeringswaarden en stringente transport- en bewaarcondities aan de orde komen. Overeenkomsten tussen de Europese lidstaten op het vlak van indemniteitsregeling en bescherming tegen inbeslagname, om maar enkele zaken te noemen, zouden dan financiële ontlasting en rechtszekerheid kunnen bieden.

### WAAR STAAN WE OP DIT MOMENT IN VLAANDEREN?

De mogelijke invoering van een Vlaamse 'indemniteitsregeling' staat alvast vrij hoog op de agenda van de huidige Vlaamse regering. In haar beleidsnota Cultuur (goedgekeurd op 23 oktober 2009) stelde minister Schauvliege al de diverse formules te willen onderzoeken om tot invoering van deze indemniteitsregeling, die reeds in verschillende landen van kracht is, te komen (Beleidsnota Cultuur p. 29). In haar Beleidsbrief 2010-2011 stelt de minister om nog in de loop van dit jaar een voorstel van indemniteitsdecreet aan het Vlaamse parlement te willen voorleggen: "Een EU-aanbeveling van de al vermelde 'Mobility of Collections'-studie slaat op de invoering van een indemniteitsregeling voor bruikleen van kunstwerken. Een dergelijke regeling impliceert dat de overheid, mits voldaan is aan bepaalde voorwaarden, zich garant stelt voor mogelijke schade aan of diefstal van kunstwerken. Op deze manier kan een belangrijk struikelblok voor collectiemobiliteit, de hoge verzekeringskosten, weggeremd worden. Het is mijn bedoeling om in de loop van 2011 een decreetvoorstel in deze zin te dienen bij het Vlaams Parlement".<sup>28</sup>

Op 2 december 2010 gaf minister Schauvliege in de Commissie Cultuur van het Vlaams parlement aan in welke richting momenteel gedacht wordt. Zij geeft de voorkeur aan een 'gemengd' systeem van staatsindemniteit, waarbij het schade-risico deels gedekt wordt door een private verzekeraar en deels door de Vlaamse overheid. De private verzekeraar zou daarbij de eerste risico's op zich nemen, de Vlaamse overheid het residuele risico. De overheid en de private verzekeraar moeten het dan wel onderling eens zijn over de te dekken risico's en over de te verzekeren waarde van de objecten. Interessant is ook dat de minister er in haar antwoord – heel terecht – op wijst dat musea die van deze regeling willen genieten daartoe de nodige inspanningen zullen moeten leveren, waaronder aandacht voor de goede bewaar- en beveiligingsmaatregelen.<sup>29</sup> Het zal interessant zijn om dit najaar het concrete voorstel te kunnen inkijken.

Op het vlak van *shared liability* willen we hier zeker nogmaals expliciet de VKC-kaderovereenkomst (2009) voor onderling

bruikleenverkeer vermelden. Het gaat om een zeer valabele benadering van de verzekeringsproblematiek. De risico's die echt gedekt dienen te worden (transport), worden afgedekt, de verantwoordelijkheden van de betrokken instellingen worden duidelijk verdeeld en de wederkerigheid garandeert dat de regeling ten goede komt aan alle betrokken instellingen. De VKC kan mogelijk bereid gevonden worden om de regeling uit te breiden tot andere instellingen die afdoende garanties kunnen bieden inzake adequate veiligheids- en klimaatomstandigheden.

### VRIJWARING VAN INBESLAGNAME

De vrijwaring van inbeslagname voor cultuurgoederen werd in België ingevoerd via het Programmadecreet van 24 december 2002. Aanleiding daartoe vormde Europalia Rusland en de wens van de Russische overheid om de nodige garanties te krijgen dat de in bruikleen gegeven stukken na de tentoonstelling(en) naar Rusland teruggebracht zouden worden. Dit moet voorkomen dat ze, op vordering van een derde (bijvoorbeeld een partij waarbij de overheid in kwestie nog onbetaalde schulden heeft uitstaan of erfgenamen van indertijd onteigende bezitters), door een Belgische rechtbank in beslag genomen kunnen worden.

De ad-hocregeling van 2002 werd later vervangen door de Wet van 14 juni 2004 tot wijziging van het Gerechtelijk Wetboek met het oog op het instellen van een uitvoeringsimmunititeit ten aanzien van buitenlandse cultuurgoederen die in België voor het publiek vertoond worden. Deze wet bepaalt dat cultuurgoederen die eigendom zijn van buitenlandse mogendheden niet vatbaar zijn voor beslag wanneer die goederen zich bevinden op het grondgebied van het Koninkrijk met het oog op een openbare en tijdelijke tentoonstelling op dit grondgebied (art. 2, §1). Voorwaarden (art. 2, §2) daartoe zijn wel dat het gaat om voorwerpen die een artistiek, wetenschappelijk, cultureel of historisch belang hebben, en dat de cultuurgoederen niet in het economische circuit gebracht worden (geen cultuurgoederen 'bestemd voor commerciële privaatrechtelijke activiteit'). De Belgische wet heeft geen uitvoeringsmodaliteiten. Indien de cultuurgoederen in kwestie aan de voorwaarden van de wet voldoen, dan zijn ze automatisch gevrijwaard van inbeslagname. Alhoewel er geen tussenkomst van de overheid vereist is om de bescherming van de wet te laten spelen, wordt door de bruikleengevende overheden toch ook een *letter of comfort* vereist die bevestigt dat de bruiklenen inderdaad gevrijwaard worden van inbeslagname tijdens hun tijdelijke verblijf in België. De reikwijdte ervan is beperkt tot een formele verklaring dat de minister van Cultuur, op basis van de informatie die hem bezorgd werd, meent dat de cultuurgoederen in kwestie onder de toepassing van de Wet van 14 juni 2004 vallen.



*De persoon die binnen een museum alles regelt om voorwerpen te lenen van of uit te lenen aan andere musea wordt registrar genoemd, een internationale functiebenaming waarvoor onze taal nog geen equivalent bezit.*

© Leon Smets, FARO



## BESLUIT

Collectiemobiliteit leeft in Vlaanderen. In diverse formules en gradaties, vanuit verschillende kanten aangemoedigd en gefaciliteerd. De tools voor de bovenlokale werking zijn verder te ontwikkelen. Europa biedt kansen op het vlak van indemniteitsregeling, afstemming van criteria en *best practices* voor collectie-uitwisseling, tijdelijke en langdurige bruiklenen. Voorwaarden hiervoor zijn het opbouwen van onderling vertrouwen en partnerschap tussen de museumverantwoordelijken, ook internationaal, en het grondbeginsel van gelijkheid en wederkerigheid.<sup>30</sup>

Binnen de instellingen zelf zal de aandacht zich best toespitsen

op de integratie van collectiemobiliteit in het collectie(beleids) plan, het uitwerken en naleven van de procedures en – wellicht de belangrijkste opgave – gezamenlijk voor dezelfde belangen opkomen: deze van de collectie en deze van de gemeenschap voor wie dit erfgoed betekenis heeft. Er moet over gewaakt worden dat de bezorgdheid voor de bewaringstoestand en bewaarcondities van de collectie niet overruled wordt door andere intenties als wetenschappelijke interesse, publieke aandacht of internationale representatie. Collectiemobiliteit vertrekt vanuit de eigen collectiedoelstellingen en vanuit de kansen tot een beter beheer en een betere ontsluiting.



- 1 Leon Smets is stafmedewerker bij FARO en aanspreekpunt voor behoud en beheer en veiligheidszorg.
- 2 Hans Feys is adviseur cultuurgooderen bij het agentschap Kunsten en Erfgoed.
- 3 H. D'ANCONA, *Kiezen voor kwaliteit; beleidsnota over de toegankelijkheid en het behoud van het museale erfgoed*, Rijswijk 1990. W.H.P. SCHOLTEN E.A., *De collectie Nederland: beleid en mobiliteit*. Den Haag, Rijksdienst Beeldende Kunst, 1995.
- 4 R. VAN DER PLOEG, *Cultuur als confrontatie*. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Zoetermeer / Sdu-servicecentrum, Den Haag, 1999.
- 5 Zie: [www.faronet.be/download-spectrum](http://www.faronet.be/download-spectrum).
- 6 T. LUGER, J. LEISTRA, R. VAN LEIEN & M. DE RIJKE, *Handreiking voor het schrijven van een collectieplan*. Amsterdam, Instituut Collectie Nederland en Stichting Landelijk Contact van Museumconsulenten, 2008. Zie ook [www.faronet.be/files/pdf/pagina/handreiking\\_collectieplan.pdf](http://www.faronet.be/files/pdf/pagina/handreiking_collectieplan.pdf).
- 7 D. AERTS, H. VANSTAPPEN E.A., 'Projecten collectieregistratie en collectiemobiliteit bij de musea stad Antwerpen', in: *Behoud en beheer berichten, themanummer*. Antwerpen, september 2006. E. JANSSEN, 'Collectiemobiliteit binnen collectie management. Het wel en wee van het samenvoegen van verzamelingen', in: *Museumpeil* 34, 2010, pp. 4-6.
- 8 Zie: [www.stamgent.be/nl/](http://www.stamgent.be/nl/).
- 9 *Ethische code voor musea*, Nederlandse vertaling van de Engelse versie van de herziene ICOM-code uit 2004, artikels 2.12 tot 2.17.
- 10 Het congres 'Grenzen aan de groei' werd georganiseerd door het Instituut Collectie Nederland op 29 en 30 november 1999 in het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam. De aanwezigen spraken zich massaal uit voor het afstoten van museale objecten. Bij die gelegenheid werd de eerste versie van *Leidraad voor het afstoten van museale objecten* gepresenteerd. Een geactualiseerde versie werd op 30 november 2006 uitgegeven en geldt nog steeds, onder de roepnaam LAMO, als het richtsnoer bij het afstotingsproces. F. BERGVOET, A. KOK & M. DE WIT, *Leidraad voor het afstoten van museale objecten*. Amsterdam, ICN, 2006. Gratis te downloaden via: [www.icn.nl/bibliotheek/publicaties/pub-lamo-2007](http://www.icn.nl/bibliotheek/publicaties/pub-lamo-2007).
- 11 *Museumcollecties: een (on)deelbare eenheid? Zin en vormgeving van een museaal selectie- en afstotingsbeleid*, 27 november 2000.
- 12 Beleidsbrief Cultuur 2010-2011, p. 35; zie: <http://docs.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2010-2011/g758-1.pdf>.
- 13 F. MARESSÉ, 'Collection strategies now!', in: *Encouraging Collections Mobility - a Way forward for Museums in Europe*, Helsinki 2010, p. 67.
- 14 Zie: [www.herplaatsingsdatabase.nl](http://www.herplaatsingsdatabase.nl).
- 15 Zie: [www.religieuserfgoed.nl/aangeboden.aspx](http://www.religieuserfgoed.nl/aangeboden.aspx).
- 16 Zie: [www.crkc.be/site/150.html](http://www.crkc.be/site/150.html).
- 17 Zie: [www.vlaamsekunstcollectie.be/uploads/Wie%20zijn%20wij/Beleidsplan%202009-2013\\_def.pdf](http://www.vlaamsekunstcollectie.be/uploads/Wie%20zijn%20wij/Beleidsplan%202009-2013_def.pdf).
- 18 De belangrijkste elementen van deze (wederzijdse) overeenkomst: tijdens de transporten worden de bruiklenen all-in verzekerd; tijdens het verblijf in het bruikleenemende museum wordt de aansprakelijk van dit museum voor schade beperkt tot maximum 500 000 euro; er is geen vergoeding verschuldigd voor eventuele minwaardes; er is geen compensatie verschuldigd in het geval van tenietgaan van het object (diefstal, verdwijning, brand ... ) tenzij in het geval van opzet of grove fout vanwege het bruikleenemende museum; er worden geen bruikleenvergoedingen aangerekend.
- 19 Zie: [www.kmska.be/nl/collectie/collectiemobiliteit.html](http://www.kmska.be/nl/collectie/collectiemobiliteit.html).
- 20 Het veldonderzoek naar mogelijke samenwerkingsverbanden mondde uit in het (niet-gepubliceerde) rapport van I. HONORE, *Tussen droom en werkelijkheid. Onderzoeksproject eventuele mogelijkheden van samenwerkingsverbanden tussen het regionaal erkend museum 'het Toreke' Tienen en de cultureel erfgoedbeheerders uit de regio Oost-Brabant*.
- 21 P. DRIESSEN, *Wenselijkheids- en haalbaarheidsstudie voor een open, geïntegreerde en integrale depotwerking in Limburg*, Hasselt-Tongeren, 2003; S. DE RUYSSER, *Onderzoeksproject: de wenselijkheid en de mogelijkheden van een gemeenschappelijke depotwerking in een stedelijke context (steden Antwerpen, Gent en Brugge)*, Antwerpen, 2004; I. STEEN & P. VAN DEN NIEUWENHOF, *Naar een regionaal erfgoeddepotbeleid in de provincie West-Vlaanderen*, juni, 2008; zie ook W. DEVOS, *Het regionale depotbeleid van de provincie West-Vlaanderen: strategische en organisatorische aanbevelingen voor een optimale performantie*, masterproef in de bedrijfseconomie Universiteit Gent, 2009. R. SCHOETERS, *Naar een provinciaal depotbeleid* (Zie: [www.religieuserfgoed.be/site/im\\_user/0622\\_\\$\\_provinciaal\\_depotbeleid.ppt](http://www.religieuserfgoed.be/site/im_user/0622_$_provinciaal_depotbeleid.ppt)). Deze onderzoeksrapporten zijn digitaal te raadplegen op faronet.be en op de websites van de respectieve provincies. I. STEEN & P. VAN DEN NIEUWENHOF, *De backoffice van het erfgoed. Onderzoek naar de mogelijkheden van een regionaal erfgoeddepotbeleid in de provincie Vlaams-Brabant*, juli 2010; opvraagbaar via [www.vlaamsbrabant.be/erfgoeddepot](http://www.vlaamsbrabant.be/erfgoeddepot).
- 22 Zie: [www.museuminzicht.be/public/index.cfm](http://www.museuminzicht.be/public/index.cfm).
- 23 Zie: [www.erfgoedplusinfo.be/over-erfgoedplus.be](http://www.erfgoedplusinfo.be/over-erfgoedplus.be).
- 24 O.a. onderzoeksproject 'Behoud en beheer van historisch kerkelijk textiel in Vlaanderen (2008-2009)' door het CRKC. Zie: [www.crkc.be/site/123.html](http://www.crkc.be/site/123.html).
- 25 Op de studiedag 'Is kiezen verliezen? Archeologische collecties in depots in Vlaanderen: op zoek naar toepasbare selectiecriteria' te Mechelen op 20 februari 2009 bracht de Denkgroep archeologische collecties voor het eerst de nood aan werkbare criteria voor bewaring en selectie van archeologisch materiaal in het publieke debat. Rapport digitaal raadpleegbaar via: [www.provant.be/binaries/Rapport%20Studiedag%202009\\_tcm7-82676.pdf](http://www.provant.be/binaries/Rapport%20Studiedag%202009_tcm7-82676.pdf).
- 26 Zie: [www.lending-for-europe.eu/index.php?id=215](http://www.lending-for-europe.eu/index.php?id=215).
- 27 S. PETTERSSON, M. HAGEDORN-SALUPE, T. JYRKIÖ & A. WEY, *Encouraging collections mobility. A Way forward for Museums in Europe*. Helsinki, 2010. De publicatie is gratis beschikbaar bij het agentschap Kunsten en Erfgoed en bij FARO, en digitaal te downloaden via de vermelde Lending-for-Europe website.
- 28 Beleidsbrief Cultuur 2010-2011, p. 37; zie: <http://docs.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2010-2011/g758-1.pdf>.
- 29 Handelingen van het Vlaams parlement, commissie voor Cultuur, Jeugd, Sport en Media, commissievergadering van 2 december 2010, p. 7; zie: [http://docs.vlaamsparlement.be/docs/handelingen\\_commissies/2010-2011/como70cul6-02122010.pdf](http://docs.vlaamsparlement.be/docs/handelingen_commissies/2010-2011/como70cul6-02122010.pdf).
- 30 "Collection Mobility: Building up Trust and Networking" was het thema van de expertmeeting in Bremen, mei 2007. Zie de *Bremen Declaration*: [www.lending-for-europe.eu](http://www.lending-for-europe.eu).



# Geflankeerde middelen

## → Inventarissen maken van immaterieel cultureel erfgoed, waarborgen en de UNESCO-conventie van 2003

### VERZINT EER GE BEGINT ...

*"Bezint eer ge begint", hoor je meer, maar de oudste vorm is verzinnen. "Overleg, denk na vooraleer te handelen", dat betekent het.<sup>1</sup> In deze bijdrage vragen we aandacht voor het proces van inventarissen maken als vorm, hulpmiddel en onderdeel van waarborgen ("safeguarding") van immaterieel cultureel erfgoed. Het is daarbij belangrijk om zowel diverse alternatieven te overwegen als om te overleggen met zoveel mogelijk betrokkenen, niet alleen over het hoe maar ook over het waarom. Is inventarisatie echt nodig (om volledig te zijn)? Moeten schaarse middelen daar prioritair aan worden besteed? Of liever zo weinig en dan best zo pragmatisch mogelijk? Willen we oude volkskundige fichebakken, kaarten of databanken met een andere naam? Waarom hadden we die volkskundige atlanten alweer laten uitdoven en afgevoerd? Welke interessante voorbeelden zijn er? Welke lessen (over het belang van "flankeren" of er iets effectief en effectrijk mee doen) kunnen we daaruit trekken? Hoe breed, meerlagig en hybride kunnen wij/de lidstaten dan die inventarissen maken die in de UNESCO-conventie van 2003 in artikel 12 vermeld staan?*

Jorge Luis Borges publiceerde in 1946 een verhaal van amper een alinea lang. Het was een reflectie over de grenzen van representatie en wetenschappelijke nauwkeurigheid (met precieze bronvermelding van een niet-bestaand boek door een onbestaande auteur uit "1658") en over de doelen van zo'n onderneming. "Maak inventarissen", zegt de conventie. Maar waarom? Hoe duurzaam en bruikbaar zijn ze? Welke importantie zou het betrachten van volledigheid daarbij kunnen hebben? In Borges' beeldspraak luidt het antwoord:

"In dat Rijk bereikte de Kunst van de Cartografie zo'n graad van Perfectie, dat de kaart van één enkele Provincie de ruimte van een hele Stad besloeg, en de kaart van het Rijk, een hele Provincie. Mettertijd voldeden deze mateloze kaarten niet langer. De Gilden van Cartografen brachten een Kaart van het Rijk uit, die de afmeting van het Rijk had en op elk punt hiermee overeenstemde. De volgende Generaties waren niet zo dol op de Studie van Cartografie als hun voorvaders geweest waren. Ze zagen dat die uitgestrekte Kaart Nutteloos was en niet zonder Genadeloosheid leverden ze hem over aan de Onbarmhartig-



*Het Firmament bracht collecties, voormalige speelplekken en roerend erfgoed rond figurentheater in kaart. © Het Firmament en FARO*



Odysseus en de Sirenen. Detail van  
een Attische vaas uit Vulci, ca. 480-470 VC  
Collectie: British Museum





I



De nageboorte van het paard werd in 1957

- nog opgehangen
- waarschijnlijk nog opgehangen  
(de mededeling is gesteld in de tegenwoordige tijd)
- † begraven met een bijzondere reden of zorg

gegevens ontleend aan de lijsten 21 (1957), 36 (1958)  
en van 14 nadien binnengekomen gegevens

heden van de Zon en de Winters. In de Woestijnen van het Westen zijn er vandaag nog steeds versnipperde Ruïnes van de Kaart bewaard gebleven, bewoond door Dieren en Bedelaars. In heel het Land is er verder geen relict van de Disciplines van de Geografie.”

*Suarez Miranda, Viajes de varones prudentes, Libro IV, Cap. XLV, Lerida, 1658*<sup>2</sup>

### DE GRIJSGEDRAAIDE PLAAT VAN EEN OUDE SIRENE: 20<sup>e</sup>-EEUWSE VOLKSKUNDIGE ENQUÊTES EN ATLASSEN

In *Odysseus XII, 39* vertelt Homeros over Odysseus' nieuwsgierigheid naar de klank van de Sirenenzang. Hij gaf zijn collega's de opdracht om hem aan de mast van zijn schip vast te binden en hem – hoezeer hij ook zou smeken – onder geen beding los te laten terwijl ze voorbij de gevaarlijke en verleidelijke zangeressen voeren.

Immaterieel cultureel erfgoed is deels gewoon een ander woord voor volkscultuur of het studieterrain van volkskundigen, maar evenzeer ook een manier om precies daarvan los of af te komen, te breken met de 19<sup>e</sup> en 20<sup>e</sup> eeuw. Toen werden er veel volkskundige enquêtes uitgevoerd en in navolging van de taalgeografie leek een van de ultieme doelstellingen erin te bestaan om die gegevens weer te geven op verspreidingskaarten en atlasen. Een uit het verleden echoënde sirenenzang zou erfgoedwerkers en beleidsmakers vandaag ertoe kunnen verleiden om die uitgedoofde methodologie uit de 20<sup>e</sup> eeuw te revitaliseren als invulling van de 21<sup>e</sup>-eeuwse opdracht om

*De kwestie van het ophangen van de nageboorte van het paard werd onsterfelijk gemaakt in de eerste delen van Het Bureau van J.J. Voskuil.*

Volkscunde-Atlas voor Nederland en Vlaams-België, commentaar, aflevering IV, p.23

immaterieel erfgoed te inventariseren. Via het uitsturen van vragenlijsten of enquêteformulieren (desnoods invulbaar op een website) zou dan gestreefd worden naar een complete inventaris van het immaterieel cultureel erfgoed op een afgepaald territorium, weergegeven met puntsymbolen op een spreidingskaart. En dan? Misschien is er wel internationaal projectgeld mee te versieren, met zoetgevooisde gezangen van projectontwikkelaars ter attentie van beleidsmakers, wetenschappers en volkskundigen: laat ons starten met een Atlas, een Volledige Inventaris, een Europeana of Planetanea voor immaterieel cultureel erfgoed.

In de 20<sup>e</sup> eeuw zijn instituten en onderzoekers telkens weer in de verleiding gebracht om etnografische of etnologische atlasen voor een streek, een land of een continent te beginnen maken. Er is zeer veel geld, tijd en energie in opgegaan, maar een groot gevoel van mislukking was het overheersende resultaat. De methodologische problemen bij het maken van dergelijke atlasen zijn geanalyseerd in een reeks scherpe artikels. Maar door allerlei machtsverhoudingen stopten vele projecten ook door verzanding, met de *Europese Volkscunde-atlas* als triest voorbeeld. De vergelijking met het verhaal van Borges en wat er bij volgende generaties overblijft van dergelijke kaarten is frappant.<sup>3</sup> Ook in Vlaanderen en Nederland was het gezamenlijke koninginproject van minstens twee generaties volkskundigen in de 20<sup>e</sup> eeuw een vierledige *Volkscunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België*. De kans is groot dat u, ook al bent u geen zeldzaam lid van de snel uitdunnende cohorte van volkskundigen uit de 20<sup>e</sup> eeuw, de projecten van de Nederlandse of Europese volkskundeatlasen toch kent. Ze zijn onsterfelijk gemaakt in de eerste delen van *Het Bureau* van J.J. Voskuil, vooral dan in deel 1: Meneer Beerta (Amsterdam, Van Oorschot, 1996) en deel 2: Vuile handen (Amsterdam, Van Oorschot, 1996).<sup>4</sup> Maar het gevaar bestaat dat zelfs het collectieve professionele geheugen kort is, zeker na een academische paradigma-implosie in het volkskundige veld en het nog niet opnieuw reconstrueren van een volwaardig alternatief (toch niet in Vlaanderen).<sup>5</sup> Op het einde van de 20<sup>e</sup> eeuw hebben de meeste academische onderzoeksnetwerken zowel de cartografische volkskundige methodes als de praktijken van het rondsturen van vragenlijsten over volkscultuur opgegeven. De datacollecties doorstonden meestal geen grondige kritische analyse of deconstructie. Vaak werden dergelijke producten ook voor verkeerde politieke redenen gebruikt, om cultuurgrenzen of etnische grenzen te construeren. Het definitieve doek over de volkskundige atlasprojecten viel op het einde van de 20<sup>e</sup> eeuw.

En toen kwam er de beweging rond immaterieel cultureel erfgoed van 2003 en een UNESCO-conventie voor het waarborgen van immaterieel cultureel erfgoed<sup>6</sup> met daarin de artikels 11 en 12.



#### Artikel 11 Rol van de lidstaten

Elke lidstaat moet (a) de nodige maatregelen nemen om de borging van het immaterieel cultureel erfgoed dat aanwezig is op zijn grondgebied te verzekeren; (b) onder de borgingsmaatregelen waarnaar wordt verwezen in artikel 2, paragraaf 3, de verschillende elementen van het immaterieel cultureel erfgoed die aanwezig zijn op zijn grondgebied identificeren en definiëren met de medewerking van gemeenschappen, groepen en relevante niet-gouvernementele organisaties.

#### Artikel 12 – Inventarissen

1. Om de identificatie met het oog op borging te verzekeren, stelt elke lidstaat een of meer inventarissen op van het immaterieel cultureel erfgoed dat aanwezig is op zijn grondgebied, op een manier die afgestemd is op zijn eigen situatie. Die inventarissen zullen regelmatig worden bijgewerkt."

Het gevaar is dat "inventaris van fenomenen" en "op hun territorium" opgeteld leiden tot een ingebeelde entiteit, een "objectieve" "representatie" van "representatieve items", mooi en helder verdeeld op een kaart of een serie kaarten (een atlas met commentaarboek ...). Ongetwijfeld zullen er op diverse beleidsniveaus subsidieprogramma's komen die toelaten dat handige harry's een atlasachtig project verkopen en voorbij slome jury's of te weinig erudiete functionarissen loodsen. Het is de professionele plicht van iedereen met een volkskundig geheugen om dan telkens de erfenis van de 20<sup>e</sup> eeuw onder ogen te (laten) zien.<sup>7</sup> Een goed houvast daarvoor biedt een recent overzichtsartikel van Thomas Schippers. Hij besteedt daarin niet alleen aandacht aan de grote methodologische voetijzers en schietgeweren: "*Mais d'autres problèmes, souvent beaucoup plus difficiles à résoudre, ont dû être affrontés par les ethno-cartographes, comme celui du «statut» d'un phénomène attesté. Il s'agit ici d'abord d'évaluer la représentativité d'un phénomène donné dans un endroit donné qui peut varier entre «très rare» et «généralisé». Mais cette représentativité peut aussi dépendre davantage du statut social des personnes que de leur localisation: la rareté peut être située aux deux extrémités de l'échelle sociale ... Enfin le «statut» d'un phénomène peut être lié à une évolution historique où la rareté peut indiquer aussi bien un archaïsme qu'une innovation ...*". Aan de andere kant van het spectrum wijst Schippers zelf op de gevaren van politieke en andere aanwending: "*Outil privilégié des stratèges et des diplomates, la représentation cartographique trace sur la surface terrestre des limites et des frontières dont les conséquences sont parfois immenses et dramatiques. Le passage d'une ethno-cartographie savante de traits culturels peu prestigieux à une cartographie «ethnique» utilisée à des fins idéologiques, peut être lourd de conséquences, par exemple pour représenter les situations de la Bosnie-Herzégovine, de l'ensemble israélo-palestinien ou des minorités linguistiques en Europe centrale. Les*

*cartes peuvent, en effet, se révéler de redoutables outils de propagande, où notamment les figures esquissées par les frontières deviennent des emblèmes de ralliement ou de rejet. Une cartographie savante de faits linguistiques, historiques ou ethnographiques nécessite donc une sérieuse réflexion sur son éventuelle utilisation. Enfin, des regards croisés de géographes et ethnologues sur les usages populaires de leurs savoirs respectifs révéleraient certainement quelques aspects inattendus d'une culture européenne imprégnée d'images cartographiques.*"<sup>8</sup>

Tijd dus voor enkele waarschuwingen. Hoe herkent u een volkskundig-enquêteproject gecamoufleerd als een evidente reactie op de uitdagingen in artikels 11 en 12? Vragenlijsten worden gestuurd naar specifieke gemeentes, meer bepaald naar correspondenten (vaak lokale leerkrachten, geestelijken, lokale volkskundigen, soms ambtenaren ...). Die vullen voor hun locatie (stad, dorp, gehucht) in. Uitzonderlijker is als niet de vragenlijsten maar enquêteurs worden gestuurd, die voor de locatie de antwoorden moeten invullen. Het basisschema is vaak: naam van het fenomeen, plaatsnaam, periode in het jaar, beschrijving van actoren, groepsnamen en/of rollen die ze spelen (zelden concrete persoonsnamen of individuen), rekwisieten ... De vragen mogen doorgaans niet in vraag worden gesteld: Waarom moet dit? Wat zal er met de resultaten gebeuren? Moet de vraag niet anders gesteld worden? Zijn er geen belangrijke aspecten vergeten? ... In sommige gevallen werden de teruggezonden vragenlijsten inderdaad zelfs verwerkt en ontsloten. Een vreemd mechanisme dat je dan soms kunt vaststellen, is dat als men maar genoeg materiaal accumuleert, duizenden en tienduizenden enquêtes, sagen, volksverhalen, rituelen ... die fundamentele kritiek over de wisselende kwaliteit van de antwoorden, laat staan de hoe- en waaromvragen, door de massa data overstemd worden. Het corpus begint dan een eigen leven te leiden. Een andere toepassing is dat de collecties tot bronnen worden getransformeerd waarvan elk antwoord als individueel spoor wordt behandeld of weergegeven.<sup>9</sup>

Die resultaten werden tot nog toe ook zelden of nooit teruggekoppeld naar de lokale gemeenschap en vervulden er geen ("safeguarding")functies. Dat is een belangrijke bijkomende reden waarom de volkskundekaart en dit hele wetenschappelijke paradigma werden opgegeven. Bovendien boden ze vaak een statisch beeld en gaven ze voeding aan de illusie dat het gebruik eeuwen onveranderd op die plaats in die vorm bestaan had en dat het dan iets zou zeggen over de essentie en identiteit van families die er ook al van onheugelijke tijden zouden hebben gewoond. Dat was altijd al een achilleshiel van ataskaarten: hoe kan men dynamiek doorheen de tijd of voor variabele ruimten en sociale groepen in de gestolde vlakke projectie op een kaart vatten en weergeven?

We zullen op deze plek niet ingaan op de grote, 'universele'



Venezuela

[www.ipc.gob.ve/images/stories/mapa/animacionmapa2.html](http://www.ipc.gob.ve/images/stories/mapa/animacionmapa2.html)



projecten zoals de *Human Relations Area Files* uit de antropologie (dat is een verhaal apart).<sup>10</sup> De inventarisatie- en borgingsinitiatieven die nu in Vlaanderen zullen opbloeien, moeten wel worden gesitueerd in een langere-termijnperspectief, niet alleen Europees (via de *Europese Volkskunde-atlas*), maar ook in het Nederlandssprekend taalgebied, zeker nadat Nederland eindelijk de UNESCO-conventie van 2003 zal hebben geratificeerd.<sup>11</sup> De continuïteitsband (en erflast) wordt, voor wat de Vlaamse Gemeenschap betreft, door FARO waargenomen, als fusieorganisatie waarin in 2008 het sinds 1999 opgerichte Vlaams Centrum voor Volkscultuur (VCV) is overgegaan. Daarin is in 1999 dan weer de Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde, Vlaamse afdeling (partner van de *Volkskunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België*), opgegaan. Dat was de op het eind van de jaren 1930 opgerichte organisatie, met van bij de aanvang een Vlaamse en Waalse afdeling, waarvan de Vlaamse sectie een inventarisatie- en cartografieproject meenam dat vanaf de vroege jaren 1930 door de Zuid-Nederlandse centrale voor Folklore-Onderzoek werd voorgesteld.<sup>12</sup> Met het in stelling brengen van de expertisenetwerkstructuur via het Cultureel-erfgoeddecreet is er in Vlaanderen een apparaat met tot hertoe ongezien potentieel geactiveerd: benieuwd wat ermee kan gedaan worden.

Op de website van UNESCO worden door de sectie immaterieel cultureel erfgoed enkele types inventarisprojecten voorgesteld, waaronder de Bulgaarse inventarisatie-inspanning, die model kan staan voor de net besproken klassieke volkskundige aanpak.<sup>13</sup> In de 21<sup>e</sup> eeuw is 'opnieuw beginnen' een in vele staten gehuldigd principe om in te spelen op de UNESCO-conventie. Je kunt hetzelfde uitvoeren: volkskunde oude stijl met

Venezuela

Collectieve manifestaties uit de oprijsting van ICE van de Municipios Bolívar en José Félix Ribas

[www.ipc.gob.ve/images/stories/mapa/RegionCentroOriente/Aragua/Bolivar-JoseFelixRibas.pdf](http://www.ipc.gob.ve/images/stories/mapa/RegionCentroOriente/Aragua/Bolivar-JoseFelixRibas.pdf)



nieuwe technologie. Het lijkt verleidelijk om er op een bepaald moment voluit voor te gaan en een massale inventarisoperatie uit te voeren, maar dan ook de scope uit te breiden tot een bredere erfgoedaanpak, inclusief alle mogelijke kritiek of vragen (Waarom? Hoe gaan we het gebruiken? Is het zo massaal nodig?). Dit is wat er in sommige landen gebeurt. Het meest extreme voorbeeld momenteel is de mega-inventaris die in Venezuela werd uitgevoerd de voorbije jaren, ook een model dat anno 2011 op de UNESCO-website wordt voorgesteld: *Catálogos del Patrimonio Cultural Venezolano*. De voorgeschiedenis is wel veelzeggend. In 1993 werd een Instituut voor Cultureel erfgoed opgericht door een erfgoedwet: de *Ley de Protección y Defensa del Patrimonio Cultural*.<sup>14</sup> De eerste inkleuring van de opdracht om het Venezolaanse erfgoed te inventariseren, leverde 610 items op. De meeste daarvan waren gebouwen (476 dossiers van architecturaal erfgoed), waaronder heel wat uit de koloniale tijd. Dat was niet de bedoeling en mede onder invloed van de immaterieel cultureel-erfgoedbeweging werd in 2003 beslist om de oefening helemaal open te trekken, door niet opnieuw voort te gaan op wat specialisten of experts als iets van uitzonderlijke waarde beschouwden, maar dat helemaal open en van onderop te laten bepalen. Het is zeer goed te begrijpen wat het probleem en de disconnectie waren, maar was de remedie – alle remmen los, roept u maar – wel een adequate oplossing? Tegen 2005 waren in Venezuela 68 000 items van materieel en immaterieel erfgoed geregistreerd. Nu waren het (mensen in) lokale gemeenschappen die zelf aangaven wat ze waardevol achtten. Dit leverde een zeer uiteenlopende reeks voorstellen op, met naast gebouwen, objecten, feesten, rituelen ook speciale individuen (meesters in een bepaald vak of muzikanten). De lijsten wer-





den door studenten, leerkrachten en allerlei andere vrijwilligers samengebracht. Ze werden verwerkt in databanken en vooral fraaie publicaties, de *Catálogos del Patrimonio Cultural Venezolano*. Hiermee werd een reeks van tweehonderd boeken (ook beschikbaar als online pdf) gemaakt over de resultaten van de mega-inventarisinspanning in 335 Venezolaanse municipalities. Per gemeente werd het materiaal ondergebracht in diverse categorieën: “*los Objetos*” (voorwerpen), “*lo Construido*” (gebouwen), “*la Creación Individual*” (individuele werkstukken), “*la Tradición Oral*” (orale tradities, in de praktijk vooral voeding en drank) en “*las Manifestaciones Colectivas*” (collectieve manifestaties). Het multimediamateriaal (opnames, foto’s, video’s) wordt verwerkt voor online publicaties. Het materiaal zou naast representatie ook voor onderwijs kunnen ingezet worden, zo stellen de overheidswebsites. Maar draagt dit nu bij tot “safeguarding”? Een principevonnis van het Tribunal Supremo de Justicia (Supreme Court) bepaalde dat erfgoed dat in deze mega-inventaris geregistreerd staat, in aanmerking komt voor bescherming onder de hogervermelde wet en in principe ook voor subsidies. Voorlopig zijn er vooral registraties en publicaties, doorzoekbaar via klikbare kaarten. De inspanningen in Venezuela waren de voorbije jaren enorm en je hebt een stevige boekenkast nodig om alle daaruit resulterende boekdelen in te stoppen. Okay, mooi. So what?

### FRISSERE GELUIDEN UIT DE OVERZEESSE NOORDELIJKE NIEUWE WERELD

Twee programma’s vanuit volkskundige centra gooiden de voorbije jaren internationaal hoge ogen en verdienen meer aandacht. Ze ontkiemden in de periode toen de conventie van 2003 tot stand kwam en er in Canada actief werd meegedacht

en gewerkt met de ICE-beweging. De experts uit Canada ventileerden toen vaak (terechtel!) opmerkingen met als teneur dat de conventietekst niet ver genoeg ging en reële problemen (ethische aspecten, 21<sup>e</sup>-eeuwse technologie, ambigue verhoudingen tussen economie en identiteit, halfslachtige omgang met “etnische vertogen en aanspraken” ... ) niet oploste. Door politieke verschuivingen op nationaal regeringsniveau na het stemmen van de conventie, waardoor het draagvlak plots kantelde, en wellicht ook uit vrees voor nog meer claims van *Native Canadians* (Indianen, Inuit ... ), ging Canada tot vandaag jammer genoeg nog niet over tot ratificatie van de UNESCO-conventie van 2003. Dit weerhield diverse regio’s en instellingen in onder andere Québec en Labrador-Newfoundland er niet van om de conventie wel als inspiratie- en referentiebron te gebruiken. Het is natuurlijk even weinig toeval dat immaterieel cultureel erfgoed in Québec in deze nog prille eeuw volop in de belangstelling staat als dat in Vlaanderen en Wallonië het geval is.<sup>15</sup> In het vorige decennium kreeg vooral een traject dat groeide rond professor dr. Laurier Turgeon veel internationale aandacht onder specialisten. Deze historicus en volkskundige bekleedt de “Chaire de recherche du Canada en patrimoine ethnologique” aan de Universiteit van Laval te Québec.<sup>16</sup> Turgeon participeerde aan enkele UNESCO-expertmeetings (waaronder de cruciale sleutelmeeting van een twintigtal experts in New Delhi in 2007, waar ondergetekende ook aan deelnam). Hij organiseerde in 2007 het Noord-Amerikaanse supercolloquium over immaterieel cultureel erfgoed in Québec. Zowel door beleidsmakers in Frankrijk als in België (in de eerste plaats de Franse Gemeenschap die co-ïnsteeerde op bescheiden schaal, maar ook in Vlaanderen waar hij via het steunpunt VCV tweemaal zijn inventarisatieproject kwam



Huisvlijt en "Belgische" brouwers in Canada: etiketten op flesjes met bier gemaakt door Bruno Baekelmans in zijn Microbrasserie Breughel in Kamouraska. St. Mathilde verwijst, naast een knipoog naar de naam van de dochter van de brouwer, naar abdijbier en kloosters. Het visuele citaat uit het oeuvre van Brueghel, de "blauwe huik", verwees in de 16<sup>e</sup> eeuw niet naar het kloosterleven maar naar overspel (door de vrouw). Het is altijd oppassen geblazen voor onbedoelde effecten bij het mobiliseren van een meerlagig schilder als Brueghel voor marketingdoeleinden.  
© Brasserie Breughel



voorstellen in 2006 en 2007) werd het IREPI-project bestuurd en in overweging genomen. Het was wellicht zijn tijd net iets te veel vooruit – en de uitblijvende ratificatie van de conventie van 2003 door Canada hielp ook niet echt – om er een internationaal model van te maken. Het project lijkt nu, na de piekperiode tussen 2004 en 2008, stilgevallen te zijn. Het is gelukkig nog te bezichtigen, anno 2011.

IREPI (inventaire des ressources ethnologiques du patrimoine immatériel) had als doel: "*identifier les ressources ethnologiques des régions du Québec et à documenter cet espace culturel traditionnel. Un tel inventaire contribue à renouveler la notion de patrimoine ethnologique, témoin d'un dynamisme social et économique, et à lui attribuer un caractère actuel, vivant et évolutif.*" Er werd in Québec stevig gelobbyd en vervolgens financiering verworven met een krachtig argument, dat ook in Vlaanderen wel zou kunnen werken: "*L'immatériel est porté par des personnes qui le révèlent à travers des pratiques et des manifestations. L'étude et la mise en valeur du pa-*

*trimoine immatériel sont nécessaires au maintien et au développement de la culture québécoise et à la préservation de son identité et de sa diversité.*"<sup>17</sup>

De Canadese leerstoel "volkskunde", "etnologisch erfgoed", koos ervoor de "ICE-beweging" aan te grijpen om écht opnieuw te beginnen, vanaf 2003. Er werd een belangrijk recept van bij de aanvang meegenomen: de zogenaamde "*recherche-action*". Elke zomer werd een groep (job)studenten in etnologie en geschiedenis klaargestoomd. Zij streken neer in dorpen, verzamelden beeldmateriaal, praatten er met allerlei mensen en kozen mensen uit die uitgebreid (audiovisueel) geïnterviewd werden. Tegelijkertijd werd er, conform de filosofie van *recherche-action*, ook gezocht naar mogelijkheden voor een terugkoppeling: een lokale tentoonstelling, filmproject of workshop. Zowel in 2004, 2005, 2006 en 2007 waren groepjes studenten actief, bijgestaan door professoren en assistenten.<sup>18</sup> Er werd een frisse website uitgewerkt, als front voor een gegevensbank die gevoed werd door het onderzoek. Het is interessant te zien dat in dit pilootproject allerlei fenomenen in beeld kwamen die niet tot de traditionele volkskundige canon behoorden. Festivals, rituelen, muzikanten, vertellers, ambachtslieden, maar evengoed Italiaanse restaurants of marktkramers: allemaal werden ze door de studenten relevant geacht en vervolgens niet afgeblokt door de projectleiders. Naast het verzamelen, opslaan, verwerken en publiceren van het materiaal ("borgen"), werd ook op andere manieren werk gemaakt van de "mise en valeur" – het meer waarde geven of (op)waarderen –, ten voordele van de drager(s), uitvoerder of lokale gemeenschap. Dit nam vormen aan zoals een lokale perscampagne, radio-uitzendingen, publicaties, leveren van fotoboeken, bijdragen op websites, tentoonstellingen, bonte avonden en kermissen. Interessant is dat referenties of voorbeelden (pdf's, foto's, links ...) van die "culturele acties" ook op de IREPI-website zijn opgenomen. De inventaris op de website is doorzoekbaar op (tref)woorden en via klikbare kaartjes. Die leiden naar informatiefiches, met daarbij ook audio-, video- en fotobestanden, gemaakt en gescreend door de studenten. Interactieve toepassingen (web 2.0) waren er nog niet voorzien, maar zoals gezegd werden de interactie en de dialoog wel gerealiseerd in situ, via het *recherche-action*-luik van het programma.

Uit gesprekken bleek dat de initiatiefnemers tevreden waren over de eerste reacties, maar de website kon te weinig mee evolueren en ook de veldenstructuur was te rigide. In debatten met de bezielers van het project, Laurier Turgeon in het bijzonder, bleek herhaaldelijk dat ze vijf jaar later betreurden niet voor flexibeler oplossingen via wiki-technologie te hebben gekozen. Verder bleek ook het uitblijven van een flankerend beleid – niet alleen een eenmalige terugkoppeling en sensibilisering via de *recherche-action*, maar meer volgehouden actie, deel van een immaterieel cultureel-erfgoedbeleid – te ontbre-



ken. Het is een belangrijke les dat een dergelijk pilootproject dat in zulke optimale omstandigheden (state-of-the-arttechnologie, excellente inhoudelijke begeleiding, juiste timing, internationale belangstelling, inbedding in een documentatiecentrum ... ) opgezet wordt, dan toch verzandt, niet alleen wegens het wegebben van de financieringsstroom (wegens de overgang van "innovatie" naar "continue werking"), maar ook omdat zo'n webinventaris langzaam maar zeker geïsoleerd raakte. Wat betekent het binnen vijf jaar nog? Wat is er dan nog? Hoe zeker is dit? Dit is het geval met het Belgische luik, een pilootprojectje met Françoise Lempereur (toen Universiteit van Luik), met een Haïti-luikje (voor de aardbeving) en een voorbeeldje uit Congo. Kritische reflectie leert dat dit systeem onhoudbaar zou geweest zijn voor een mondiale toepassing. Positieve lessen zijn wel het belang van flankerende en terugkoppelende acties naast de inventaris (waarbij de inventaris evengoed de start van een contact was, dat wel niet werd opgevolgd) en de aanzet om te experimenteren met een raster of een codesysteem.

Meest verfrissend en beklijvend van al was de open houding om immaterieel erfgoed zeer breed te interpreteren en zich op die manieren niet te storen aan de impliciete spelregels die rond de immaterieel cultureel-erfgoedconventie lijken te zweven. Zo konden praktijken waarvoor elektrische apparaten en motoren werden gebruikt, zoals judo, Italiaanse familierestaurants, dieren opzetten als ambacht ... mee in beeld en in de discussie komen.

Zoek je op het trefwoord "Belgique", dan kom je onder andere uit op een Belgische immigrant die via een omweg langs Senegal in Canada terechtgekomen is: een fiche met een interview en een reportage over Bruno Baekelmans en zijn Microbrasserie Breughel in het plaatsje Saint-Germain de Kamouraska (Bas-Saint-Laurent). Hij brouwt daar allerlei soorten bieren die deels met uit België afkomstige producten gemaakt worden. Bijzonder interessant is de manier waarop hij diep in Canada met details en clichés over de "Vlaamse schilder Pieter Breughel" en bier "op Belgische traditionele wijze" aan de slag gaat en er in Kamouraska zowel een dranken- als toeristische zaak mee uitbouwt. Alleen al de hybride bieretiketten met Bruegelcitataten zijn om van te smullen vanuit het perspectief van erfgoedstudies. Het is niet zo evident, dit aanhalen van tradities en hyperlinks naar een 16<sup>e</sup>-eeuwse Vlaams-Belgische identiteit in Franstalig Canada, maar anderzijds lijkt het wel heel erg op vele typische Bruegel-volkscultuurachtige constructies die in de Zuidelijke Nederlanden nu op vele plekken te zien en te beleven zijn.

Een tweede, wegens de breder vertakte netwerken duurzamer lichtend voorbeeld is een cluster van initiatieven in Labrador Newfoundland. De aanwezigheid van een grote kenner van het denken over immaterieel cultureel erfgoed (prof. dr. Gerald

Pocius) en van een gedreven cultureel makelaar (Dale Jarvis) is een belangrijke sleutel om te begrijpen waarom het daar zo bruist, ondanks de perifere ligging.

Een vijftal jaar geleden werd een breed opgezette reflectie opgestart met tal van actoren uit de streek. Dat resulteerde in heldere en doordachte beleidsdocumenten: verplichte lectuur voor wie met immaterieel cultureel erfgoed wil bezig zijn. Een van de belangrijke aandachtspunten is het aanpakken van de kwestie van auteursrechten en de vereiste *prior & informed consent*. Op de website worden voorbeelddocumenten aangeboden om dit te regelen, waarbij zelfs een connectie wordt gemaakt met de ethische code van TriCouncil voor levende materie.<sup>19</sup> Wat zo interessant is aan dit geval, is dat men een en ander zo goed doordacht heeft. Discussies over inventarissen hebben geleid tot het inzicht dat een oplossing moet gezocht worden voor een *repository*, als onderdeel van een strategie.<sup>20</sup> Waar zal al het al verzamelde en nog te verzamelde materiaal duurzaam worden bewaard en ontsloten? Hier speelt inbreng en de beschikbare online ruimte van de Memorial University een belangrijke rol.<sup>21</sup> Verder werd vooral ook gezien dat het nodig is in immaterieel-cultureelerfgoedzorg een netwerk van actoren en instellingen met elkaar te verbinden. Heel de inventarisatieoefening in Labrador Newfoundland past in een bredere strategie en het loont zeker de moeite om die plannen door te nemen.<sup>22</sup> Het geheel wordt aangejaagd door een steunpuntachtige structuur, die de focus heeft uitgebreid van een onroerend-erfgoedverhaal naar immaterieel cultureel erfgoed: de "Heritage Foundation".<sup>23</sup> In november 2010 werd het centrale steunpunt van het hele traject in Labrador Newfoundland trouwens geaccrediteerd als ngo door UNESCO in het kader van de conventie van 2003, ook al heeft Canada nog niet geratificeerd.

In dit artikel focussen we op een klein onderdeelje van een immaterieel cultureel-erfgoedbeleid en van het nieuwe "safeguarding"-paradigma. In het strategisch document van Labrador Newfoundland komt dit overeen met de eerste strategische doelstelling rond documentatie en bewaring: "to identify and document Intangible Cultural Heritage traditions within Newfoundland and Labrador communities". In beeld komt de noodzaak voor een gezamenlijke aanpak en de oprichting van een repository-oplossing, eventueel rond het Digital Archives Initiative in de bibliotheek van Memorial University. Hierbij wordt expliciet ook de link gelegd naar mondelinge-geschiedenisprojecten en naar daaraan verbonden procedures, waarbij copyright, toegang, gebruik en andere kwesties geregeld worden. Het strategisch plan is helder, bescheiden-ambitieuw, haalbaar en met visie; kortom het is een voorbeeld. Er kwamen diverse operationele doelstellingen en acties naar voren.

Operationele doelstelling 1 luidt: "To establish mechanisms for





**Goal One: Recording Our Living Heritage**

Considerable work with partners has led us to focus on documenting, recording, and preserving our living heritage. This includes oral history, photography, and other forms of documentation. It is an important part of maintaining traditions, often passed on in the form of photographs, journals, and other materials, and adds to the value of historical, performance, and other traditions that have an ICH element to them.

© 2011 Newfoundland and Labrador Heritage Foundation. All rights reserved.



**Goal Three: Keeping Traditions Alive**

Multiple Cultural Heritage is kept alive and vibrant as a culture. It is regularly practiced and shared among groups and between generations. It is flexible, but also changing, and constantly evolving. Each successive generation gets it differently as well as before. Communities can encourage education to identify ways to keep cultural practices vibrant and to pass them on to successive generations. Some ideas could include developing programs that teach skills, such as, or gathering opportunities for traditional arts to provide workshops, classes and demonstrations on traditional skills.

© 2011 Newfoundland and Labrador Heritage Foundation. All rights reserved.



**Where do we start?**

- Compile a list of traditions and customs in your community;
- Identify the tradition-bearers and elders in your area;
- Think about what traditions, customs or knowledge are under the greatest pressure or threat;
- Celebrate and include ICH at a local festival or gathering; or
- Request an ICH workshop from the Heritage Foundation of Newfoundland and Labrador.

**Goal Two: Celebrating Our Living Heritage**

One of the primary ways the public is made aware of ICH and its importance to the culture of Newfoundland and Labrador is through the formal recognition and celebration of our cultural practices. Festivals throughout the province are encouraged to include local community performers. Those who know about their heritage, and those who live their customs. Other ways to increase ICH could be to include tradition-bearers as speakers and leaders in school and community programs. Events and exhibitions can recognize ICH in their commemorative activities, and awards ceremonies, to encourage ICH tradition-bearers to continue their work and to show that it is valued.



© 2011 Newfoundland and Labrador Heritage Foundation. All rights reserved.

**Goal Four: Living Traditions in Sustainable Communities**

Newfoundland and Labrador has long been building vibrant communities based on aspects of our intangible heritage. Traditional crafts such as basketry, quilts, and other crafts, as well as traditional music, dance, and other forms of expression, have been passed down and are still alive in our communities. ICH-based tourism, such as tours of traditional settlements, or learning experiences, such as music, is the backbone of the province's rural economy. Through formal preservation and "living" experiences for living and disappearing traditions, such as those we have shared, the most important of these traditions have linked the whole community.



© 2011 Newfoundland and Labrador Heritage Foundation. All rights reserved.



*ownership/involvement in the ongoing documentation of ICH in a coordinated manner*", met de volgende acties: door het opzetten van een centrale digitale archiefgegevensbank, samen met een adviescommissie en vertegenwoordigers van lokale gemeenschappen, ICE onder druk identificeren en plannen ervoor uitwerken; een pilootproject opzetten met het oog op effectieve interfaces voor inventarissen; een plan maken rond *repositories* van ICE-data; (hoge)scholen mobiliseren; een leerstoel rond het borgen van immaterieel cultureel erfgoed opzetten en onderzoek en publicaties rond de problematiek stimuleren. Bij dit alles wordt systematisch ook overleg gepleegd met lokale gemeenschappen.<sup>24</sup>

Operationele doelstelling 2 was het identificeren, verspreiden en implementeren van voorbeeldpraktijken, door toegepast onderzoek daarover te steunen; de vertaling naar procedures, coördinatiestandaarden en beleidsprioriteiten te maken en door specifieke trainingsprogramma's en toolkits te ontwikkelen voor veldwerkers, leidinggevend personeel en beleidsmakers. De derde operationele doelstelling was het verzekeren van een adequate bewaring van de collecties van (te verzamelen) gegevens en plannen over immaterieel cultureel erfgoed. Bij het opzetten van projecten in Vlaanderen is het zeker de moeite om rekening te houden met de suggesties die in Labrador Newfoundland bij de uitvoering worden gedaan. Zie bijvoorbeeld de interessante, doch niet zomaar over te nemen voorzet in de *Guidelines for Metadata Content – Intangible Cultural Heritage Inventory*, waar zowel naar de Dublin Core als naar de Ethnographic thesaurus wordt verwezen.<sup>25</sup> In Vlaanderen vindt men een bruikbare aanzet in [www.projectcest.be/](http://www.projectcest.be/), maar de uitwerking voor immaterieel cultureel erfgoed moet nog gebeuren. Hoewel nog voor uitwerking vatbaar, is ook het aanbieden van een coherente set van modelformulieren een inspirerend voorbeeld.<sup>26</sup>

### WIJZE RAAD UIT BRAZILIË

In het eerste decennium van de 21<sup>e</sup> eeuw vonden overal ter wereld, maar vooral in zalen van UNESCO te Parijs, vergaderingen plaats over de conventie van 2003. Tijdens die tien jaar was er een internationale groep van enkele tientallen personen die systematisch in de comités en werkgroepen werden afgevaardigd door de lidstaten en telkens bleven komen. Zij zijn of waren de dragers, zoniet van de traditie, dan toch van de onderliggende consensus van de conventie. Medewerkers van de Sectie Immaterieel cultureel erfgoed van UNESCO hebben sinds 2010 het gelukkige initiatief genomen om systematisch interviews af te nemen van die protagonisten. Zo probeert men de krachten, inspiratiebronnen en geest van de conventie te documenteren. Een van die hoofdrolspelers was regelmatig lid van de Braziliaanse delegatie: dr. Maria Cecilia Londres Fonseca. Als die dame in een van de talloze vergaderingen het woord nam, werd er steeds aandachtig geluisterd. Zij was ook een van de weinige

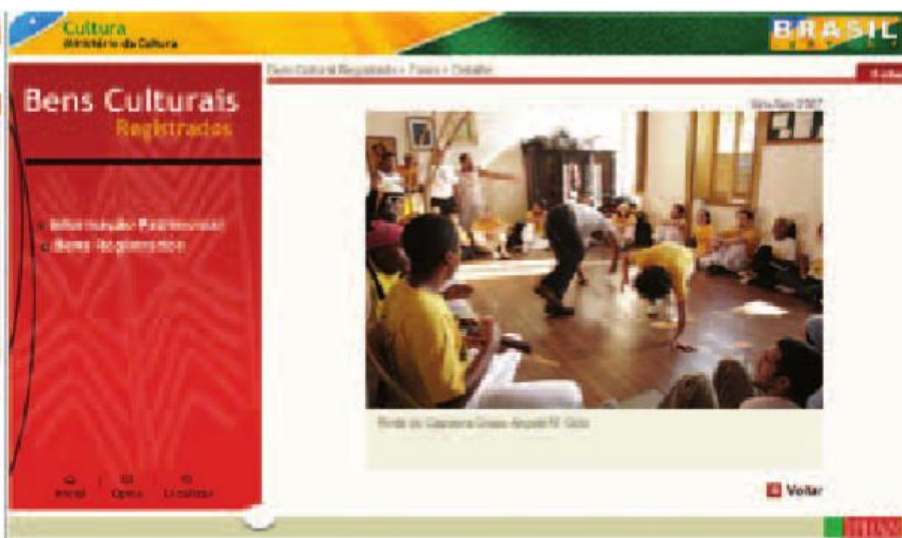
experts die systematisch in pikte en steun verleende in de jaren na 2003, wanneer ik in naam van België tijdens die vergaderingen een ICT-ondersteunde of Wikipedia-achtige aanpak voor de blijkbaar onvermijdelijke lijsten en inventarissen bepleitte (toen helaas tevergeefs). Of wanneer ik aandacht vroeg voor cybercultuur of het erfgoed van migrantengroepen.<sup>27</sup> Tot de zomer van 2010 werd overigens elk Belgisch voorstel om een wiki-aanpak te overwegen afgeblokt door het Intergouvernementeel Comité of de Algemene Vergadering; helaas.

Het van Fonseca afgenomen video-interview (werkdokument in het documentatiecentrum van de Sectie Immaterieel Erfgoed van UNESCO) op 16 februari 2010 te Parijs bevat diverse passages die uiterst relevant zijn voor de discussie over inventarissen. De accenten die ze legt in haar beschouwingen rond inventarissen en het waarborgen van immaterieel cultureel erfgoed zijn belangrijk: *"je crois que vraiment ce qui est souhaitable, sans doute, n'est-ce pas, c'est que la communauté soit participante du processus, parce que sinon, on peut avoir un point de vue qui est très distant, très lointain de ce qu'on pratique vraiment (...). Ce qui importe ce sont surtout les sens, les valeurs attribués, la façon dont les gens le pratiquent qui varie beaucoup, (...) un regard d'anthropologue aide beaucoup, mais je doute si le regard de l'anthropologue est suffisant. Sans doute il aide beaucoup, il a la méthodologie, mais le problème n'est pas seulement la description, parce que pour nous, l'inventaire c'est déjà un premier pas de sauvegarde. Si la population participe à l'inventaire, si la communauté participe, elle sera déjà un partenaire de la sauvegarde. Si le procès d'inscription est fait d'une façon écartée du dialogue avec la communauté, même s'il y a la nuance formelle, n'est-ce pas, je me demande s'il y aura la participation dans la sauvegarde, ou bien il faudra la construire après, ce n'est pas impossible quand même, mais je crois que si c'est possible, il est bien mieux qu'on le fasse avant, mais je comprends que ici, l'échelle de la quantité c'est quelque chose de très compliqué, et je crois que chaque pays doit trouver ses solutions. Parfois l'inscription aide à mettre de la lumière sur la question du patrimoine immatériel et la participation viendra après, alors il n'y a pas de recette pour moi, vraiment il n'y a pas de recette."* Fonseca wijst op de ervaring die in Brazilië sinds het begin van de 21<sup>e</sup> eeuw opgebouwd is: *"Nous avons cette pratique, depuis, comme je vous disais, depuis l'année 2000, d'incorporer les communautés dans les travaux d'inventaire etc., mais ça ne veut pas dire que ce soit facile, pas du tout. Tout d'abord, le premier problème, c'est l'identification de ceux qui sont les porte-parole de la communauté. La communauté, c'est un terme absolument abstrait, ambigu etc., qui n'existe pas avec évidence, alors définir qu'est-ce que la communauté, c'est compliqué. Bon, c'est le premier problème, parce qu'une communauté n'est pas homogène, une communauté est formée d'individus, de groupes, relations de pouvoir, conflits d'intérêts, alors ce n'est pas facile de travailler avec. Donc l'identification des gens qui peuvent vraiment appar-*



Brazilië  
<http://portal.iphan.gov.br>

Brazilië, roda de capoeira  
<http://portal.iphan.gov.br/bcrE/pages/follmageme.jsf;jsessionid=93EABEC605A6244418F16E1271DF3538>



*ter quelque chose et collaborer, ce n'est pas facile du tout. C'est un premier problème, et parfois on se trompe. L'important à notre avis c'est que le dialogue ne s'interrompe jamais, qu'on garde toujours le pont de dialogue avec les détenteurs, les transmetteurs etc., on va sans doute essayer de corriger ça, n'est-ce pas.*" Dit is een cruciaal accent dat gelegd wordt. Stellen dat gemeenschappen, groepen en individuen centraal moeten gesteld worden, is slechts vers 1. Vers 2 is inzien dat er dan een krachtenveld in beeld komt, voor (voor)geschiedenis, (machts- en andere) verhoudingen, vol ego's en (sub)groepsbelangen ... het leven zoals het (ook) is. Het is geen eenvoudige klus om woordvoerders of bemiddelaars te identificeren of ingangen te vinden. Bovendien is het krachtenveld en de populatie van spelers ook permanent in beweging. Een belangrijk deel van de inventarisering uitdaging en het up-to-date houden is precies dat identificatie- en onderhandelingsproces. Toegang tot

de levende mensen (netwerken, groepen en gemeenschappen) is essentieel dan steriele vastleggende en vastliggende inventarissen van dingen.

*"Encore une fois, je crois que l'inventaire est très important, parce que l'inventaire vous permet d'identifier les gens qui ont un bon contact, qui sont des porte-paroles, qui sont des leaders naturels, c'est avec l'inventaire, il n'y a pas d'autre moyen. Si l'inventaire n'est pas mis en place, je trouve que c'est très difficile de travailler avec le patrimoine culturel immatériel. Je ne sais pas si une étude anthropologique est suffisante."*

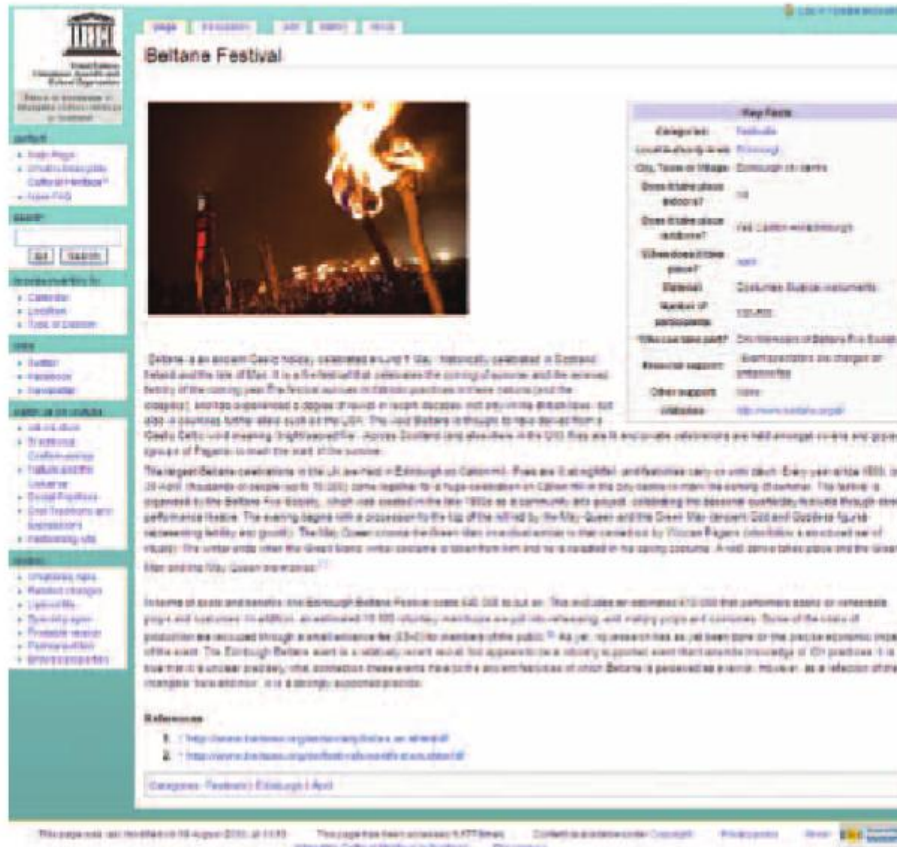
Brazilië heeft jaren ervaring met inventarisatieopdrachten en sinds de zomer van 2010 is het proces daar ook online te volgen. Er zijn uitgebreide en aanbevelenswaardige rapporten, ook in het Engels, beschikbaar over de beleidsopties en praktijken van de voorbije twintig jaar. Het is een beleidspraktijk waar ook Europese staten inspiratie uit kunnen putten.<sup>28</sup> Sinds de jaren 1970 werd door de overheid, en in het bijzonder door het Instituut voor Historisch en Artistiek Erfgoed (IPHAN), naast de oudere werkzaamheden rond onroerend en roerend erfgoed, ook de uitdaging van immaterieel erfgoed verkend. Dit leidde in 2000 tot een decreet waarmee een Register van Immaterieel Culturele Goederen werd gelanceerd. Het is een register dat om de tien jaar moet worden herzien. In het register worden items geregistreerd die worden uitgeroepen tot Braziliaans Cultureel Erfgoed. Dit levert naast publiciteit, promotie en eer ook toegang op tot programma's van financiering voor safeguardingplannen. Naast dit register werd er ook een speciaal landelijk programma voor immaterieel erfgoed opgestart, dat vooral gericht was op het garanderen van culturele en "etnische" di-



versiteit. Dit omvatte onder meer de instelling van een Nationale Inventaris van Culturele referenties. Om die inventaris te maken, werkte IPHAN speciale methodes uit om zowel tastbare als ontastbare items te identificeren. Hierbij werden vier categorieën geïdentificeerd: “vieringen”, “uitdrukkingsvormen”, “ambachten en traditionele kennis” en “plaatsen of fysieke ruimtes”. Die worden voor een variabele omschrijving in kaart gebracht, variërend van een bepaald dorp tot een regio of een cluster van gebieden. De aandacht gaat vooral uit naar vormen van erfgoed, versta bevolkingsgroepen, onder druk. Het doel is rapporten te produceren die ook maatregelen mogelijk maken om de leefomstandigheden en -kwaliteit van de dragers van tradities en hun gemeenschappen te verbeteren, om inclusie te stimuleren en meer draagkracht te geven. Dit leverde al tientallen “inventarissen” op in de vorm van op bepaalde thema’s of fenomenen focussende rapporten, waarna dan registratie kan volgen en actieplannen kunnen worden gefinancierd.

Er zijn dus drie met elkaar verbonden instrumenten, die op de IPHAN-website samen gepresenteerd worden. Inventarissen worden er samen met beleidsopties en realisaties voorgesteld. Het *Registry of Intangible Cultural Assets* is gestart in 2000, als aanvulling op het roerend en onroerend erfgoed. Items die op die lijst worden gezet, krijgen (voor een (hernieuwbare) periode van tien jaar), de status van “Braziliaans Cultureel Erfgoed” en dan mogelijk projectsubsidie voor “safeguarding plans”. Een bijkomend instrument is dan de *Inventário Nacional de Referências Culturais*, een overzicht van deelstudies over een bepaald type fenomeen binnen een relevante geografische omschrijving. En ook dit instrument wordt intensief begeleid door de overheid, meer bepaald IPHAN. Het is dus een cluster van beleidsrelevante “inventarissen” dat op de agenda van IPHAN werd gezet en dat behandeld wordt. Daarnaast worden flankerende programma’s voorzien om al deze processen te steunen, te financieren of op andere manieren te faciliteren. Een mooi voorbeeld dat je op de website kunt verkennen is de *roda de capoeira*.<sup>29</sup>

De grote les die uit de beleidsdocumenten, de debatten en de reflecties van Fonseca kan gehaald worden, is dat dit geen volkskundige of antropologische databanken en atlanten zijn, maar in elkaar hakende en elkaar versterkende instrumenten om periodiek diagnoses te stellen, plannen te formuleren, evoluties te volgen en contacten te leggen tussen instellingen, groepen en relevante individuen. De inventarissen maken dus



deel uit van grotere programma’s en vervullen verschillende functies, geflankeerd door erkenning, subsidies, interventies, monitoring, studie en opvolging ...

### WIKI UIT SCHOTLAND

Ook het Verenigd Koninkrijk heeft de UNESCO-conventie nog niet geratificeerd. Dit weerhield (alweer) een universiteit in (alweer een op erfgoedgebied proactieve deelstaat als) Schotland er niet van om alvast stappen te zetten. In 2008 voerde een team van de Napier University een studie uit over welk soort inventaris men zou kunnen maken in Schotland en waarom. Het interessante aan hun antwoord is opnieuw dat het niet louter om een inventaris gaat, maar om een instrument dat ingebed is in een bredere visie en aanpak. Het spijtige in Schotland is dat een voldoende draagvlak voor en financiering van dit flankerende beleid er momenteel niet is, onder andere wegens het niet ratificeren van de conventie van 2003. Het voorstel vertrekt van het idee om eerst een gezamenlijke campagne met lokale culturele coördinatoren te doen en daarbij een dubbel spoor te volgen: “A distinction requires to be made between routes to and sources of ICH and the preferred method is to employ a snowballing technique with Local Autho-



rity staff coordinating and directing the efforts of teams of knowledgeable practitioners. Finally, a fit-for-purpose inventory must combine flexibility from the user's perspective with ease of data entry from the compiler's perspective. It must also be database based so that a single change of detail effects change across the whole record. After due consideration, the preferred option is identified as a restricted access Wiki with content being uploaded by authorised individuals only. This offers flexibility in terms of data categorisation, using a traffic light system for indicating fragility, combined with user friendliness both for those creating the inventory and for those wishing to access information. Both in respect of the snowballing method for data gathering and for the technical aspects of data entry, basic group training sessions would require to be offered to participating professional coordinators – possibly Local Authority based.”<sup>30</sup>

Hier zitten meteen verschillende behartenswaardige ideeën in. De sneeuwbalmethode roept echo's op van de aanpak in Venezuela en Québec. De keuze om de inventaris vooral als een contactname en -zone uit te bouwen (maar dan wel vrij snel gestuurd door geautoriseerde personen) is interessant. Een variant op dit ook in het Braziliaanse en andere projecten doorklinkende idee wordt via de toegangswegen geëxpliciteerd. Dat geldt in het bijzonder voor het inzicht dat het misschien minder gaat om het creëren van databronnen, maar om toegangskanalen. Het inventarisatieproces kan hiervoor een middel zijn, meer bepaald bij het proberen te bereiken en betrekken van groepen of gemeenschappen van immigranten: *“It became apparent in the course of this study that sources of data in themselves may be less important than finding secure access routes to practitioners and knowledges, that is, the focus of primary attention for accessing living ICH. Approaches were therefore categorised on the basis of ‘sources’ on the one hand, and ‘routes’ towards knowledge, or data held for a variety of policy support purposes on the other. ‘Sources’ considered include using questionnaire surveys, standard search and reference tools such as Google, and some existing data collections. ‘Routes’ considered are ethnic support organizations and Local Authorities.”*<sup>31</sup>

Een volgende interessante keuze is die voor wiki-technologie. Toch blijf ik bij het bekijken van die wiki op mijn (toegegeven, grote) honger zitten.<sup>32</sup>

Een van de belangrijkste redenen hiervoor is dat niet alle mogelijkheden (en dat zal nodig zijn) van de wiki- en de web 2.0 en 3.0-formule benut worden. Zoals ik in een vorige bijdrage over de UNESCO-conventie van 2003 heb betoogd, is “(gebouwd op) consensus bouwen” de sleutel en laat dat nu net ook de basisformule zijn die aan zoiets als Wikipedia ten grondslag ligt.<sup>33</sup> Wiki-constructies laten toe om verschillende stemmen weer te geven, evoluties te traceren, plannen voor een bepaalde interventie zichtbaar te maken en de impact er-

van te volgen ... Hier schuilt de grote belofte, die misschien door deze of nog te ontwikkelen technologie zou kunnen waargemaakt worden.

## WAT NU?

Ja, u hebt het correct opgemerkt, de UNESCO-lijsten zijn in deze bijdrage nog niet ter sprake gekomen. Er is een verplichting om iets eerst op een nationale inventaris te zetten of te hebben staan om het vervolgens ook op de lijsten van artikel 16 of 17 van de conventie te kunnen zetten. Het werkt bepaald bevrijdend, en het is noodzakelijk zich niet te laten meeslepen door dat soort bepalingen: men kan er zich gemakkelijk en formalistisch van afmaken. Er moet niet onmiddellijk een internationale inventaris verwacht worden; een UNESCO-Wikipedia-oplossing van de representatieve lijst is helaas nog niet voor morgen. De *“Possible outline for inventorying elements of the intangible cultural heritage”*, de voorzet die op de UNESCO-website staat om een inventaris te maken, is helemaal niet houdbaar noch overtuigend: hij is zelfs contraproductief.<sup>34</sup> Probeer die maar eens naar een Dublin Core-respecterende oplossing om te zetten of naar een databanksysteem dat toelaat polyfonie, ambiguïteit of evoluties weer te geven. Het is heel simpel om, zoals in Vlaanderen gebeurt, een heel eenvoudige lijst met plaatsnamen en namen van fenomenen bij te houden en die tot landelijke inventaris te verklaren.<sup>35</sup> Dan is er geen vuiltje aan de lucht en dat helpt tegen domme investeringen vanuit verkeerd begrepen boodschappen en bekommernissen in de conventie.

Er zijn andere prioritaire uitdagingen rond dit “levend erfgoed” – versta “praktijken van levende mensen” (in groepen en gemeenschappen) – in een bredere maatschappelijke context. Nog los van de interactie van buiten en binnen (zie ook “etic” en “emic”), is er ook de interactie tussen verschillende professionals, die ooit fraai omschreven werd als “interoperabiliteit.” Er kan gewerkt worden aan andere programma's waar “inventarissen” een onderdeel of instrument van zijn: middelen, geen (eind)doelen. Gelukkig heeft de beleidsvisie van de Vlaamse minister van cultuur voldoende opties opengelaten. Uitgebrekend in Vlaanderen zijn er enkele goede aanzetten te vinden. Maar er kan nog verder worden gegaan. Ten eerste verdient het aanbeveling om ook een bekend probleem uit de antropologische literatuur onder ogen te zien en mee te nemen. Het kan via een “emic”-methode in de woorden, categorieën en beelden van de betrokkenen zelf.

Een andere optie is dat het via een “etic”-benadering, in technische of wetenschappelijke termen, categorieën en beelden van wetenschappers en onderzoekers gebeurt. Zulke woorden zijn verondersteld “cultureel neutraal” te zijn, dus toepasbaar en bruikbaar in een andere cultuur.<sup>36</sup> Ten tweede moet ook de





strijd rond de conventie van 2003 nog niet te snel opgegeven worden. Allerlei krachten proberen politici, volkskundigen, historici en erfgoed specialisten verder te laten zien dan hun neuzen lang zijn, als ze er al in slagen in te zien of over hun lippen te krijgen dat het niet om *quick-winwerelderfgoed* via een binnenwegje gaat (voor identiteitspolitiek, imago building of economisch gewin), maar om iets anders. Het gaat dus om waarborgen, om zoeken naar methodes, om verantwoordelijkheid te nemen ... Dat kan op allerlei manieren, zelfs door het niet-inzetten op inventarissen. Laten we er samen over nadenken en er iets van maken. Er zijn geen allesomvattende schoolvoorbeelden; laten we een coherent en doordacht en inspirerend geheel neerzetten.

De operationele richtlijnen die de Algemene Vergadering van de conventie in 2010 heeft aangenomen, geven al aan op welke wijze de artikels 11 en 12 zouden kunnen worden ontwikkeld. Operationele richtlijn 79 nodigt, verwijzend naar artikel 11 (b) en naar de geest van artikel 15 van de conventie, lidstaten uit *"to establish functional and complementary cooperation among communities, groups and, where applicable, individuals who create, maintain and transmit intangible cultural heritage, as well as experts, centres of expertise and research institutes"*. Hierbij wordt volop ingespeeld op de operationele richtlijnen 79 en 80 van de conventie, waar niet alleen expertisecentra vermeld worden (aangezien er momenteel geen immaterieel cultureel-erfgoedonderzoeksinstituten op Vlaams of Belgisch niveau erkend zijn). Verder nodigt artikel 80 lidstaten uit om *"a consultative body or a coordination mechanism"* te creëren. Doel is de participatie te versterken bij *"communities, groups and, where applicable, individuals, as well as experts, centres of*

*expertise and research institutes, in particular in: a) the identification and definition of the different elements of intangible cultural heritage present on their territories; b) the drawing up of inventories; c) the elaboration and implementation of programmes, projects and activities; d) the preparation of nomination files for inscription on the Lists ..."*

In Vlaanderen zijn er enkele gelukkige voorbeelden te vinden die inspirerend kunnen werken om in te zien welke varianten zoal mogelijk zijn bij een geheel van in elkaar hakende, op maat van uitdagingen of subsectoren toegesneden inventarissen. Ten eerste wijzen we hier op de volkssportdossiers die vanaf 1973 gelanceerd en uitgebouwd werden door professor Roland Renson. Het was een – eens te meer vooral door studenten uitgevoerd – systematische poging om in allerlei dorpen en gehuchten in Vlaanderen de traditionele sporten en spelen te identificeren en te documenteren. Dit resulteerde in een grote gegevensbank op papier (Vlaamse Volkssport Dossiers, meer dan 1500), die grondig bestudeerd werd in tientallen master-scripties en een doctoraat (1982, met opvolgingsonderzoek in 2005). Enkele actieprogramma's werden uitgewerkt om de ludodiversiteit in Vlaanderen op te volgen en hier en daar te ondersteunen, waaronder sensibiliseringsprogramma's voor het verbeteren van het imago, het opzetten van uitleendienst en het gedurende jaren toewerken naar een sportmuseum. In 2005 werd er een nieuwe survey uitgevoerd en een stand van zaken opgemaakt. Daaruit bleek dat de acties toch wel enige effecten geressorteed hadden, al was de achteruitgang in vele gemeenten niet gestopt. Het Sportimonium is als project uiteindelijk wel gerealiseerd. Precies de zachte en door-



In de volkssporttuin van Sportimonium proberen bezoekers diverse sporten uit zoals boogschieten (foto), gaaibollen, beugelen of nog vele andere.  
Foto Rob Walbers © Sportimonium

dachte manier waarop met de inventarissen werd omgegaan (als monitoringinstrument en middel om flankerende steunprogramma's te onderbouwen), het lage kostenmodel (in principe volstaan pen en papier, en een voldoende aantal studenten) en het feit dat er opvolging en verantwoordelijkheid op lange termijn werd opgenomen, maakt dit tot een inspirerend project. Het denken in termen van ludodiversiteit maakte het mogelijk om een bepaalde cluster van immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen en daarbuiten op een bredere en integrale manier te benaderen (waarbij ook spreidingskaarten gebruikt werden, niet om toestanden te bevriezen, maar om de evoluties te volgen). Het inzicht dat niet zozeer al die individuele gevallen, clubs of speelplekken, maar vooral de ludodiversiteit moest worden gemonitord en geborgd, is een cruciaal inzicht. De Vlaamse Gemeenschap heeft de langetermijntrajecten voor het waarborgen van ludodiversiteit, met speciale aandacht voor traditionele sporten en spelen als vormen van immaterieel cultureel erfgoed, naar voren geschoven als dossier voor artikel 18 van de UNESCO-conventie. Het voorstel wordt in november 2011 behandeld door het Intergouvernementeel Comité wanneer het samenkomt in Bali. Een tweede voorbeeld is het driejarige onderzoek dat recent werd uitgevoerd door Het Firmament en waarbij geopteerd werd om collecties, voormalige speelplekken en roerend erfgoed rond figurentheater in kaart te brengen. Daarbij werd vooral ook veel aandacht geschonken aan het leggen en onderhouden van contacten met zoveel mogelijk stakeholders. Niet alleen werd ook hier een ruimer geheel aan aspecten van

figurentheater in Vlaanderen systematisch en grondig geïnventariseerd. Er werden een reeks maatregelen en stappen geïdentificeerd die samen een breed safeguardingplan vormen. Het langdurige en meervoudige inventarisatieproject zorgde voor het nodige draagvlak of lanceerde een brede discussie bij vele stakeholders. Naast de publicatie van een fraai boek, *De boom op het dak*, waarin u de resultaten kan nalezen, werd op dit terrein ook belangrijke vooruitgang geboekt. De uitvoerende organisatie, Het Firmament, zal de volgende jaren ook verder reflecteren over de nota performance en de grote conceptuele moeilijkheden om repertoires te inventariseren. Hierbij kan als *pars pro toto* gewezen worden op het fundamentele werk dat de voorbije vijftien jaar door Diana Taylor verricht is.<sup>38</sup> Zo komen – naar regio's, groepen, periodes en fenomenen gedifferentieerde – inventarissen tot stand, die elkaar in de toekomst hopelijk versterken en die – belangrijk – geflankeerd worden door beleidsmakers, expertisecentra en andere erfgoedbemiddelaars, groepen, gemeenschappen en individuen die verantwoordelijkheid (blijven) opnemen. Er begint zich een patroon af te tekenen van hoe een verdere zinvolle ontwikkeling er kan uitzien. In de visienota van minister Schauvliege die in het voorgaande nummer van dit tijdschrift gepubliceerd werd, pleit ze ervoor om de coördinatie door de Vlaamse Gemeenschap te laten uitvoeren en te faciliteren en de uitdagingen in een netwerk op te pikken. Dat lijkt me goede raad. Voor iedereen die op zijn eentje wil starten, is er dan de aanvullende raad: verzint eer ge begint. Zoek samenwerking en afstemming. Dek niet alleen uw flanken, ontwikkel en open ze.

1 Zie: [www.onzetaal.nl/advies/bezint.php](http://www.onzetaal.nl/advies/bezint.php).

2 *Del rigor en la ciencia*, Jorge Luis Borges. Zie ook: [www.youtube.com/watch?v=ifoYH\\_PC02Y](http://www.youtube.com/watch?v=ifoYH_PC02Y).  
Zie verder: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Kaart-gebiedverhouding>.

3 F. SCHMOLL, *Die Vermessung der Kultur: Der "Atlas der deutschen Volkskunde" und die Deutsche Forschungsgemeinschaft 1928-1980*, Franz Steiner Verlag, 2009.

4 Het is bijna verplichte lectuur voor wie een nieuw volkskundeatlasproject zou overwegen. Zie: P. MEURKENS & G. ROOIJAKERS, 'Struggling with the European Atlas. Voskuil's Portrait of European Ethnology', in: *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology*, 30, 2000, nr.1, pp. 75-95 ([www.jdfvh.dds.nl/rooijoo1.html](http://www.jdfvh.dds.nl/rooijoo1.html)); H.L. COX, 'De Etnologische Atlas van Europa en de aangrenzende landen: alleen een generatieconflict?', in: *Volkskundig Bulletin*, 14, 1988, pp. 25-44; *De Volkskundevragenlijsten 1-58 (1934-1988) van het P.J. Meertens-Instituut*, Amsterdam, P. J. Meertens-instituut voor dialectologie, volkskunde en naamkunde, 1988.

5 Anders gezegd: je kunt momenteel niet op een volwaardige manier 'volkskunde'/Europese etnologie studeren aan een universiteit in Vlaanderen.

6 Zie: [www.unesco.org/culture/ich/](http://www.unesco.org/culture/ich/)

7 J.J. VOSKUIL, 'Les limites de la méthode cartographique', in: *Ethnocartographie en Europe*, Aix-en-Provence, pp. 105-116 en H. COX, 'De Etnologische Atlas van Europa en de aangrenzende landen: alleen een generatieconflict?', in: *Volkskundig Bulletin*, 14, 1988, pp. 25-43.

8 T. SCHIPPERS, 'La cartographie, serpent de mer de l'ethnologie européenne', in: *Ethnologie française*, 34, 4, 2004, pp. 627-637, de twee citaten op 634-635. Gratis beschikbaar op [www.caim.info/revue-ethnologie-francaise-2004-4-page-627.htm](http://www.caim.info/revue-ethnologie-francaise-2004-4-page-627.htm) of DOI: 10.3917/ethn.044.0627.

9 Zie bijvoorbeeld de offspin van atlasgericht onderzoek 40 jaar later op de in 2010 gelanceerde website [www.meertens.knaw.nl/beschermheiligen](http://www.meertens.knaw.nl/beschermheiligen), met bijkomende duiding en referenties.

10 Zie: [www.yale.edu/hr/f/](http://www.yale.edu/hr/f/).

11 Hierbij komt dan weer heel de geschiedenis van het Meertens Instituut in beeld. J.J. Voskuil speelde een significante rol in het atlasverhaal, mede in het licht van wat Jan Goossens opmerkte over hoe Voskuil hiermee omging: "Het is een spel, maar als je eraan meedoet, moet je het serieus spelen." J. GOOSSENS, 'Het wetenschappelijk bedrijf in Voskuils roman Het Bureau', in: *Literatuur* 14 (1997), p. 130-137.



- 12 Soms word je als onderzoeker – maar dit is geen toeval natuurlijk – ingehaald door de geschiedenis. Zie mijn eerste boekje *Volkskunde in het interbellum: de Zuid-nederlandse centrale voor folklore-onderzoek, een ontbrekende schakel?*, Gent, Koninklijke bond der Oostvlaamse volkskundigen, 1989.
- 13 <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00314>.
- 14 Zie: [www.ipc.gobve](http://www.ipc.gobve).
- 15 Een overzicht van de activiteiten rond immaterieel cultureel erfgoed in Québec vindt men in *Ethnologie française*, 2010, nr. 3, themanummer "Le patrimoine immatériel de l'Amérique française". Zie ook: [www.mcccf.gouv.qc.ca/index.php?id=847](http://www.mcccf.gouv.qc.ca/index.php?id=847) en <http://patrimoinevivant.qc.ca/>.
- 16 Proef de verschillen in de dubbele titel van (de publicatie van) dat gezamenlijke tweejaarlijkse colloquium: *Le patrimoine immatériel: Problématiques, enjeux et perspectives/The Politics and Practices of Intangible Cultural Heritage, Program and Abstracts*, American Folklore Society & Association canadienne d'ethnologie et de folklore, 2007.
- 17 Zie: [www.ethnologie.chaire.ulaval.ca/](http://www.ethnologie.chaire.ulaval.ca/).
- 18 Het kan ook in Vlaanderen een pilootproject zijn, met te overziene middelen groepen studenten daarop in te zetten. Indien er nu nog een etnologieopleiding zou bestaan aan Vlaamse universiteiten, ... al zouden ook studenten cultuurmanagement of publieksgeschiedenis nuttig kunnen worden ingezet (na gespecialiseerde bijscholing) tijdens zinvolle zomerprojecten.
- 19 M. JACOBS, 'De operationele richtlijnen van 2010 voor een UNESCO-conventie uit 2003. De (stilaan opgespannen) spanningsboog van een decennium', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 3, nr. 4, 2010, pp. 36–47, p. 43.
- 20 Zie: [www.mun.ca/ich/ichstrategy.pdf](http://www.mun.ca/ich/ichstrategy.pdf).
- 21 Zie: [www.mun.ca/ich/about](http://www.mun.ca/ich/about); [www.mun.ca/ich/about/tradbear.php](http://www.mun.ca/ich/about/tradbear.php) en [www.mun.ca/ich/about/safeguarding.php](http://www.mun.ca/ich/about/safeguarding.php).
- 22 Zie: [www.tcr.gov.nl.ca/tcr/heritage/ich.html](http://www.tcr.gov.nl.ca/tcr/heritage/ich.html) en [www.mun.ca/ich/what\\_is\\_ich.pdf](http://www.mun.ca/ich/what_is_ich.pdf).
- 23 Zie: [www.tcr.gov.nl.ca/tcr/heritage/heritage\\_foundation.html](http://www.tcr.gov.nl.ca/tcr/heritage/heritage_foundation.html).
- 24 Zie: [www.mun.ca/ich/inventory/aboutinventoryphp.php](http://www.mun.ca/ich/inventory/aboutinventoryphp.php).
- 25 <http://et.afsnet.org/> is een bètaversie. In projecten zoals IREPI in Québec, experimenteert men met J. Berger, *Grille des pratiques culturelles*, Québec, Septentrion, 1997 als referentiekader. Momenteel is er rond metadata, thesauri en andere matrices voor immaterieel cultureel erfgoed nog geen wereldwijd debat, laat staan consensus.
- 26 Zie de voorbeelden van relevante formulieren in: [www.mun.ca/ich/resources/](http://www.mun.ca/ich/resources/) en [www.mun.ca/folklore/munfla/forms.php](http://www.mun.ca/folklore/munfla/forms.php).
- 27 Echo's zijn anno 2011 nog te vinden op de UNESCO-website: "On the other hand, in Belgium, there are plans to include elements of cyber culture and virtual practices in the classificatory system of intangible cultural heritage (...). Another major difference between States is that some limit themselves to inventorying indigenous or native intangible cultural heritage while others – Belgium and the USA, for instance – also take into account the intangible cultural heritage of immigrant communities." Hopelijk pikt iemand dit op in "België". <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00313>.
- 28 Zie in de eerste plaats de IPHAN-website ([www.iphan.gov.br/](http://www.iphan.gov.br/)) en de verdere verwijzingen naar wetgeving en instellingen. Zie ook *Registry of the Intangible Heritage. Final dossier of the activities of the Working Group on the intangible Heritage*, Brasilia, IPHAN, 2002; [www.unesco.org/culture/ich/doc/src/04600-EN.doc](http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/04600-EN.doc), pp. 18–20; A. ARANTES, *Documenting and Disseminating Traditional Knowledge and Cultural Expressions in Brazil Final Report Volume I en II*, WIPO – World Intellectual Property Organization, 2009 [www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/culturalheritage/casestudies/arantes\\_report\\_voh.pdf](http://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/culturalheritage/casestudies/arantes_report_voh.pdf) en [www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/culturalheritage/casestudies/arantes\\_report\\_vol2.pdf](http://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/culturalheritage/casestudies/arantes_report_vol2.pdf).
- 29 Zie: [www.iphan.gov.br/bcrE/pages/indexE.jsf](http://www.iphan.gov.br/bcrE/pages/indexE.jsf).
- 30 A. McCLEERY E.A., *Scoping and Mapping Intangible Cultural Heritage in Scotland. Final Report*. Edinburgh, Museum Galleries Scotland & Napier University, 2008, pp. 4–5; [www.museumgalleries.scotland.org.uk/publications/publication/71/scoping-and-mapping-intangible-cultural-heritage-in-scotland-final-report](http://www.museumgalleries.scotland.org.uk/publications/publication/71/scoping-and-mapping-intangible-cultural-heritage-in-scotland-final-report).
- 31 McCLEERY, *Scoping*, p. 21.
- 32 Zie: [www.ichscotlandwiki.org/index.php?title=Intangible\\_Cultural\\_Heritage\\_in\\_Scotland](http://www.ichscotlandwiki.org/index.php?title=Intangible_Cultural_Heritage_in_Scotland).
- 33 M. JACOBS, 'De geest van de UNESCO-conventie van 2003: het geheim ontsluit. Over consensus, participatie en omgaan met intangible cultural heritage', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 3, nr. 4, 2010, pp. 36–47 en JACOBS, 'Operationele richtlijnen', noot 10, Zie ook: [http://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Method\\_for\\_consensus\\_building](http://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Method_for_consensus_building) en [http://strategy.wikimedia.org/wiki/Task\\_force/Recommendations/Community\\_health\\_7](http://strategy.wikimedia.org/wiki/Task_force/Recommendations/Community_health_7).
- 34 Zie: [www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00266](http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00266).
- 35 Zo simpel en rudimentair kan het dus zijn: <http://kunstenerfgoed.be/ake/view/nl/1529244-Inventaris+Vlaanderen.html> (geconsulteerd op 1 maart 2011).
- 36 Dit is gebaseerd op het in de taalkunde gemaakte onderscheid tussen *phonemics/phonetics*: K.L. Pike, *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*. Glendale, Summer Institute of Linguistics, 1954.
- 37 Operationele richtlijn 79 nodigt, verwijzend naar artikel 11 (b) en naar de geest van artikel 15 van de conventie, lidstaten uit "to establish functional and complementary cooperation among communities, groups and, where applicable, individuals who create, maintain and transmit intangible cultural heritage, as well as experts, centres of expertise and research institutes".
- 38 D. TAYLOR, *The Archive and the Repertoire. Performing Cultural Memory in the Americas*. Durham, Duke University Press, 2003 en D. TAYLOR, 'Performance and intangible cultural heritage', in: T. TRAVIS, *The Cambridge Companion to Performance Studies*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, pp. 91–104.



Websites over migratie of in het bijzonder over erfgoed van etnisch-culturele minderheden weerspiegelen hun achtergrond: het gaat van sites die getuigen van toegewijd vrijwilligerswerk tot institutionele initiatieven die op meer financiering kunnen rekenen. Om een representatieve greep te bieden uit de hoeveelheid aan websites, heb ik me bij de selectie laten leiden door de vormgeving, de inhoud, het gemak en plezier van de navigatie plus het subjectieve criterium 'charme' voor amateursites (voor meer, zie o.a. deze inventaris: [www.migrationmuseums.org](http://www.migrationmuseums.org)).

#### WWW.VIJFEEUWENMIGRATIE.NL



Deze website scoort meteen hoog op alle criteria. Gemaakt met de excellente vrije software Drupal ([www.drupal.org](http://www.drupal.org)) is dit een toonbeeld van intelligent webdesign: visueel aantrekkelijk, intuïtief en multimediaal.

De site is een initiatief van het (academische) Centrum voor de Geschiedenis van Migranten en heeft als motto: "Naar schatting 98 % van de Nederlanders heeft buitenlandse voorouders.

Sporen van migranten zijn overal te vinden: in archieven, musea en bij jou thuis. Wat is jouw relatie met migratiegeschiedenis? Ook al lijkt de *user generated content* nog vooral uit begeleide projecten te bestaan, de site is interactief opgevat en het is duidelijk de bedoeling dat gebruikers eigen bestanden en verhalen uploaden.

Wat je ziet, zijn dan ook losse brokjes informatie (filmpjes, foto's, teksten, verwijzingen naar literatuur, evenementen ...) die volgens verschillende thema's en trefwoorden verkend worden. Zo kun je een overzicht van de informatie per eeuw, per land van herkomst en per thema oproepen.

Bekijk je bijvoorbeeld de informatie over België, dan krijg je een scherm vol tegeltjes – foto's van krijgsgevangenen, een tekst over "Vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden", een aquarelletje, klompjes ... Klik je op die klompjes omdat je je afvraagt wat die met België te maken hebben, dan krijg je links op het scherm wat uitleg en een doorverwijzing naar het subthema "Vluchtelingen uit België". Volg je deze link, dan krijg je een gelijkaardig stramen van uiteenlopende brokjes informatie, die slechts vragen om aangeklikt en in de marge uitgelegd te worden.

#### SURF OOK EENS NAAR

#### WWW.HISTOIRE-IMMIGRATION.FR



Deze website heeft een gelijkaardige insteek als de vorige: de diversiteit van erfgoed en cultuur in Frankrijk verdient publieke aandacht. De site is het virtuele portaal van de Cité nationale de l'histoire de l'immigration,

een museum, educatieve ruimte en documentatiecentrum met een indrukwekkende programmering, maar met haar verschillende afdelingen is de site duidelijk een project *à part entière*.

Naast de voorstelling van de museumcollectie is de sectie *Histoire de l'immigration* het sterkst uitgebouwd. Pronkstuk is een film van veertig minuten over tweehonderd jaar migratie naar Frankrijk, maar je vindt er ook een overvloed aan historische informatie, geordend volgens verschillende thema's en actuele hangijzers. In principe kan de gebruiker ook hier eigen bestanden toevoegen, maar daarvan is niet veel te merken. Het lijkt erop dat de Cité nationale veeleer artefacten verwelkomt in de museumcollectie en daarna digitaal ontsluit.

Ook deze site nodigt uit om van thema naar foto, van periode naar individueel verhaal, van herkomstland naar filmpje door te klikken. De keuze van de multimedialbestanden verraadt een grondige redactie, net zoals de verhelderende teksten die je op elke pagina vindt.

Het digitaal project van de Cité nationale wordt afgerond in de sectie *Éducation et recherche*, een aanzet tot online documentatiecentrum met bijvoorbeeld een wekelijks persoverzicht. Hoelang je op de site surft, maakt niet veel uit. Je krijgt in elk geval een impressie van twee eeuwen migratie naar Frankrijk en van het leven dat etnisch-culturele minderheden er leiden.



## WWW.IEG-EGO.EU



Wie aan de vorige mediatheek niet genoeg heeft, kan zijn hart ophalen bij "European History/Europäische Geschichte Online" (EGO), een website die gelanceerd werd door het Institut für Europäische Geschichte

in Mainz, in technische samenwerking met de Universiteit van Trier. Het zou al te makkelijk zijn om grapjes te maken over *Deutsche Gründlichkeit* – de site wordt overigens naar het Engels vertaald en is tweetalig van opzet –, maar bij de webinhoud die hier wordt aangeboden, is de printvriendelijke versie geen luxe. Het verwondert niet dat de academische wereld als doelpubliek wordt genoemd.

Hier geen flikkerende multimedia, maar een groeiende collectie wetenschappelijke artikelen en gedigitaliseerd bronnenmateriaal die "een transculturele geschiedenis van Europa op het internet" vormen. Het onderzoeksproject focust op "processen van interculturele uitwisseling in Europa, over staats-, nationale en culturele grenzen heen. EGO beschrijft Europa als een steeds veranderende communicatieruimte waarin veelvormige processen van interactie, circulatie, overlapping en vervlechting, van uitwisseling en transfer, maar ook van confrontatie, afweer en afgrenzing plaatsgrepen."

Dit uitgangspunt laat – net zoals bij de vorige sites – een historiografie toe die iedereen die in Europa was of is als actor van Europese geschiedenis beschouwt. We krijgen dan ook een veelheid aan artikelen die per tijdperk, thematisch, geografisch en per *thread* kunnen worden opgeroepen. Anders dan bij de vorige websites ligt de klemtoon niet zozeer op het erfgoed en de bijdragen van etnisch-culturele minderheden. Veel artikelen zijn gewijd aan minder voor de hand liggende trans-Europese bevolkingsgroepen, netwerken, evoluties of wetenschappelijke productie.

Hoewel het overzicht, ook door de Europese ambitie, enigszins verloren gaat en het historisch overzicht nog lang niet exhaustief is, is dit een veelbelovende site voor wie op zoek is naar detailstudies over specifieke onderwerpen.

## WWW.MUSEU-EMIGRANTES.ORG



19 Princelet Street ([www.19princeletstreet.org.uk](http://www.19princeletstreet.org.uk)) is een museum dat de gelaagde geschiedenis vertelt van drie eeuwen migratie naar één huis in een

Londense wijk. De website is in de eerste plaats het uithangbord op het internet van dit stuk erfgoed. Verwacht dus geen multimediaal webdesign, maar wel een fascinerend verhaal dat door een vrijwilligersgroep levend wordt gehouden omdat: "*All of us believe in celebrating our history as a multicultural nation, and we believe that we can build a better future through understanding and sharing our pasts and our stories.*"

Dus gaat het op de website over de hugenoten die het huis bouwden en verhuisden toen ze het beter hadden. Dan over Ierse migranten, die dezelfde weg opgingen. Hun plaats werd ingenomen door Oost-Europese joden, die in het huis een synagoge onderbrachten. Het is het verhaal van generaties van arme textielarbeiders die op de zolderkamers woonden – en waarvan de laatste in rook opging.

Er zijn op het wereldwijde web nog veel meer van dergelijke sympathieke sites te vinden die de herinnering aan migratie levend willen houden. Allemaal vertellen ze fascinerende geschiedenissen, en ik kan het dan ook niet laten er nog een paar mee te geven: [www.museu-emigrantes.org](http://www.museu-emigrantes.org), het *Museu da emigração e das comunidades* is een fysiek en virtueel Portugees museum dat uitgebreid migraties tussen Portugal en Brazilië documenteert, en daarbij zeer veel aandacht heeft voor persoonlijke biografieën. Deze kunnen door gebruikers worden aangeleverd, een methode die nog veel uitgebreider wordt toegepast op [www.sudexpress.org](http://www.sudexpress.org), "*un chantier permanent (ouvert au public) qui se construira avec les apports de chacun*". Op deze site, die gewijd is aan de massale Portugese migratie naar Frankrijk in het Salazar-tijdperk, vind je reisverslagen, een woordenboek *Frantugais*, persoonlijke herinneringen aan de eerste interculturele ontmoeting, een archief ... en op elke pagina de mogelijkheid om zelf iets toe te voegen.

Welk aandeel die spontane bijdragen vormen op laatstgenoemde sites is moeilijk in te schatten. Wel duidelijk is dat alle websites, die het leven van etnisch-culturele minderheden documenteren, met veel inspanning naar interactie met hun publiek streven. En net op dit vlak lijken de amateursites een voetje voor te hebben: vermits ze uitgaan van verenigingen hebben de sites meteen een publiek dat eigen biografieën aanlevert, daar waar de institutionele websites moeten vertrouwen op digitale mobilisatie. Deze institutionele websites verwijzen wel algemeen naar verenigingen van migranten, maar de link met deze – vaak oudere – projecten moet dringend gelegd worden.

1 Joris Verschueren is historicus, educatief medewerker en webmaster bij FZO-VL, een koepel van allochtone middenveldorganisaties.



# lene, miene, mutte...

## lene, miene, mutte...



**16 nieuwe modellen aan saloncondities,  
rest u enkel nog te kiezen.**



Das Auto.

4,2-6,9L/100 KM • 109-161g CO<sub>2</sub>/KM.

## Am, stram, gram...



**16 nouveautés à conditions salon,  
vous n'avez plus qu'à choisir.**



Das Auto.

4,2-6,9L/100 KM • 109-161g CO<sub>2</sub>/KM.

Meer dan 380 000 bezoekers kreeg het 89<sup>e</sup> autosalon tussen 15 en 23 januari 2011 in Brussels Expo over de vloer. Omdat een auto iets heel materialistisch is, trachten reclamemakers ons via allerlei associaties tot koopgedrag te motiveren. Zo voerde een van de grote Europese automerken tijdens het voorbijge autosalon in het straatbeeld campagne met een affiche die vooral opviel door haar immaterieel-erfgoedgehalte. De beginwoorden van het alom bekende aftelrijmpje *lene, miene, mutte* ... suggereren hier dat het onbegonnen werk is om doordacht en op basis van inhoudelijke criteria een keuze te maken tussen die 16 nieuwe automodellen: het is gewoon een kwestie van kinderlijk aftellen tot er maar één overblijft. Deze reclame is psychologisch erg doordacht, want ze belooft dat de eeuwige consumententwijfel en het omslachtige keuren en vergelijken (zowel tussen merken als tussen de versies van één merk) ook letterlijk kinderspel kan zijn. Deze reclameaffiche is dan ook duidelijk bedoeld voor de toevallige passant in de straat die niet naar het autosalon gaat, maar toch verleid moet worden tot de instantaankoop van zo'n nieuw model.

Maar steekt het immaterieel cultureel erfgoed hier geen stokken in de wielen? Met elementen uit de kindertijd hebben we doorgaans een sterke emotionele band. Het in ons collectieve geheugen gegrifte aftelrijmpje verschijnt hier zeer prominent, in een verrassende context en op een ongewone manier. Het is immers een deel van ons talig erfgoed dat we enkel in orale vorm kennen en zelden geschreven zien. Misschien heeft deze reclamecampagne bij menige passant dan ook vooral de nieuwsgierigheid gewekt naar de betekenis en de herkomst van dat *lene, miene, mutte*? Hoe zou deze affiche er uitgezien hebben als ze voor een autobeurs in Boekarest, Stockholm, Athene of Rio gemaakt was?

Over de betekenis en herkomst van dat *lene, miene, mutte* is al wat inkt gevloeid. Zo lanceerde de Antilliaanse schrijver en taalkundige Frank Martinus Arion<sup>2</sup> in 1981 in een artikel in *De Groene Amsterdammer*<sup>3</sup> de stelling dat de op het eerste gezicht nonsensikale tekst van dit aftelrijmpje in



feite een Nederlandse verbastering zou zijn van een rijmpje in het Portugees-Creools uit de Golf van Guinee:

lene miene mutte	<i>lene miene muito</i>	Veel meisjes
Tien pond grutte	<i>Tempo de n' gruta</i>	Tijd om te vrijen
Tien pond kaas	<i>Tempo de n' kasala</i>	Tijd om te trouwen
lene miene mutte	<i>lene miene muito</i>	Veel meisjes
Is de baas.	<i>Es de baixa.</i>	Daar beneden.

Volgens Arion schuilt er in dit kinderrijmpje dan ook een verborgen erfenis van de Nederlandse koloniale overheersing en de bijhorende slavernij op de Benedenwindse Eilanden. Hij brengt de – door hemzelf naar het Creools terugvertaalde – rijmtekst daarbij in verband met de slaventransporten die de West-Indische Compagnie vanuit haar slavendepot op Curaçao uitvoerde. De vrouwen moesten naar verluidt tijdens de hele zeereis naar Nederland benedendeks blijven.

*Si non è vero, è ben trovato*, want er zijn ook wel andere opinies over de herkomst van *lene*, *miene*, *mutte*. In het Nederlandse tijdschrift over jeugdliteratuur *Literatuur zonder leeftijd* publiceerde Anne De Vries in 2002 een artikel<sup>4</sup> waarin ze de oorsprong van deze drie raadselachtige woorden veel dichter bij huis zoekt. Onder verwijzing naar *The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes*<sup>5</sup> stelt De Vries *lene*, *miene* en *mutte* gelijk met Keltische telwoorden, zoals die tot op vandaag nog voortleven in sommige Engelse dialecten. Tellen van één tot vijf klinkt

daar zo: *ina, mina, ethera, methera, pin*. Ook de beginwoorden van het aftelrijmpje in het Duits (*Eine, meine, mine, mu*) zouden hierop teruggaan. Ook het Braziliaanse *Uni, duni*, te en het Roemeense *An, tan, te* hebben veel weg van telwoorden.

Maar in het Zweeds klinkt het dan weer heel anders: *ole, dole, doff*. Franse kinderen kennen het aftelrijmpje als: *Am, stram, gram, Pic et pic et colégram. Bour et bour et ratatam. Am, stram, gram*. Verbluffend is hier de fonetische gelijkenis met hetgeen Griekse kinderen afdreunen om te bepalen wie 'hem' is: *As tra dam; piki piki ram; pouri pouri ram; a stram dam*.

De grootste internationale bekendheid zal ongetwijfeld wel de Engelse variant van het aftelrijmpje genieten: *Eenie Meenie Miney Moe, catch a tiger by the toe, If he hollers let him go, Eenie Meenie Miney Moe*; zeker sinds verleden zomer de Jamaïcaans-Amerikaanse zanger Sean Kingston samen met tieneridool Justin Bieber een hit scoorde met als titel (*Charly is a*) *Eenie Meenie Miny Mo Lover*. De Charly die daarin bezongen wordt, is een jongen van het type dat in het tienerjargon een *player* heet. Als dit deel van de mannelijke jeugd zijn puberale attitude inzake partnerkeuze enkele jaren later ook blijft toepassen bij het aankopen van een auto, dan scoren de bedenkers van deze reclamecampagne nog eens. Maar het is waarschijnlijker dat juist voor *players* de selectie van hun auto oneindig veel complexer verloopt dan het kiezen van een *chick* voor de passagierszetel.

1 Dr. Rob Belemans is stafmedewerker immaterieel erfgoed bij FARO vzw.

2 F.M. ARION is het pseudoniem van de in 1936 op Curaçao geboren Frank Efraim Martinus. Zijn roman *Dubbelspel* (1973) geniet grote bekendheid in Nederland, vooral sinds het boek in 2006 de speerpunt vormde van de leescampagne *Nederland Leest* en daarbij in grote oplage gratis verdeeld werd. Als taalwetenschapper legde Arion zich toe op de standaardisering van het Papiaments, de pidgintaal op de eilanden Curaçao, Bonaire en Aruba. In 1996 promoveerde hij aan de Universiteit van Amsterdam met een dissertatie over de oorsprong van het Papiaments, onder de titel *The Kiss of a Slave. Papiamentu's West-African Connections*.

3 F. M. ARION, "Vliegende negers", in: *De Groene Amsterdammer*, 28 januari 1981, blz. 20. De tekst van deze bijdrage werd een jaar later ook opgenomen in het werk *Kinderzang en kinderspel. Spelen, liedjes en canons*, [verzameld door] D. KES, J. POLLMANN en P. TIGGERS. Deel 1. Zeventiende druk, verzorgd door C. RABIE. Haarlem, DeToorts, 1982. In 1998 kwam Arion nog eens op deze kwestie terug in zijn bijdrage "Een "beau geste"", gepubliceerd in: *Het verleden onder ogen. Herdenking van de slavernij*. Amsterdam, Arena, 1998, blz. 19–23.

4 A. DE VRIES, 'lene miene mutte', in: *Literatuur zonder leeftijd*. Jaargang 16. Biblion Uitgeverij, Den Haag 2002, pp. 398–402.

5 I. & P. OPIE (red.), *The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes*. New edition. Oxford, Oxford University Press, 1997, pp. 11–14 en 184–186.





## → De Erfgoedbanken: (R-)evolutie voor jouw erfgoed

De Erfgoedbank is een gezamenlijk project van de Erfgoedcellen Waasland, Meetjesland, Noorderkempen en Kempen Karakter, gefinancierd via de respectievelijke cultureel-erfgoedconvenants met de Vlaamse overheid. Elke regio heeft sinds eind vorig jaar zijn eigen Erfgoedbank: een gratis online registratie- en beheersysteem voor lokale erfgoedcollecties, met publieksporaal voor de ontsluiting van dit rijke erfgoed. Vier erfgoedbanken dus, elk met een specifiek regionaal verhaal: [www.waaserfgoed.be](http://www.waaserfgoed.be), [www.erfgoedbankmeetjesland.be](http://www.erfgoedbankmeetjesland.be), [www.kempenserfgoed.be](http://www.kempenserfgoed.be) en [www.erfgoedbanknoorderkempen.be](http://www.erfgoedbanknoorderkempen.be).

De kern van de Erfgoedbank wordt gevormd door het 'web-based' Open Source collectiebeheersysteem Collective-Access. Voor het eerst wordt deze software nu toegepast op bovenlokaal niveau en voor het beheren van uiteenlopende collecties.

Partners in de vier Erfgoedbanken beschrijven zelf hun collecties in het systeem. Via een login en paswoord krijgen ze toegang tot hun eigen materiaal, dat ze via een basisfiche of de meer uitgebreide invul fiches kunnen beschrijven. Dit gevarieerde materiaal wordt op de Erfgoedbankwebsites ontsloten voor het publiek. De bezoeker kan de bank gericht doorzoeken, vrij doorbladeren, doorklikken op namen en trefwoorden ... Het erfgoed is, waar mogelijk, ook terug te vinden op kaart. Wie actief aan de slag wil, kan ten slotte zelf trefwoorden toekennen, objecten delen via mail of via sociale netwerken, reacties achterlaten en contact opnemen met de collectiebeheerder. Zo verrijken de gebruikers zelf de beschrijvingen van het erfgoed.

Bart Ooghe – Erfgoedconsulent Erfgoedcel Waasland





- FARO. VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
- PRIEMSTRAAT 51 | BE-1000 BRUSSEL
- T +32 2 213 10 60 | F +32 2 213 10 99
- INFO@FARONET.BE | WWW.FARONET.BE